

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТА МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ РОЗВИТКУ РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

Л.М. ХУДОЛІЙ,

*д. е. н., професор, професор кафедри банківської справи та страхування,
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
м. Київ, Україна*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1628-068X>

E-mail: lubov.khudoliy@gmail.com

Анотація. Проблема розробки теорії і методології дослідження ринку фінансових послуг була і залишається досить актуальною. Учені світу так остаточно і не визначилися з тим, яку наукову теорію (теорії) покласти в основу досліджень розвитку сучасного ринку фінансових послуг. Відтак, залишається відкритим питання, яку ж концепцію і методологію варто застосовувати для аналізу і прогнозу його кон'юнктури, щоб отримати результати, які б найточніше відображали і пояснювали поточну ситуацію та давали би можливість розробити прогноз розвитку цього ринку на різну перспективу, надавали би інструменти для управління бізнесом в умовах кон'юнктури, що очікується.

У даній статті систематизовано різні економічні теорії і концепції, що були панівними при вивченні проблем розвитку ринку фінансових послуг протягом останніх століть. Як висновок, для сучасного дослідження найбільш доцільним виявився мікс із неокласичної, неокейнсіанської, нової інституційної теорії та теорії асиметричної інформації. Такий комплексний підхід дозволяє розглянути ринок фінансових послуг як багатогранне і багатоаспектне явище і використати широкий спектр підходів, методів, інструментів, поєднуючи їх у межах сучасної методології. Важливими підходами, використаними в дослідженні, були комплексний і системний, які дозволять після розрахунку ємності окремих сегментів ринку визначити показники сумарної ємності ринку фінансових послуг.

У процесі дослідження визначено сутність ринку фінансових послуг, сегментовано його за різними ознаками для більш глибокого дослідження, знайдено місце кожного сегменту в системі ринку фінансових послуг, намічено відповідні методи аналізу і прогнозу розвитку сегментів цього ринку, визначено підходи до регулювання ринкових процесів на них.

В умовах повномасштабної війни в Україні надзвичайно важливо коректно визначати ємність ринку фінансових послуг у всіх його сегментах, розуміти на скільки важливим може бути це джерело для відновлення і розвитку національної економіки, грамотно розвивати і регулювати цей ринок.

Ключові слова: теорія; концепція; методологія; наукове дослідження; ринок фінансових послуг.

Актуальність

Ринок фінансових послуг – складне соціально-економічне явище. Він є важливим джерелом фінансових ресурсів і від його розвитку залежать економічні, соціальні та, в певній мірі, екологічні умови в країні. Ринок фінансових послуг України відіграє важливу роль у системі національної економіки України, експерти оцінюють його як перспективний, хоча він, порівняно з фінансовими ринками розвинутих країн світу, знаходиться в зародковому стані та оцінюється в період війни як недостатньо активний. Цей ринок формується під дією багатьох факторів, які знаходяться в перманентно змінному стані, а отже результати діяльності на ньому піддаються високому ступеню ризику. До того ж різні сегменти цього ринку функціонують у різних умовах, під дією різних факторів, не завжди односторонньо спрямованих. Ситуація ускладнюється ще й тим, що загально визнана методологія вивчення цього ринку і його сегментів відсутня. Відтак, отримані різними вченими розрахунки ємності ринку фінансових послуг і його сегментів дуже різняться через різні методики обрахунку. До того ж в Україні, яка ще зовсім недавно (трохи більше тридцяти років) почала вибудовувати ринкову економіку і формувати національний ринок фінансових послуг, ще немає сталої традиції створення статистичних і відомчих баз даних, які би відповідали потребам аналізу і прогнозування національного ринку фінансових послуг і його сегментів. Отже проблема методології дослідження і прогнозування ринку фінансових послуг в Україні стоїть дуже гостро. Враховуючи вплив світового ринку, пе-

редбачаючи наявність особливостей його розвитку в окремій країні, що пов'язані з етапністю його розвитку і поточною соціально-економічною ситуацією, варто, перш за все, визначитися, на яких теоретичних засадах формуватиметься ринок фінансових послуг в Україні, якими мають бути концептуальні засади його розвитку, а після цього визначитися з методологією аналізу і прогнозування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Теоретичним основам функціонування ринків і регулювання ринкової економіки були присвячені роботи представників класичної і неокласичної шкіл – Сміта А., Маршалла А., Фрідмена М., Леонтєва В., Семюелсона П., Нордгауза Д.; кейнсіанської і неокейнсіанської шкіл – Кейнса Дж., Бліндера А., Ліндаля Е., Лундберга Е., Мюрдала Г., Мінза Г., Мітчелла В., Норта Д., Сраффа П., Робінсон Дж., Чемберліна Е., Шумпетера Й. Ці дослідження стали базою для всіх наступних течій у політичній економії, в т. ч. і для тих, які були спрямовані на дослідження ринку фінансових послуг.

Безпосередньо проблемам формування ринку фінансових послуг в Україні, особливостям його функціонування і регулювання на різних етапах розвитку присвячені роботи Данилишина Б. [11], Корнеєва В. [26, 27], Кульпінського С. [23], Кустовської О. [8], Рязанової Н. [12], Унінець-Ходаківської В. [18], Іоргачової М. [20], а дослідження окремих сегментів цього ринку містяться в роботах Аврамчук Л., Жарікової О., Костюк В., Мамчур Р., Муравського О., Файчук О. та ін. учених.

Розробкою методології дослідження і прогнозування ринку і окремих його сегментів займалися: Базилевич В. [6], Ведель М., Вагнер К. [28], Глушенко С. [16], Гражевська Н. [6], Геріга Л. [29], Дібб С. [31] Домрачев В. [21, 22], Зачосова Н., Коваленко А. [7], Ніколаєва М. [25], Нестеренко О. [6], Осіпова А. [3], Пархоменко Л. [3], Рижко В. [2], Силантьєв С. [24], Слав'юк Н. [16], Фротер О. [3], Харуна І. [30], Шірінян Е. [17], Шірінян Л. [17] та ін.

Мета цієї статті: сформулювати наукову концепцію формування і функціонування ринку фінансових послуг в Україні, розробити відповідну методологію, яка би адекватно дозволяла проводити прикладні дослідження агрегованого ринку фінансових послуг і окремих його сегментів, слугувала би орієнтиром в управлінні процесами на цьому ринку.

Матеріали і методи дослідження

При підготовці даної статті, враховуючи її теоретико-методологічне спрямування, ставилися задачі щодо визначення сутності, значення, сегментації ринку фінансових послуг за різними ознаками, розробки концепції розвитку цього ринку, формування методології дослідження сучасного ринку фінансових послуг. Для розв'язання поставлених завдань застосовувалися загальнонаукові методи: дедукції та індукції, аналізу й синтезу, аналогії, дескриптивного моделювання. Використано діалектичний, комплексний і системний підходи при розробці методології вивчення й прогнозування агрегованого ринку фінансових послуг і окремих

його субринків. Підібрано арсенал спеціальних методів, які можна використати для дослідження різних сегментів ринку.

Результати дослідження та їх обговорення

У сучасному світі, який надзвичайно динамічно розвивається й існує в умовах різних викликів, накопичується величезна кількість проблем, над якими працюють учені. Результатом їх діяльності стають наукові теорії, концепції, парадигми, методології, які не тільки мають цінність для науки, але й сприяють успішному вирішенню практичних проблем. Перш за все, спробуємо уточнити, що ж являють собою ці категорії і які цілі переслідувалися нами при їх вивченні, ідентифікації й застосуванні в даному дослідженні.

«Наукова теорія – це система узагальненого знання, пояснення різнобічності подій, ситуацій, що відбуваються у природі чи суспільстві» – таке достатньо коректне, як на наш погляд, визначення наукової теорії дає сучасна Вікіпедія [1]. Це визначення доречно було би доповнити тим, що теорія формулює закони, які пояснюють вплив факторів на явища і події, що вивчаються, і робить можливим передбачення їх розвитку в майбутньому.

Концепцію як систему поглядів, те чи інше розуміння явищ і процесів, як єдиний визначальний задум трактує «Енциклопедія сучасної науки» [2]. Вона здатна інтегрувати певний, досить значний обсяг знань про явища і процеси для знаходження закономірностей, для їх пояснення. Точніше сказати, концепція – це ще не завершена, не перевірена практикою тео-

рія, але все ж достатньо корисна для здійснення певного дослідження на початковому етапі, коли обирається відповідна базова економічна теорія (чи перевіряється її життєздатність), в рамки якої має вписатися те чи інше прикладне дослідження і проводиться збір і обробка статистичної, відомчої чи іншої інформації.

Науковий підхід – це позиція дослідника, з якої розглядається предмет (або об'єкт) дослідження, яка представлена сукупністю цілісно спрямованих принципів і методів.

У процесі розвитку й ускладнення економічних процесів і явищ із часом виникає потреба в зміні й модернізації економічних наукових теорій, у поєднанні зусиль різних наукових шкіл. Тож вчені Фещенко В., Пархоменко Л., Фротер О., Осіпова А. наголошують, що вирішення складних проблем у наш час відбувається не шляхом конкуренції між окремими течіями економічної думки, а швидше шляхом поєднання зусиль економістів різних теоретичних напрямків, відтак стає можливим формування нових наукових гіпотез, удосконалення методології аналізу в рамках декількох течій економічної думки чи на стику різних наук [3].

В останні десятиріччя в економічних дослідженнях усе частіше практикується парадигмальна основа, запропонована у свій час Т. Куном [4]. Характеризуючи її сутність, можна відзначити, що це «не певна теорія і навіть не сукупність теорій, це визнані всіма науковці досягнення, які протягом певного часу дають науковій спільноті модель постановки проблеми та її розв'язання» [5]. Схожої думки дотримуються і науковці Київського національного університету ім. Т. Шевченка, які вважають,

що «сучасна економічна теорія має багатопарадигмальний і плюралістичний характер, заснований на розгалуженості та гетерогенності наукових інтерпретацій економічних явищ і проблем» [6]. Тож у дусі часу буде побудова концепції ринку фінансових послуг на мультипарадигмальній основі.

Як зазначено в меті статті, дослідження автора на даному етапі є спробою сформулювати наукову концепцію розвитку ринку фінансових послуг в Україні і розробити методологію його дослідження й підібрати методи, які би відповідали наявній у державі та в перспективі інформаційній базі.

Успішне й оперативне вирішення складних соціально-економічних проблем неможливе без урахування економічних теорій, які ґрунтуються на наукових концепціях і підходах до вивчення досліджуваного явища. Правильно сформовані теоретичні засади спрощують і упорядковують подальше проведення прикладного дослідження, задають йому сучасний вектор, орієнтують на використання відповідної методології і методів наукового дослідження, на формування інформаційної бази дослідження.

Щодо методології наукового дослідження, то попри те, що немає однозначного визначення цьому поняттю, дослідники в більшості своїй розуміють її як вчення про принципи побудови дослідження, «про структуру, логічну організацію, методи і властивості діяльності» [7, с. 39]. Із таким визначенням варто погодитись. Методологія завжди формується під певну наукову теорію, концепцію чи парадигму. Відтак, кожне теоретичне чи прикладне дослідження має свою методологію,

передбачає застосування відповідних методів і інструментів.

Сучасна методологія виявлення і вирішення соціально-економічних проблем базується на основі універсальних загальнонаукових підходів – діалектичного, комплексного і системного. Перший із них означає, що складне явище розглядатиметься в динаміці, як таке, що постійно змінюється кількісно і якісно. Комплексний підхід, як організаційно-методичний підхід, дає можливість поглянути на проблему як на цілісне, проте дуже складне соціально-економічне явище з різних точок зору. Системний підхід у дослідженні, як частина комплексного, передбачає розгляд об'єкта як певної цілісності, що складається з взаємопов'язаних частин і водночас є складовою частиною системи більш високого порядку – економічної системи держави, регіону чи світу.

При цьому «особлива увага звертається на різноманіття внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи, на процес об'єднання основних понять у єдину теоретичну картину, що дає змогу виявити сутність цілісної системи» [8]. Цей підхід дозволяє проаналізувати і спрогнозувати кількісні параметри багатокomпонентної системи на основі показників її підсистем і синергетичного ефекту їх взаємодії.

Переходячи безпосередньо до вибору теоретичних і методологічних засад вирішення проблеми розвитку ринку фінансових послуг, варто зазначити, що в основі досліджень сучасних проблем соціально-економічного характеру, особливо тих, які пов'язані з дослідженням ринків, поряд із принципами класичної маршаліанської теорії, яка розглядала цінову кон'юнктуру ринку че-

рез призму співвідношення попиту і пропозиції на макрорівні, використовуються принципи неокласичної теорії зростання, яка керується моделлю попиту і пропозиції (Альфред Маршалл, Роберт Слоу, Теодор Свон, Джеймс Мід). Це стосується макроаналізу економіки зростання, який в обох випадках базувався на використанні теорії факторів виробництва, попиту і пропозиції, економіко-математичного моделювання, а кожна нова наступна ідея сприймалася як доповнення до загальної теорії. Сучасні ринкові дослідження послуговуються і кейнсіанською, і неокейнсіанською теоріями державного регулювання економіки [9, 10]. Різниця між неокласичною і кейнсіанською теоріями полягає, головним чином, у ступені втручання держави в регулювання ринкових відносин. Уточнімо, що неокласиками поняття економічного розвитку визначається як підвищення темпів економічного зростання, вираженого в показниках динаміки валового продукту чи доходів на душу населення. У своїх дослідженнях неокласики оперують категорією «регіон», що дозволяє розглядати специфіку розвитку цього явища на теренах нашої держави на відповідному етапі розвитку цього ринку.

Якщо суперечка між неокласиками і кейнсіанцями стосувалася глибини втручання держави в економіку і її методів, то відновлена після другої світової війни течія інституціоналізму брала до уваги вже не тільки економічні фактори впливу на кон'юнктуру, але й ув'язувала її з факторами соціальними, політичними, етичними, правовими. При тому засновник цього теоретичного напрямку А. Пігу дотримувався думки, що

державне втручання не завжди ефективне і доцільне, а ефективним воно буває лише за умови, що витрати на нього будуть меншими ніж втрати, пов'язані з нестабільністю ринку. Із цією позицією автора важко не погодитись, зважаючи на хронічну дефіцитність державних бюджетів.

Є ще одна наукова теорія, яка має суттєвий вплив на дослідження грошового ринку – монетаристська теорія М. Фрідмана (представника неокласичного напрямку), яка орієнтує на те, що кількість грошей в обігу є важливим фактором формування кон'юнктури грошового ринку і ВВП держави, а шляхом регулювання грошового ринку з боку центральних банків можна вплинути на темпи інфляції й розвитку в державі. Ця теорія суттєво посилила свої позиції після того, як було науково доведено пріоритетне значення грошової політики регулювання економіки, порівняно з фіскальною. Нею активно послуговується Національний банк України протягом трьох останніх десятиріч, регулюючи рівень інфляції на грошовому ринку, іноді на шкоду економічному розвитку, на чому наголошував Богдан Данилишин [11].

Автори теорії інформаційної асиметрії фінансів Нобелівські лауреати Джозеф Акерлоф, Майкл Спенс і Джозеф Юджин Стігліц заклали основи принципово нового аналізу ринків в умовах асиметричної інформації. Ця теорія була підхоплена на початку XXI сторіччя українськими фінансистами Федосовим В., Опаріним В., Чухном А., Рязановою Н., які сформуливали інформаційну концепцію фінансів, що є відмінною від поглядів на систему вартісних (грошових) відносин, яка панувала в Україні до кінця XX сторіччя [12, с. 88]. Цими

авторами виведені тенденції в набутті фінансовим обміном і фінансовою інформацією вирішальної ролі у розвитку економіки інформаційного суспільства – стрімка експансія банківських, страхових послуг і послуг інших фінансових установ, вдосконалення інформаційних технологій і лідируючі позиції фінансового сектору в цьому роблять фінансові установи інформаційними центрами [12, с. 77]. Із справедливістю цього твердження не можна не погодитись з огляду на те, що в наш час зведена інформація НБУ, Асоціації українських банків щодо діяльності банківських і небанківських установ України є найбільш повною, такою що регулярно публікується і є доступною для загального користування.

Усі ці наукові теорії, доповнюючи одна одну, дозволяють створити концептуальну основу дослідження розвитку ринку фінансових послуг в Україні. Уточнимо, що концепція розвитку ринку фінансових послуг – це теоретико-методологічні засади аналізу і прогнозування цього ринку на основі наукових підходів, теорій: класичної теорії ринку, неокласичної теорії (в т. ч. монетаристської), неокейнсіанської та інституційної теорії, теорії інформаційної асиметрії. Розроблена дескриптивна модель формування сучасної концепції розвитку ринків фінансових послуг в Україні представлена на рис. 1.

Першим кроком у формуванні концепції розвитку ринку фінансових послуг має стати визначення понять «фінансові послуги» і «ринок фінансових послуг», які є об'єктами даного дослідження і які дуже неоднозначно трактуються в науковій літературі, в законодавчих актах різних країн, у т. ч. України.

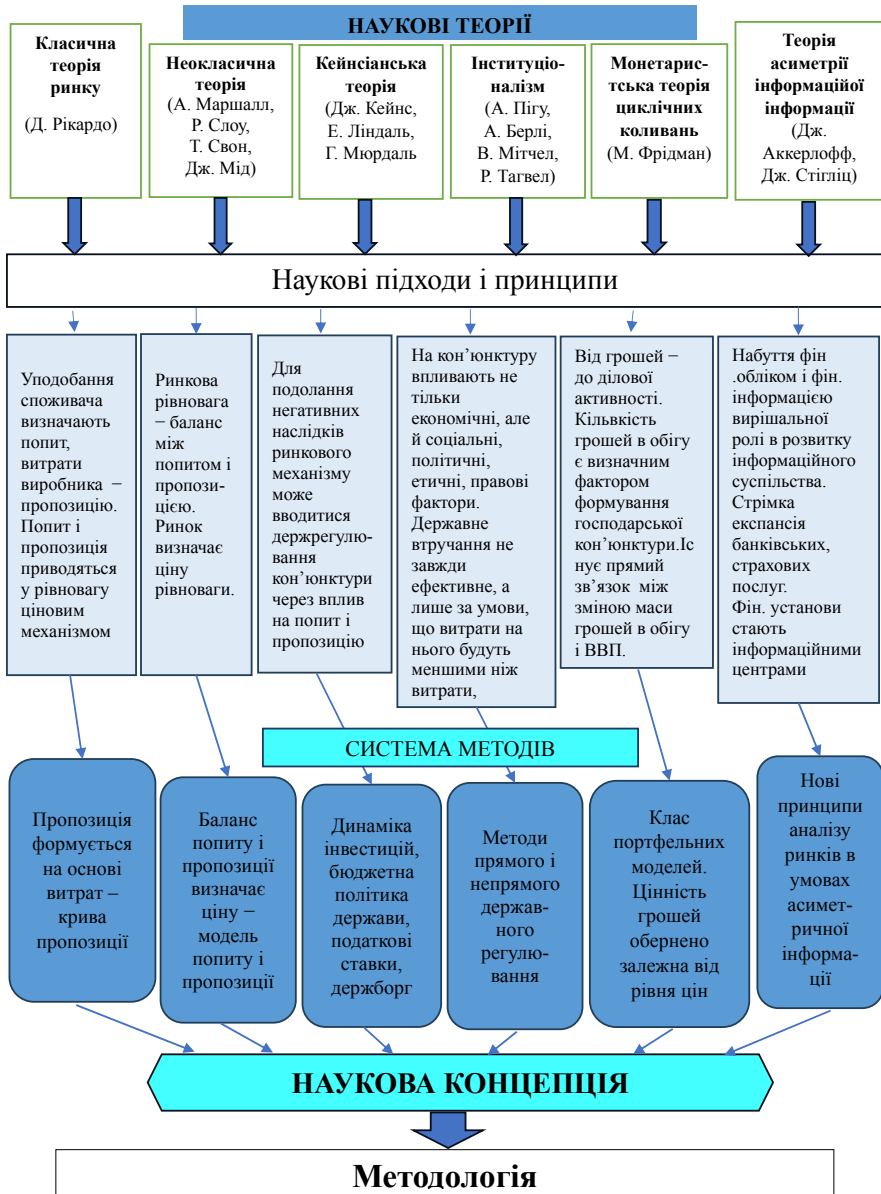

Рис. 1. Дескриптивна модель формування сучасної концепції розвитку ринків фінансових послуг

Джерело: авторська розробка.

Поняття «фінансові послуги» буде логічно вивести дедуктивним методом із категорії «послуга». За міжнародним стандартом ISO 9004.2:1991

«Загальне управління якістю та елементами системи якості. Настанови щодо послуг» послуга визначається як «результат безпосередньої взає-

модії виконавця і споживача, а також власна діяльність виконавця щодо задоволення потреб споживача» [13]. Дане визначення послуги є дещо розмитим, бо не дає відповіді на те, про який саме результат йдеться – для виконавця чи для споживача, враховуючи, що для кожного з них він буде різним. Більш однозначним виглядає визначення послуги, яке подане в Законі України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 р. №1023-ХІІ, в якому вказується, що «послуга – діяльність виконавця з надання (передачі) певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб» [14].

Поняття фінансової послуги з'явилося в кінці 80-х років минулого сторіччя спочатку в США, а потім і в Європі при створенні фінансового ринку Європейського Союзу і введенні цього терміну в законодавчі акти країн ЄС. Воно означало «будь-яку послугу банківського, кредитного, страхового, індивідуального пенсійного, інвестиційного або платіжного характеру [15, с. 2]. Більш узагальнено виглядає поняття фінансової послуги в українському законодавстві. «Фінансові послуги – операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок цих осіб, а у випадках передбачених законодавством, і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів із метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів» [16]. Тут фінансові послуги ототожнюються з операціями фінансових установ, хоча це теж не зовсім точно, бо послуга, яку отримує споживач

іноді складається з декількох операцій – основної (фінансової) і допоміжної (що надається нефінансовою установою для здійснення діяльності фінансової установи). Тож фінансова послуга, як на наш погляд, це результат діяльності фінансової установи з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок цих осіб або за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів з метою отримання фінансового результату і яка формує сукупну пропозицію на ринку. Із іншого боку, фінансова послуга – матеріальне благо для задоволення потреб конкретного споживача, яке формує попит на ринку.

Коли йдеться про результат розробки (надання) фінансовою установою процедур і здійснення певних комерційних операцій на стандартних умовах доречним може бути використання поняття «фінансовий продукт».

На даний час у науковій літературі існує досить багато визначень поняття «ринку фінансових послуг»: сфера діяльності професійних учасників ринку, сфера фінансової системи, місце, механізм встановлення рівноваги, економічні відносини покупців і продавців специфічних послуг, механізм їх регулювання. Серед науковців, які досліджували поняття «ринку фінансових послуг» – Слав'юк Н.Р., Глущенко С. [17] Шірінян Л. і Шірінян Е. [18], Унінець-Ходаківська В.П., Костюкевич О. І., Лятамбор О.А. [19] та ін. Їх різноманітні визначення є результатом різних підходів науковців до цього явища і можуть слугувати для різних цілей.

Поняття «ринку фінансових послуг» від фізичного місця, де надаються ці послуги, сфери фінансової

системи еволюціонувало в систему економічних відносин між продавцями і покупцями цих послуг, яка діє в умовах економічної нестабільності та інформаційної асиметричності. За своєю економічною сутністю ринок фінансових послуг може бути визначений «як відносини, що виникають між фінансовими посередниками та ін. економічними агентами з приводу розподілу фінансових ресурсів, купівлі – продажу тимчасово вільних коштів і цінних паперів» [20]. Таке визначення ринку фінансових послуг досить точно відображає економічну сутність цього явища і може слугувати основою при характеристиці сегментів цього ринку, так як містить у своїй основі відносини купівлі-продажу фінансових активів.

Уточнивши об'єкт дослідження, сформулюємо концепцію розвитку ринку фінансових послуг. Розвиток ринку фінансових послуг розглядатиметься як зміни в системі економічних відносин між професійними фінансовими інституціями (надавачами послуг) і споживачами цих послуг, які відбуваються під дією зовнішніх і внутрішніх факторів, а сам ринок функціонує і регулюється шляхом запровадження механізмів, які діють на засадах балансування попиту і пропозиції в умовах асиметричної інформації.

На основі цієї концепції розробляється методологія наукового дослідження розвитку ринку фінансових послуг. Методологія дослідження – своєрідний каркас дослідження, що формується шляхом застосування певних методів і інструментів для різних етапів наукового дослідження з урахуванням напрацьованих попередників і новітніх методів, які розроблятимуться в процесі виконання даної тематики.

Методологія дослідження розвитку ринку фінансових послуг базуватиметься на основі діалектичного, комплексного і системного підходів. Перший з них означає, що це складне соціально-економічне явище розглядатиметься нами в динаміці, як таке, що постійно змінюється і за розмірами (кількісно), і якісно (уточнення сутності, інфраструктурні зміни, новітні методи регулювання і т. ін.).

На цьому ринку активно відбуваються інфраструктурні зміни в напрямку розширення можливостей установ банківського і небанківського секторів у наданні сучасних послуг. Поступово змінюються і механізми державного регулювання цього ринку. Тобто ринок фінансових послуг є явищем, яке розвивається досить динамічно і це має враховуватися в процесі дослідження

Комплексний підхід, як організаційно-методичний підхід, дає нам можливість поглянути на фінансовий ринок як на цілісне, проте дуже складне соціально-економічне явище з різних боків (як на сферу фінансової системи, як на систему економічних відносин у процесі купівлі-продажу, як на механізм встановлення цінової кон'юнктури) при розробці стратегії і тактики його розвитку, при опрацюванні механізмів його регулювання.

Системний підхід у дослідженні є частиною комплексного підходу. Процедура системного підходу до дослідження ринку фінансових послуг логічно має складатися з таких етапів:

- встановлення ознак системи (цілісність, можливість поділу на елементи);
- дослідження сутності, відносин, зв'язків у системі;
- визначення структури ієрархічної побудови;

- встановлення взаємовідносин між системою і зовнішнім середовищем (ринок країни – складова світового ринку, вплив цього ринку на економіку країни, вплив ситуації в економіці на розвиток фінансового ринку);

- опис поведінки системи (агрегованого ринку фінансових послуг і окремих його сегментів) протягом певного періоду;

- опис цілей системи і підсистем;

- формування інформаційної бази, необхідної для управління системою і окремими її елементами.

За вимогою системного аналізу ринок фінансових послуг України розглядатиметься як складова частина світового і європейського фінансового ринку та як певна цілісність, яка складається із взаємопов'язаних частин (ринкових сегментів – банківського і небанківського), які взаємодіють із середовищем і між собою (рис. 2). Водночас цей ринок є складовою частиною фінансової системи держави.

При цьому всі ці сегменти, як і сам агрегований ринок фінансових послуг, відповідають єдиній сутності – «це система економічних відносин, щодо продажу, розподілу і перерозподілу фінансових активів» [19, с. 13].

Однак при єдиній економічній сутності цих підсистем і при спільності їх мети, всі вони мають свої особливості (учасників, методи формування, розподілу і використання фондів, інфраструктуру), а тому логічно можуть бути виділені в окремі сегменти ринку. Методика дослідження цих субринків, зважаючи на інформаційне їх забезпечення, на фактори впливу на них, на особливості аналізу й прогнозування попиту і пропозиції також може мати відмінності.

Ринок фінансових послуг України і його сегменти, як соціально-економічна система, мають на меті – поліпшення задоволення попиту населення держави і бізнесу у фінансових послугах і забезпечення на цій основі зростання прибутків фінансових установ.

Для визначення сумарної ємності ринку фінансових послуг і погли-

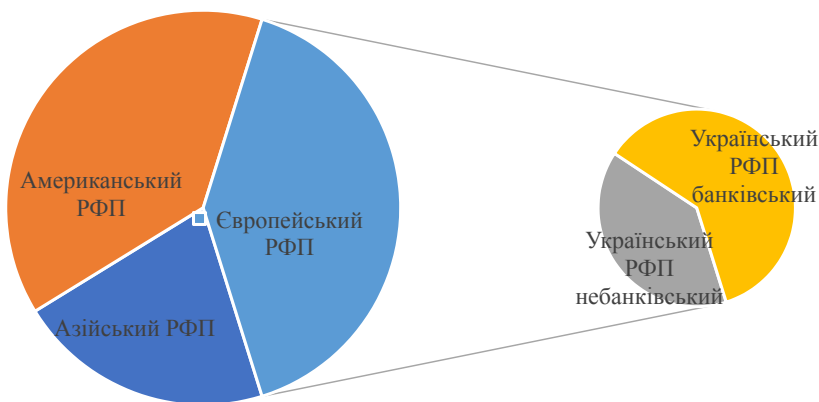

Рис. 2. Український ринок фінансових послуг як складова світового ринку фінансових послуг

Джерело: авторська розробка.

бленого вивчення ситуації в окремих його частинах, для вивчення його кон'юнктури на основі різних джерел інформації необхідно застосовувати метод аналізу, який дозволяє класифікувати складові ринку за різними ознаками. На даному етапі це одна з найбільш розповсюджених і застосовуваних на практиці класифікацій:

1) за видами фінансових активів, які торгуються на ньому:

- ринок кредитних послуг;
- ринок депозитних послуг;
- ринок цінних паперів (фондовий ринок);

- ринок валютних послуг (іноземна валюта, фінансові інструменти, що обслуговують її);

- ринок страхових послуг (послуги страхового захисту);

- ринок фінансових послуг (окрім страхових);

- ринок цінних металів;

- ринок криптовалюти;

2) за періодом обертання фінансових активів:

- ринок грошей;

- ринок капіталів;

3) за регіональною ознакою:

- місцевий;

- регіональний;

- національний;

- світовий;

4) за швидкістю реалізації угод:

- ринок послуг із терміновою реалізацією угод;

- ринок послуг із реалізацією угод у майбутньому;

5) за діяльністю професійних учасників ринку в сегменті фінансових послуг:

- банківські установи;

- кредитні спілки;

- страхові компанії;

- інвестиційні компанії;

- лізингові компанії;

- брокерські та дилерські контори;

- ломбарди;

- аудиторські фірми;

- консалтингові фірми;

- фірми з оцінки майна;

- фонди гарантування вкладів;

- недержавні пенсійні фонди;

- та ін.

Погоджуємося з науковцями Іорґачовою М.І., Ковальновою О.М., Кочюрубенко Г.М., які вважають, що взагалі робити розрахунки, готувати пропозиції щодо регулювання агрегованого ринку фінансових послуг немає сенсу, це треба робити виключно за сегментами [21].

В Україні сегментація ринку за видами фінансових активів, що торгуються на ньому, і за діяльністю професійних учасників, які торгують ними, на даному етапі є найбільш придатними для аналізу з огляду на інформаційне забезпечення сегментів. На рис. 3 подано структурування РФП за торгівлею активами.

Щодо методології дослідження цього ринку, то тут варто зважати на те, що й сам агрегований ринок і його сегменти в процесі дослідження матимуть багато спільного, так як використовуватимуться загальнонаукові методи: дедукції – при побудові логіки дослідження ринку і його сегментів; синтезу – при визначенні чи уточненні категорій і понять, що їх характеризують; аналізу – для поглибленої класифікації ринку й субринків і визначення їх місця в системі; індукції – при підготовці висновків, дескриптивне моделювання – для формування сучасної концепції розвитку фінансового ринку. Із спеціальних методів дослідження доцільними є: методи статистичного аналізу – для характеристики динаміки розвитку і структури ринку фінансових

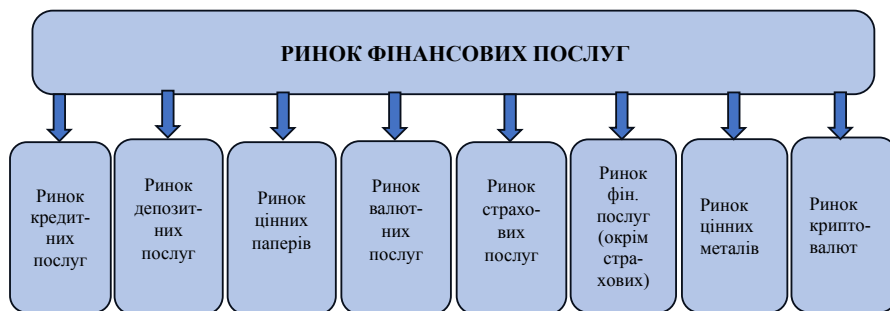

Рис. 3. Структура ринку фінансових послуг України за ознакою торгівлі активами

Джерело: авторська розробка.

послуг і всіх його субринків; факторний аналіз – для виявлення найбільш впливових факторів на формування попиту і пропозиції ринку і його сегментів; для визначення тенденцій і можливості визначення ємності ринків на перспективу – кореляційно-регресійний аналіз; метод моделювання співвідношення попиту і пропозиції.

Специфіка наявної в Україні інформаційної бази за окремими сегментами дозволяє використовувати спеціальні методи, розроблені вітчизняними вченими [22, 23, 24, 25, 26, 27, 28]. Це дасть можливість суттєво розширити і поглибити дослідження розвитку ринку фінансових послуг, застосовуючи: модель попиту на гроші, модель балансування попиту і пропозиції, векторну авторегресію для моделювання динаміки макроекономічних показників розвитку, методику використання похідних фінансових інструментів, компаративний аналіз емісійних операцій та інші.

Доречно зауважити, що в дослідженнях ринку фінансових послуг, особливо попиту на фінансові послуги, важливу роль грають сучасні методи сегментації. Над ними працюють вчені різних країн [29, 30, 31, 32].

Сегментування може бути доцільним навіть в середині субринку. Якщо взяти, для прикладу, такий субринку ринку страхових послуг як автострахування, то попит у його сегменті – обов'язкове страхування залежатиме лише від двох факторів – кількості автомобілів і вартості страхування, тоді як у сегменті добровільного страхування залежить від значно більшої кількості факторів, і для розрахунку попиту на перспективу доречно вже використовувати складні кореляційно-регресійні моделі.

Як бачимо, за декілька століть вчені різних шкіл у різних країнах напрацювали досить значну кількість методів дослідження різних сегментів ринку фінансових послуг як банківського, так і небанківського секторів. Це багатство методів і інструментів може бути використано сучасними дослідниками з огляду на те, яка склалася інформаційна база для дослідження в країні, яка вимагається точність розрахунків, яка мета ставиться перед дослідниками, яким чином планується використати результати дослідження для регулювання ринку. Та в будь-якому випадку для раціонального управлін-

ня ринком фінансових послуг і його кон'юнктурою важливо зберігати відносний баланс між попитом і пропозицією на ринку й підтримувати його, переважно ринковими методами.

Висновки і перспективи подальших досліджень

У процесі проведеного дослідження було уточнено економічну сутність ринку фінансових послуг, його сегментацію для поглибленого аналізу і подальшого прогнозування. На основі досліджень, пов'язаних із розвитком світового ринку фінансових послуг, здійснених ученими-попередниками більше як за два сторіччя, в статті подано концепцію розвитку ринку фінансових послуг в Україні з урахуванням того, що цей ринок є явищем для нашої держави досить новим і підходи до його формування, аналізу й прогнозування частково залишаються незмінними, а частково змінюються під дією нових соціально-економічних і політичних викликів. Тож концептуально дослідження сучасного ринку фінансових послуг має відбуватися з погляду на те, що цей ринок розглядатиметься як система економічних відносин між фінансовими інституціями (надавачами послуг) і споживачами цих послуг, які розвиваються під дією зовнішніх і внутрішніх факторів, а сам ринок функціонує й регулюється запровадженням механізмів, які діють на засадах балансування попиту і пропозиції в умовах асиметричної інформації. На основі розробленої наукової концепції була сформована методологія наукового дослідження ринку фінансових послуг і його сегментів. Цими концепцією і методологією доцільно буде користува-

тися при аналізі ринку фінансових послуг в Україні і прогнозуванні його кон'юнктури на перспективу.

Список використаних джерел

1. Наукова теорія. Вікіпедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%82%D0%B5%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F
2. Рижко В.А. Концепція. *Енциклопедія сучасної України*. 2014. URL: esu.com.ua/pdf/file/3256.pdf
3. Пархоменко Л., Фротер О., Осіпова А. Сучасний розвиток економічної думки в Україні. *Економіка та суспільство*. 2022. № 35. DOI:10.32782/2524-0072/2022-35-38
4. Кун Т. Структура наукових революцій. Київ : Port-Royal, 2001. 228 с.
5. Гайдай Т.В. Парадигмальний підхід у структурі сучасного методологічного аналізу. Сучасні економічні теорії: історія, методологія та перспективи: Збірник наукових праць Всеукраїнського Круглого столу. Київ : КНЕУ, 2016. С. 16–21.
6. Базилевич В., Гражевська Н, Нестеренко О. Парадигмальний розвиток економічної теорії: нові виклики та нові можливості. *Економіка. Фінанси. Бізнес. Управління: матеріали міжнародного форуму / за заг. ред. проф. А.І. Ігнатюк. Дослідницька секція «Парадигмальні зрушення в економічній теорії XXI ст.»*. Київ : КНУ ім. Т.Г. Шевченка, 2021. С. 15–19.
7. Зачосова Н., Коваленко А. Методологія наукових досліджень проблем забезпечення економічної безпеки держави. *Економіка та держава*. 2017. №11. С. 56–58.
8. Кустовська О.В. Методологія системного підходу та наукових досліджень. Курс лекцій. Тернопіль : Економічна думка, 2005. 124 с.

9. Семюелсон Пол А., Нордгауз Вільям Д. Макроекономіка. Пер. з англ. Київ : Основи, 1995. 544 с.
10. Бліндер Алан С. Кейнсіанська економіка. 2022. URL: econlib.org/library/Enc1/KeynsianEconomics.html
11. Данилишин Б. Чи є інфляція найтяжчим злом? Чому приборкання інфляції не вирішить економічні проблеми країни та на чому варто зосередити політику центрального банку. Українська правда: електрон вид. 2024, 1 березня. URL: <https://www.epravda.com.ua/authors/5bffb9074fb94/>
12. Рязанова Н. Інститут фінансового рахівництва інформаційного суспільства. Сутність та сучасна парадигма розвитку: монографія. Київ : КНЕУ, 2017. 337 с.
13. Міжнародний стандарт ISO 9004.2:1991 «Загальне управління якістю та елементами системи якості. Настанови щодо послуг».
14. Закон України «Про захист прав споживачів» від 12.05.1991 р. №1023-XII. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 30, ст. 379. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>
15. Директива Європейського Парламенту і Ради 2002/65/ЄС від 23 вересня 2002 р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/direktiva-2002-65-es.pdf>
16. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» (із змінами та доповненнями, внесеними законами України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14=text>
17. Слав'юк Н., Глущенко С. Ринок фінансових послуг: навчальний посібник. Київ : НАУКМА, 2022. 206 с.
18. Шірінян Е., Шірінян Л. Ринок банківських послуг з позиції сучасної науки і законодавства. *Облік і фінанси*. 2023. № 2(100). С. 111–121.
19. Унінець-Ходаківська В.П., Костюкевич О.І., Лятамбор О.А. Ринок фінансових послуг: теорія і практика. Вид 2-е доп і перероб. Навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 392 с.
20. Фінансові послуги. Вікіпедія. URL: uk.wikipedia.org/wiki/
21. Іоргачова М.І., Ковальова О.М., Коцюрубенко Г.М. Фінансовий ринок України: сучасний стан основних сегментів. *Ефективна економіка*. 2021. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8654>
22. Домрачев В.М. Модель попиту на гроші в Україні. *Економіка. Менеджмент. Бізнес*. 2013. №2(8). С. 103–110.
23. Домрачев В.М., Третиник В.В. Застосування векторної авторегресії для моделювання динаміки макроекономічних показників розвитку економіки України. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія математика і інформатика*. 2019. Вип. 1 (34). С. 79–85.
24. Кульпінський С.В. Монетарне стимулювання інвестиційних процесів на фінансових ринках: монографія. Житомир : Вид-во Євенок О.О., 2014. 342 с.
25. Силантьєв С.О. Міжнародна практика використання похідних фінансових інструментів: монографія. Київ : КНЕУ, 2017. 399 с.
26. Николаєва А.М. Теоретико–методологічні аспекти оцінки ефективності фінансового ринку. *Економічний форум*. 2021. № 3. С. 125–133.
27. Корнеев В.В. Компаративний аналіз емісійних операцій банків на ринках приватного і публічного розміщення акцій. *Формування ринкової економіки в Україні*. 2014. № 31. С. 408–416.
28. Корнеев В.В. Модель та інструментарій фінансового ринку України. *Фінанси України*. 2005. № 6. С. 76–81.
29. Wedel Michel, Wagner Kamakura A. Market Segmentation Conceptual and Methodological Foundation. 2000. URL: <https://www.researchgate.net/>

- publication/243763942_Market_Segmentation_Conceptual_and_Methodological_Foundations
30. Hariaha L. Methodological basis for studying the Financial markets transformation. 2022. DOI: 10.33146/2307-9878-2022-4(98)-101-106
31. Haruna Issahaku. Financial markets and monetary policy: A review of issues, theories, methodology and the way forward. 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/331155260_financial_markets_and_monetary_policy_a_review_of_issues_theories_methodology_and_the_way
32. Dibb Sally. Market Segmentation: Conceptual and methodological foundations (2nd editions). *Journal of Marketing Measurement and Analysis for Marketing*. 2000. № 9(1). Pp. 92–93. DOI: 10.1057/palgrave.jt.5740007
- the structure of modern methodological analysis]. *Suchasni ekonomichni teorii: istoriia, metodolohiia ta perspektyvy: Zbirnyk naukovykh prats Vseukrainskoho Kruhloho stolu*. Kyiv: KNEU, 2016, 16–21.
6. Bazylevych, V., Hrazhevska, N., Nesterenko, O. (2021). Paradyhmalnyi rozvytok ekonomichnoi teorii: novi vyklyky ta novi mozhlyvosti [Paradigmatic development of economic theory: new challenges and new opportunities.]. *Ekonomika. Finansy. Biznes. Upravlinnia: materialy mizhnarodnoho forumu / za zah. red. prof. A.I. Ihnatiuk. Doslidnytska sektsiia «Paradyhmalni zrushennia v ekonomichnii teorii KhKhI st.»*. Kyiv: KNU im. T.H. Shevchenka, 15–19.
7. Zachosova, N., Kovalenko, A. (2017). Metodolohiia naukovykh doslidzhen problem zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky derzhavy [Methodology of scientific studies of the problems of ensuring the economic security of the state]. *Ekonomika ta derzhava*, 11, 56–58.
8. Kustovska, O.V. (2005). Metodolohiia systemnoho pidkhodu ta naukovykh doslidzhen [System approach methodology and scientific research]. *Kurs lektsii*. Ternopil: Ekonomichna dumka, 124.
9. Semielson, Pol A., Nordhauz Viliam, D. (1995). *Makroekonomika [Macroeconomics]*. Per. z anhl. Kyiv: Osnovy, 544.
10. Blinder Alan, S. (2022). *Keinsianska ekonomika [Keynesian economy]*. Retrieved from: econlib.org/library/Enc1/Keynsian-Economics.html
11. Danylyshyn, B. (2024). Chy ye infliatsiia naitiazhchym zlom? Chomu pryborkannia infliatsii ne vyryshyt ekonomichni problemy krainy ta na chomu varto zoseredyty polityku tsentralnoho banku [Is inflation the worst evil? Why curbing inflation will not solve the country's economic problems and what should be the central bank's policy focus.]. *Ukrainska prava: elektron vyd*, 1 bereznia. Retrieved

References

1. Naukova teoriia [Scientific theory]. Vikipediia. Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D1%82%D0%B5%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F
2. Ryzhko, V.A. (2014). Kontsepsiia [Concept]. *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy*. Retrieved from: esu.com.ua/pdf/file/3256.pdf
3. Parkhomenko, L., Froter, O., Osipova, A. (2022). Suchasnyi rozvytok ekonomichnoi dumky v Ukraini [Modern development of economic thought in Ukraine]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 35. DOI: 10.32782/2524-0072/2022-35-38
4. Kun, T. (2001). Struktura naukovykh revoliutsii [The structure of scientific revolutions]. Kyiv: Port-Royal, 228.
5. Haidai, T.V. (2026). Paradyhmalnyi pidkhid u strukturi suchasnoho metodolohichnoho analizu [A paradigmatic approach in

- from: <https://www.epravda.com.ua/authors/5bffb9074fb94/>
12. Riazanova, N. (2017). Instytut finansovoho rakhivnytstva informatsiinoho suspilstva. Sutnist ta suchasna paradyhma rozvytku: monohrafiia [Institute of Financial Accounting of the Information Society. The essence and modern paradigm of development: a monograph]. Kyiv: KNEU, 337.
 13. Mizhnarodnyi standart ISO 9004.2:1991 «Zahalne upravlinnia yakistiu ta elementamy systemy yakosti. Nastanovy shcho do posluh» [International standard ISO 9004.2:1991 "General quality management and elements of the quality system. Guidelines for services"].
 14. Zakon Ukrainy «Pro zakhyst prav spozhyvachiv» vid 12.05.1991 r. №1023-KhII [Law of Ukraine "On Protection of Consumer Rights" dated May 12, 1991 No. 1023-XI]. Vidomosti Verkhovnoi Rady URSR (VVR), 1991, № 30, st. 379. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text>
 15. Dyrektyva Yevropeiskoho Parlamentu i Rady 2002/65/leS vid 23 veresnia 2002 r. [Directive 2002/65/EC of the European Parliament and the Council of September 23, 2002]. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/55-GOEEI/direktiva-2002-65-es.pdf>
 16. Zakon Ukrainy «Pro finansovi posluhy ta derzhavne rehuliuвання ryнкiv finansovykh posluh» (iz zminamy ta dopovnenniamy, vnesenymy zakonomy Ukrainy) [Law of Ukraine "On Financial Services and State Regulation of Financial Services Markets" (as amended by laws of Ukraine)]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14=text>
 17. Slav'iuk, N., Hlushchenko, S. (2022). Rynok finansovykh posluh: navchalnyi posibnyk [Market of financial services: study guide]. Kyiv: NaUKMA, 206.
 18. Shirinian, E., Shirinian, L. (2023). Rynok bankivskykh posluh z pozytsii suchasnoi nauky i zakonodavstva [The market of banking services from the standpoint of modern science and legislation]. *Obluk i finansy*, 2(100), 111–121.
 19. Unynets-Khodakivska, V.P., Kostiukevych, O.I., Liatambor, O.A. (2009). Rynok finansovykh posluh: teoriia i praktyka [Market of financial services: theory and practice]. Vyd 2-e dop i pererob. Navchalnyi posibnyk. Kyiv: Tsentр uchbovoi literatury, 392.
 20. Finansovi posluhy [Financial services]. Vikipediia. Retrieved from: uk.wikipedia.org/wiki/Finansovi_posluhy
 21. Iorhachova, M.I., Kovalova, O.M., Kotsiurubenko, H.M. (2021). Finansovy ryнок Ukrainy: suchasnyi stan osnovnykh segmentiv [The financial market of Ukraine: the current state of the main segments]. *Efektivna ekonomika*, 2. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=8654>
 22. Domrachev, V.M. (2013). Model popytu na hroshi v Ukraini [The model of demand for money in Ukraine]. *Ekonomika. Menedzhment. Biznes*, 2(8), 103–110.
 23. Domrachev, V.M., Tretynyk, V.V. (2019). Zastosuvannia vektornoї avtorehesii dlia modeliuвання dynamiky makroekonomichnykh pokaznykiv rozvytku ekonomiky Ukrainy [The use of vector autoregression for modeling the dynamics of macroeconomic indicators of the development of the economy of Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii matematyka i informatyka*, 1 (34), 79–85.
 24. Kulpinskyi, S.V. (2014). Monetarne stymuliuвання investytsiinykh protsesiv na finansovykh ryнкakh: monohrafiia [Monetary stimulation of investment processes in financial markets: monograph]. Zhytomyr: Vyd-vo Yevenok O.O., 342.
 25. Sylantiev, S.O. (2017). Mizhnarodna praktyka vykorystannia pokhidnykh finansovykh instrumentiv: monohrafiia [International practice of using derivative

- financial instruments: monograph]. Kyiv: KNEU, 399.
26. Nikolaieva, A.M. (2021). Teoretyko–metodolohichni aspekty otsinky efektyvnosti finansovoho rynku [Theoretical and methodological aspects of evaluating the efficiency of the financial market]. *Ekonomichnyi forum*, 3, 125–133.
27. Kornieiev, V.V. (2014). Komparatyvnyi analiz emisiinykh operatsii bankiv na rynkakh pryvatnoho i publichnoho rozmishchennia aktsii [Comparative analysis of emission operations of banks on the markets of private and public placement of shares]. *Formuvannia rynkovoï ekonomiky v Ukraini*, 31. 408–416.
28. Kornieiev, V.V. (2005). Model ta instrumentarii finansovoho rynku Ukrainy [Model and tools of the financial market of Ukraine]. *Finansy Ukrainy*, 6, 76–81.
29. Wedel, Michel, Wagner, Kamakura, A. (2000). Market Segmentation Conceptual and Methodological Foundation. URL: https://www.researchgate.net/publication/243763942_Market_Segmentation_Conceptual_and_Methodological_Foundations
30. Hariaha, L. (2022). Methodological basis for studying the Financial markets transformation. DOI: 10.33146/2307-9878-2022-4(98)-101-106
31. Haruna, Issahaku. (2019). Financial markets and monetary policy: A review of issues, theories, methodology and the way forward. URL: https://www.researchgate.net/publication/331155260_financial_markets_and_monetary_policy_a_review_of_issues_theories_methodology_and_the_way
32. Dibb, Sally. (2000). Market Segmentation: Conceptual and methodological foundations (2nd editions). *Journal of Marketing*, 9(1), 92-93. DOI: 10.1057/palgrave.jt.5740007
-
-

Khudoliy L. (2024).

CONCEPTUAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE RESEARCH OF THE PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF THE MARKET OF FINANCIAL SERVICES BIOECONOMY AND AGRARIAN BUSINESS, 15(2): 5-22.

<https://journals.nubip.edu.ua/index.php/bioeconomy/article/view/49854>

[https://doi.org/10.31548/economics15\(2\).2024.005](https://doi.org/10.31548/economics15(2).2024.005)

Abstract. *The problem of theory and methodology of financial services market research was and remains quite relevant. The scientists of the world have not finally decided on which scientific theory (theories) to base research on the development of the modern market. Therefore, the question remains open, which concept and methodology should be used for the analysis and forecast of its situation in order to obtain results that would most accurately reflect and explain the current situation and would provide a forecast of the development of this market for different perspectives, would provide tools for management business in the conditions of the conjuncture, which is expected.*

This article analyzes various economic theories and concepts that were dominant in the study of the problems of the development of the financial services market during the last centuries. As a conclusion, a mix of neoclassical, neo-Keynesian, new institutional theory and the theory of asymmetric information turned out to be the most appropriate for modern research. Such a comprehensive approach allows you to consider the market of financial services as a multifaceted and diverse phenomenon and to use a wide range of approaches, methods, tools, combining them within the limits of modern methodology. The main approaches used in the study were

complex and systematic, which allow, after calculating the capacity of individual market segments, to arrive at indicators of the total capacity of the financial services market

In the process of research, the essence of the financial services market was determined, it was segmented according to various characteristics for deeper research, the place of each segment in the financial market system was invented, appropriate methods of analysis and forecasting of the development of segments of this market were outlined, approaches and methods of regulating market processes on them were determined.

In the conditions of a full-scale war in Ukraine, it is extremely important to correctly determine the capacity of the financial services market in all its segments, to understand how important this source can be for the recovery and development of the national economy, to competently develop and regulate this market.

Keywords: *theory; concept; methodology; scientific research; financial services market.*

НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОГО ВИРОБНИЦТВА ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА В СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ

Є.О. ЛАНЧЕНКО,

*д. е. н., доцент, доцент кафедри економіки,
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
м. Київ, Україна*

ORCID: 0000-0003-0894-4885

E-mail: lanchenko@ukr.net

М.М. ТИМОШЕНКО,

*д. е. н., доцент, професор кафедри економіки,
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
м. Київ, Україна*

E-mail: niktim958@gmail.com

В.М. ІВЧЕНКО

*к. с.-г. н., генеральний директор,
Український науково-дослідний інститут продуктивності
агропромислового комплексу, м. Київ, Україна*

E-mail: ivchenko_vt@ukr.net

Анотація. Предмет дослідження охоплює практичні засади виробництва продукції рослинництва. Метою дослідження є обґрунтування перспективних напрямів забезпечення ефективного виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах на основі аналізу показників їх господарської діяльності. Методи проведення дослідження: абстрактно-логічний, монографічний, статистико-економічний, системний підхід тощо.

У рамках дослідження здійснено аналіз обсягів виробництва сільськогосподарської продукції в Україні, посівних площ сільськогосподарських культур у підприємствах, даних про експорт агропродовольчої продукції рослинного походження. Проаналізовано розподіл підприємств за площею сільськогосподарських угідь, яка була у власності та користуванні в 2022 р., площі та врожайність сільськогосподарських культур на зрошуваних землях у підприємствах, використання добрив і пестицидів у сільськогосподарських підприємствах. Пріоритетно увагу фінансово-економічним показникам діяльності сільськогосподарських підприємств України впродовж 2020-2022 рр.

Обґрунтовано, що для забезпечення доходів і ефективної діяльності сільськогосподарських підприємств, збалансування торговельного балансу держави необхідно надалі вдосконалювати логістичні схеми експорту виробленої й переробленої агропродовольчої продукції. Це сприятиме збільшенню доданої

вартості, кількості робочих місць і трудових доходів сільського населення в територіальних громадах, насиченню внутрішнього аграрного ринку тощо. Нині стратегічними сільськогосподарськими культурами, від яких залежить сучасний розвиток аграрної економіки, є озима пшениця, кукурудза, соняшник, соя і озимий ріпак. Проте для диверсифікації агробізнесу підприємствам варто розширювати спеціалізацію й відводити частину земельних площ для вирощування нішевих культур, багаторічних насаджень. Для забезпечення ефективного виробництва продукції рослинництва в підприємствах необхідно проводити його інтенсифікацію завдяки використанню оптимальних доз добрив і засобів захисту рослин, зрошенню полів у посушливих регіонах держави. Напрями застосування результатів дослідження: при формуванні аграрної і регіональної політики, розробці програмних документів розвитку аграрного сектору економіки та сільських територій у громадах, формуванні стратегій, інвестиційних і бізнес-планів розвитку сільськогосподарських підприємств.

Ключові слова: рослинництво; сільськогосподарське підприємство; ефективність; диверсифікація агробізнес; інтенсифікація виробництва агропродукції.

Актуальність

Виробництво агропродовольчої продукції є необхідним елементом системи забезпечення продовольчої безпеки кожної держави, їх економічних і політичних об'єднань. Даному питанню приділяється особлива увага з боку різних міжнародних інституцій (ООН, ФАО, СОТ, МВФ, Світовий банк, ЄС, Африканський союз, БРІКС тощо), щоб не допустити значних цінових коливань і обсягів поставок на світовому аграрному ринку. І особливо актуальним для забезпечення продовольчої безпеки є стан виробництва рослинницької продукції, так як від цього залежить задоволення більшої частини продовольчих потреб населення. Україна попри більш як дворічну війну з РФ і окупацію частини територій, продовжує займати важливе місце у виробництві й експорті рослинницької продукції у світовому масштабі. Тому наукові пошуки щодо обґрунтування перспективних напрямів ви-

робництва основних видів продукції рослинництва сільськогосподарськими підприємствами в Україні залишаються актуальними в сучасний складний період розвитку нашої держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблематиці сучасного розвитку аграрного ринку, формування пропозиції рослинницької продукції та ефективності її виробництва присвячено багато наукових праць учених. Серед них Кваша С.М., який стверджує, що український аграрний сектор продемонстрував велику стійкість і здатність до адаптації під час російсько-української війни. Валові збори всіх груп сільськогосподарських культур перевищують потреби внутрішнього споживання в 1,5–3 рази. Тому комплексний підхід до вирішення проблем на ринках сільськогосподарської сировини й продуктів переробки включає в себе координацію заходів формування попиту і

пропозиції продукції, налагодження логістики тощо [1]. Про важливість функціонування логістичних розподільчих центрів як напряму залучення дрібних сільськогосподарських виробників у агропродовольчі ланцюги постачання доводять вчені Варченко О.М. і інші. Завдяки цьому в територіальних громадах на місцевому локальному рівні збільшуватимуться обсяги доданої вартості, підприємницьких і трудових доходів населення тощо [2].

Вчена Березіна Л.М. обґрунтувала комплексний підхід до впровадження ефективних заходів виробництва продукції рослинництва в Україні в повоєнний період: відновлення ґрунтового покриву, використання сучасних технологій, застосування наукових досліджень і інновацій, формування кооперативних структур, державна підтримка, розвиток експортного потенціалу тощо. А розроблення стратегії повоєнної розбудови сільського господарства в цілому має стати важливим завданням сьогодення [3]. Табацкова Г.В. і інші проаналізували стан виробництва рослинницької продукції на регіональному рівні та виявили фактори впливу на ефективне вирощування сільськогосподарських культур. Зокрема, акцентується увага на тому, що для відтворення сільськогосподарського виробництва в підприємствах при забезпеченні трудовими ресурсами простежується брак інвестиційних ресурсів [4]. Про важливість застосування зрошувальних систем для підвищення ефективності виробництва продукції рослинництва доводить Спринчук Н.А.: вартість експлуатації зрошувальних систем залежить від цін на воду й електроенергію, підвищення

яких знижує ефективність інвестицій, а позитивний вплив на них має формування оптимальних площ поливу в господарствах [5].

Напрямам ефективного виробництва певних сільськогосподарських культур присвячені економічні дослідження наступних учених. Ільчук М.М. і інші визначили підходи до вибору ефективних напрямів стабілізації і підвищення конкурентоспроможності виробництва зерна в Україні у воєнний і повоєнний періоди, зокрема через більш широке використання кліматичних технологій: мінімальної обробки ґрунту, органічного землеробства, систем зрошення [6]. Щодо підвищення ефективності вирощування озимої пшениці в Україні, то Коваленко Н.О. й інші доводять перспективу створення на мікрорівні аграрної економіки дорожніх карт для обрання оптимальних управлінських рішень під час планування виробничої програми вирощування озимої пшениці через оцінку ефективності вирощування даної культури в типовому агрогосподарстві [7]. У контексті виробництва іншої рослинницької продукції проведені дослідження вчених щодо пошуку резервів ефективного її виробництва й збалансування попиту і пропозиції на неї на споживчих ринках у сучасний період, зокрема в розрізі олійних культур – Макарчук О.Г. [8], Шарковська С.О. [9], овочів – Чередніченко О.О. [10], яблук – Діброва А.Д. [11], а також загалом нішевих зернових і технічних культур – Байдала В.В. і Мірзоева Т.В. [12, 13].

В умовах глобалізації аграрної економіки, варто також врахувати результати досліджень закордонних учених, які досліджують різні аспекти ефективного виробництва

продукції рослинництва в аграрних формуваннях. Так, індійські вчені провели ґрунтовне дослідження різних комбінацій ведення землеробства й тваринництва фермерами в умовах кліматичних викликів і можливо-го браку ресурсів. У результаті чого запропоновано рекомендації щодо збільшення обсягів виробництва продукції, кількості робочих місць і трудових доходів сільського населення в аграрній сфері [13]. У даному ракурсі провели дослідження казахські вчені й зробили висновки щодо проявів багатьох ринкових, маркетингових, цін-ових ризиків у діяльності сільсько-господарських підприємств. Учені застосували економіко-математичний метод для формування рекомендацій щодо раціональної виробничої структури сільськогосподарського підприємства [14]. Учені з Південної Кореї досліджували розподіл і залежність розмірів сільськогосподарських товаровиробників, їх доходів, рівня зайнятості від цін-ових коливань на аграр-ному ринку рослинницької продукції тощо [15]. Виробництво рослинницької продукції аграрними формуван-нями, їх збутова й маркетингова ді-яльність привернули увагу науковців із Таїланду, які обґрунтували доціль-ність розвитку електронної комерції в контексті розвитку громад [16] тощо.

Таким чином, у працях україн-ських і зарубіжних науковців приді-ляється значна увага економіці рос-линництва сільськогосподарських підприємств. Узагальнюючи ви-щезазначене, можна відмітити, що саме виробництво й розвиток ринку рослинницької продукції дозволяє забезпечити більшу частину продо-вольчого асортименту для населення. І в умовах перманентних викликів неекономічного характеру через су-

сідство з рф, кліматичні зміни тощо необхідно визначити стратегічні на-прями виробництва продукції рос-линництва в сільськогосподарських підприємствах України.

Метою дослідження є обґрунту-вання перспективних напрямів забез-печення виробництва продукції рос-линництва в сільськогосподарських підприємствах на основі аналізу по-казників їх господарської діяльності протягом останніх років. Завдання дослідження: 1) встановлення масш-табів виробництва продукції рос-линництва й експортно-імпорتنих операцій в Україні; 2) аналіз показни-ків вирощування сільськогосподар-ських культур в підприємствах; 3) об-ґрунтування перспективних напрямів забезпечення виробництва продукції рослинництва в сільськогосподар-ських підприємствах.

Матеріали і методи дослідження

У процесі дослідження викори-стано результати наукових розробок українських і зарубіжних учених і статистичні дані Державної служби статистики України. Методичний ін-струментарій дослідження охоплює загальнонаукові й спеціальні методи дослідження, зокрема: абстрактно-ло-гічний (для обґрунтування основних положень і висновків); монографічний (врахування результатів дослідження вчених за даним напрямом дослі-дження); статистико-економічний (для побудови рядів динаміки, порівнянь, кореляційно-регресійного аналізу), системний підхід (для обґрунтування напрямів забезпечення виробництва рослинницької продукції у воєнний і повоєнний періоди) тощо.

Результати дослідження та їх обговорення

Проблематика розвитку аграрного сектору економіки в Україні, зокрема виробництва продукції рослинництва, особливо важливого значення набула у часи воєнного стану з 24 лютого 2022 р. через порушені логістичні ланцюги реалізації рослинницької продукції й відповідну невизначеність у середньо- й довгостроковій перспективі. Незважаючи на воєнне захоплення рф частини територій Приазов'я України, Луганщини, АР Крим тощо, на решті територій, підконтрольній Україні, сільськогосподарські товаровиробники продовжують вирощувати сільськогосподарські культури і утримувати худобу й птицю.

Упродовж аналізованого трирічного періоду випуск валової сільськогосподарської продукції у фактичних цінах зріс внаслідок інфляційних процесів, проте у співставних по-

рівняльних цінах 2016 р., на жаль, – дещо зменшився (табл. 1).

Більшу частину (до 70 %) валової агропродукції в Україні вже тривалий час виробляють сільськогосподарські підприємства і в 2022 р. вона становила у співставних цінах 2016 р. 348,4 млрд грн, при цьому питома вага рослинницької продукції займала 81,3 %. У суспільному секторі формальної аграрної економіки в довоєнний і воєнний час зосереджено увагу на виробництві рентабельних сільськогосподарських культур.

Зрештою, постає питання щодо визначення головних видів рослинницької продукції, які виробляють підприємства, на базі чого формуються відповідні великі партії реалізації за кордон або направляються на подальшу переробку на вітчизняні підприємства харчової і переробної промисловості. Загальна площа посівів сільськогосподарських культур у підприємствах на кінець 2022 р. ста-

1. Обсяги виробництва сільськогосподарської продукції в Україні

Показник	Рік			2022/ 2020, ±
	2020	2021	2022	
Випуск с.-г. продукції у фактичних цінах, млрд грн	892,9	1366,5	1073,9	181,0
У т.ч. с.-г. підприємствами, %	63,4	68,0	65,9	2,5
Випуск с.-г. продукції у постійних цінах 2016 р., млрд грн	612,1	712,6	534,4	-77,7
У т.ч., %				
рослинництва	77,3	81,4	78,2	0,9
тваринництва	22,7	18,6	22,8	0,1
Випуск с.-г. продукції с.-г. підприємствами у постійних цінах 2016 р., млрд грн	395,7	484,1	348,4	-47,3
У т.ч., %				
рослинництва	81,7	85,3	81,3	-0,4
тваринництва	18,3	14,7	18,7	0,4
Питома вага продукції рослинництва с.-г. підприємств у валовому виробництві продукції рослинництва, %	68,3	71,2	67,7	-0,6

Джерело: складено й розраховано авторами за [17, 18].

2. Площі сільськогосподарських культур у підприємствах, тис. га

Показник	Рік			2022/ 2020, ±
	2020	2021	2022	
С.-г. культури – всього	19722,6	20198,7	16433,2	-3289,4
У т.ч.				
Зернові та зернобобові культури	11251,1	11791,3	8741,2	-2509,9
з них				
пшениця озима	4883,2	5297,5	3935,8	-947,4
пшениця яра	107,6	130,2	162,6	55,0
жито озиме	82,4	115,9	56,8	-25,6
ячмінь озимий	768,5	882,3	599,7	-168,8
ячмінь ярий	480,7	443,4	263,4	-217,3
гречка	46,0	52,0	88,9	42,9
кукурудза	4353,4	4438,8	3394,3	-959,1
культури зернобобові	262,4	260,8	134,1	-128,3
Технічні культури	7904,7	7920,9	7302,9	-601,8
з них				
буряк цукровий фабричний	205,1	212,9	172,0	-33,1
соняшник	5358,9	5516,9	4501,3	-857,6
соя	1167,1	1127,4	1384,9	217,8
ріпак озимий	1082,3	961,5	1154,3	72,0
ріпак ярий (кольза)	30,5	30,9	23,9	-6,6
льон олійний (кудряш)	13,2	27,2	33,0	19,8
Коренеплоди та бульбоплоди, культури овочеві та баштанні продовольчі	58,5	56,9	33,4	-25,1
з них				
картопля	17,1	19,5	16,8	-0,3
овочі відкритого ґрунту	37,1	32,5	15,8	-21,3
Кормові культури	508,3	429,6	355,7	-152,6
Трави однорічні	301,5	269,2	194,8	-106,7
Трави багаторічні	868,6	819,1	723,9	-144,7
Насадження культур плодових та ягідних	60,0	58,4	44,3	-15,7
Виноградники	26,2	23,5	18,5	-7,7

Джерело: складено й розраховано авторами за [17–19].

новила 16,4 млн га, що менше, порівняно з 2020 р., близько на 20% за рахунок тимчасової окупації територій рф (табл. 2).

У структурі посівів сільськогосподарських підприємств у 2022 р. найбільше місце займав зерновий

клин – 8,7 млн га (53,2 %), у тому числі озима пшениця – 3,9 млн га, кукурудза – 3,4 млн га тощо. Технічні культури в сільськогосподарських підприємствах займали 7,3 млн га (44,4 %), у тому числі найбільші площі сільськогосподарських угідь було

відведено під соняшник – 4,5 млн га, сою – 1,4 млн га і ріпак озимий – 1,2 млн га. Виробництво саме цих культур можна назвати стратегічним, оскільки вони вагомо впливають на формування торговельного балансу держави, доходи й, зрештою, фінансово-господарські показники сільськогосподарських підприємств. Статистичні дані [18] підтверджують, що зерно зазначених культур, продукти їх переробки становлять основу експортних поставок за кордон у сучасний період. Найменше площ у сільськогосподарських підприємствах упродовж 2020-2022 рр. було зайнято овочевими й кормовими культурами, картоплею, садами і ягідниками, виноградарствами тощо.

Традиційно Україна є важливим торговим партнером при реалізації агропродукції за кордон. І особливо важливе значення це має для збалансування зовнішнього торговельного балансу держави, стабілізації валютного обмінного курсу й послаблення інфляційних процесів. Адже близько половини обсягу експорту товарів України за кордон займає агропродовольча продукція – 23,4 млрд дол. США станом на 2022 р., у тому числі до 60 % – це рослинницька сировинна продукція (зерно й насіння олійних культур), більше 25 % – жири та олія (переважно соняшникова) тощо (табл. 3).

Упродовж 2020-2022 рр. українським аграріям вдалося забезпечити експорт продукції рослинницького

3. Дані про експорт агропродовольчої продукції рослинного походження

Показник	Рік			2022/ 2020, ±
	2020	2021	2022	
Експорт товарів, млн дол. США	49191,8	68072,3	44135,6	-5056,2
У т.ч.: агропродовольчі товари, %	45,1	40,7	53,0	7,9
агропродовольчі товари, % до валового внутрішнього виробництва с.-г. продукції (розрахунково)	67,0	55,3	70,4	3,4
агропродовольчі товари, млн дол. США	22179,4	27708,9	23390,0	1210,6
У т.ч.: Продукція рослинного походження, %	53,6	56,1	57,6	4,0
з них зернові культури	42,4	44,5	38,9	-3,5
насіння і плоди олійних рослин	8,3	8,8	16,1	7,8
Жири та олії тваринного або рослинного походження	25,9	25,4	25,4	-0,5
Готові харчові продукти	15,1	13,7	10,7	-4,4
з них цукор і кондитерські вироби з цукру	1,1	0,9	1,3	0,2
готові продукти із зерна	1,4	1,5	1,1	-0,3
продукти переробки овочів	0,8	0,7	1,0	0,2
різні харчові продукти	0,7	0,6	0,5	-0,2
алкогольні і безалкогольні напої та оцет	1,0	1,1	0,9	-0,1
тютюн і промислові замітники тютюну	2,0	1,6	0,6	-1,4

Джерело: складено й розраховано авторами за [17, 18].

походження. Загалом, з України щороку експортується агропродовольчої продукції на суму 22–28 млрд дол. США, що становить 55-70% до валового внутрішнього виробництва агропродукції. Таким чином, сільськогосподарські товаровиробники є залежними від кон'юнктури й логістичних маршрутів експортних поставок рослинницької продукції. Відтак, вважаємо за доцільне й надалі налагоджувати різні альтернативні логістичні шляхи експорту рослинницької продукції, зважаючи на існуючу підтримку багатьох країн Європи і далекого зарубіжжя.

На жаль, Україна експортує переважно сільськогосподарську сировину, а на реалізацію готової продукції рослинного походження припадає незначний відсоток експорту агропродукції – 5-7 % у 2020-2022 рр. Натомість у структурі обсягу імпорту агропродовольчої продукції у

2020-2022 рр. (6-8 млрд дол. США) третина припадала на рослинницьку продукцію. Зокрема, в 2022 р. плоди і горіхи – 5,8 %, готові харчові продукти із зерна – 4,1 %, продукти переробки овочів – 3,6 % тощо (табл. 4).

На нашу думку, в межах держави необхідно всебічно підтримувати й сприяти розвитку первинної і глибокої переробки сільськогосподарської продукції на готові харчові продукти й/або напівфабрикати. Це сприятиме збільшенню доданої вартості, а, отже, збільшенню попиту на робочу силу (додаткові робочі місця) й трудових доходів населення (збільшення купівельної спроможності), насиченню внутрішнього аграрного ринку вітчизняною рослинницькою продукцією, зокрема по плодоовочевій групі товарів.

Враховуючи складну ситуацію з логістикою експортоорієнтованої рослинницької продукції за кордон,

4. Дані про імпорт агропродовольчої продукції рослинного походження

Показник	Рік			2022/ 2020, ±
	2020	2021	2022	
Імпорт товарів, млн дол. США	54336,1	72843,1	55295,7	959,6
У т.ч.: агропродовольчі товари, %	12,0	10,6	10,9	-1,1
агропродовольчі товари, млн дол. США	6498,3	7747,0	6041,0	-457,3
У т.ч., %: Продуктів рослинного походження	30,6	27,5	31,9	1,3
з них їстівні плоди та горіхи	4,0	3,2	5,8	1,8
Жири та олії тваринного або рослинного походження	4,3	5,7	4,9	0,6
Готові харчові продукти	45,7	46,2	43,8	-1,9
з них готові продукти із зерна	3,7	3,8	4,1	0,4
продукти переробки овочів	3,2	3,4	3,6	0,4
різні харчові продукти	7,5	7,2	6,9	-0,6
алкогольні і безалкогольні напої та оцет	9,0	9,3	8,1	-0,9
тютюн і промислові замітники тютюну	8,6	7,8	7,6	-1,0

Джерело: складено й розраховано авторами за [17, 18].

необхідно звернути увагу на виробництво плодоовочевої і виноградної продукції, яке на сьогодні зосереджено в господарствах населення й базується переважно на технологіях органічного землеробства. Сільськогосподарським підприємствам доцільно диверсифікувати виробництво, спрямовувати зусилля на мінімізацію ризиків реалізації продукції і збільшення кількості робочих місць у менш капіталомістких виробництвах агропродукції (виробництво плодів, ягід, винограду, їх переробка). У розрізі плодоовочевої продукції і винограду в Україні має місце потенційний попит, оскільки раціональний рекомендований рівень їх споживання населенням ще не забезпечений. Економічно доцільним є розвиток виробництва і низки інших нішевих культур.

Одним із показників ефективного виробництва продукції рослинництва є врожайність сільськогосподарських

культур. В останні роки в Україні простежуються високі показники врожайності стратегічних сільськогосподарських культур. Так, по групі зернових культур у 2020-2022 рр. вона становила близько 50 ц/га. У розрізі технічних культур простежується прогрес в отриманні високих врожаїв: наприклад, у 2022 р. урожайність цукрових буряків становила 553,6 ц/га, що на 31,5% більше, ніж у 2020 р.; деяке зростання відмічається і в розрізі соняшнику, сої та ріпаку (табл. 5).

У ході дослідження виявлено, що в суспільному секторі аграрної економіки впродовж 2020-2022 рр. зафіксовано вищі рівні врожайності сільськогосподарських культур, порівняно з дрібними товаровиробниками – сільськими домогосподарствами (табл. 6).

Винятком тут є врожайність плодово-ягідних насаджень і винограду, яка в підприємствах набагато нижча,

5. Урожайність сільськогосподарських культур у підприємствах, ц/га

Показник	Рік			2022/ 2020, ±
	2020	2021	2022	
Зернові та зернобобові культури	46,4	59,3	50,3	3,9
з них пшениця	39,8	47,4	40,9	1,1
ячмінь	34,8	42,3	35,1	0,3
кукурудза на зерно	60,9	83,7	69,1	8,2
Технічні культури: буряк цукровий фабричний	421,0	486,6	553,6	132,6
соняшник	21,4	25,6	22,4	1,0
соя	21,3	27,5	23,1	1,8
ріпак	23,0	29,3	28,7	5,7
Коренеплоди та бульбоплоди, культури овочевої та баштанні продовольчі: картопля	229,4	251,3	261,1	31,7
овочі відкритого ґрунту	396,1	420,5	282,4	-113,7
Насаджень культур плодових та ягідних	77,4	108,7	105,6	28,2
Виноградники	40,3	46,0	46,9	6,6

Джерело: складено й розраховано авторами за [17–19].

6. Співвідношення врожайності сільськогосподарських культур у підприємствах і господарствах населення, %

Показник	Рік			2022/ 2020, ±
	2020	2021	2022	
Зернові та зернобобові культури	145,5	152,8	146,2	0,7
Технічні культури: бурак цукровий фабричний	120,1	133,9	152,8	32,7
соняшник	145,6	129,9	128,7	-16,9
соя	136,5	138,9	127,6	-8,9
ріпак	115,6	123,1	128,1	12,5
Коренеплоди та бульбоплоди, культури овочеві та баштанні продовольчі: картопля	146,8	152,2	151,5	4,7
овочі відкритого ґрунту	207,6	210,9	143,6	-64,0
Насадження культур плодових та ягідних	67,9	90,7	89,0	21,1
Виноградники	28,0	35,8	30,5	2,5

Джерело: складено й розраховано авторами за [17–19].

порівняно з домогосподарствами населення. Тому, вважаємо, останнім варто надавати цільову підтримку для розвитку: фінансову, організаційну, матеріально-технічну, дорадчу з боку держави і територіальних громад, міжнародних грантових організацій тощо. І найбільш активні й ефективні дрібні товаровиробники – сільські домогосподарства в перспективі поступово можуть бути трансформовані у формальні види малого агропідприємництва, наприклад, фермерські господарства, зокрема на базі реєстрації фізичної особи – підприємця як найбільш прийнятної й оптимальної форми ведення малого агробізнесу.

Високий рівень урожайності стратегічних і інших культур у сільськогосподарських підприємствах свідчить про високий рівень організації агробізнесу й дотримання технологічних вимог землеробства, запровадження інновацій тощо. Тому нинішнім більш прогресивним сільським домогосподарствам варто переймати передовий досвід ефективних малих

і середніх сільськогосподарських підприємств, зокрема в процесі святкування днів поля, агровиставок тощо, які відбуваються періодично задля обміну досвідом.

Щодо масштабів ведення агробізнесу за площами угідь, то більшість сільськогосподарських підприємств в Україні господарюють на невеликих площах (20-500 га) і переважно це звичайні або сімейні фермерські господарства (табл. 7).

Однак, майже половину сільськогосподарських угідь, які є в користуванні підприємств (2022 р.), обробляли підприємства з площею 1000-5000 га (їх можна вважати типовими середньотоварними агроформуваннями України), 25 % – більше 5000 га переважно знаходилися в південних регіонах держави.

Аналіз даних групування сільськогосподарських підприємств за площами угідь під певною культурою і її врожайністю [18] засвідчив, що більша врожайність пшениці простежується в господарствах із біль-

7. Розподіл підприємств за площею сільськогосподарських угідь, яка була у власності та користуванні у 2022 р.

Показник	Кількість підприємств		Площа с.-г. угідь	
	од.	% до загальної кількості	тис. га	% до загальної площі с.-г. угідь
Підприємства, що мали сільськогосподарські угіддя	29631	100,0	17274,4	100,0
У т.ч. площею, га до 5,00	478	1,6	1,8	0,0
5,01–10,00	1242	4,2	9,7	0,1
10,01–20,00	2099	7,1	32,6	0,2
20,01–50,00	6655	22,4	247,0	1,4
50,01–100,00	3939	13,3	286,3	1,6
100,01–500,00	7904	26,7	1924,8	11,1
500,01–1000,00	2766	9,3	1980,8	11,5
1000,01–5000,00	4055	13,7	8459,6	49,0
більше 5000,00	493	1,7	4331,8	25,1

Примітка. Фактично подали звіт за ф. № 4-сг (річна) «Звіт про посівні площі сільськогосподарських культур».

Джерело: складено й розраховано авторами за [20].

шими площами посівів під даною культурою. Щодо врожайності інших експортоорієнтованих культур – кукурудзи на зерно, соняшнику, сої та ріпаку, то тут простежується подібна залежність. Така ситуація пояснюється тим, що на більших площах під зазначеними культурами саме у великих і частково середньотоварних агрогосподарств є можливість застосовувати економічно доцільні й дорожчі по вартості агротехнологічні прийоми при виробництві продукції, які за рахунок масштабності швидше окуповуються (техніка, насіння, отрутохімікати тощо). Незначно відрізняється врожайність ячменю й цукрового буряку в господарствах із різними площами посівів даних культур. З огляду на це останні зазначені культури можна порекомендувати вирощувати в малих і середніх господарствах.

Одним із напрямів забезпечення ефективного виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах є інтенсифікація землеробства, проведення меліоративних заходів, зокрема зрошення в посушливих степовій і частково лісостеповій природних зонах України. Як свідчать статистичні дані (табл. 8), на зрошуваних територіях має місце приріст урожайності сільськогосподарських культур.

Одним із головних напрямів підвищення ефективності виробництва продукції рослинництва традиційно вважається внесення оптимальних обсягів добрив і застосування хімічних препаратів – пестицидів (засобів боротьби зі шкідниками й хворобами, бур'янами тощо). Як свідчить аналіз статистичних даних у 2022 р. добрив було внесено менше на 73,6%, порівняно з 2020 р., частка

8. Площа і врожайність сільськогосподарських культур на зрошуваних землях у підприємствах

Показник	Рік			2022/ 2020, ±
	2020	2021	2022	
Зрошувана площа, з якої зібрано врожай, тис. га зернові та зернобобові культури	188,5	200,6	48,9	-139,6
у т.ч. пшениця	74,0	64,0	12,0	-62,0
ячмінь	35,2	36,5	3,8	-31,4
соняшник	72,1	61,1	11,7	-60,4
соя	87,3	90,5	8,7	-78,6
картопля	4,5	5,8	3,2	-1,3
овочі відкритого ґрунту	22,7	20,4	6,0	-16,7
У % до загальної площі посівів с.-г. культур: зернові та зернобобові культури	1,7	1,7	0,6	-1,1
соняшник	1,3	1,1	0,3	-1,0
соя	7,4	7,9	0,6	-6,8
картопля	26,2	30,1	19,3	-6,9
овочі відкритого ґрунту	60,9	62,0	38,7	-22,2
Урожайність, ц/га: зернові та зернобобові культури	59,1	71,4	58,9	-0,2
у т.ч. пшениця	46,4	52,7	45,8	-0,6
ячмінь	49,9	51,9	41,0	-8,9
соняшник	26,9	27,4	20,3	-6,6
соя	29,7	34,1	26,6	-3,1
картопля	277,2	278,4	298,0	20,8
овочі відкритого ґрунту	529,3	548,1	389,7	-139,6
Приріст урожайності порівняно з вирощуванням без штучного поливу культур, ц/га: зернові та зернобобові культури	12,7	12,1	8,6	-4,1
у т.ч. пшениця	6,6	5,3	4,9	-1,7
ячмінь	15,1	9,6	5,9	-9,2
соняшник	5,5	1,8	-2,1	-7,6
соя	8,4	6,6	3,5	-4,9
картопля	47,8	27,1	36,9	-10,9
овочі відкритого ґрунту	133,2	127,6	107,3	-25,9

Джерело: складено й розраховано авторами за [17–19].

удобрених площ становила лише 88 % (табл. 9).

Це пояснюється подорожчанням товарів хімічної промисловості, зо-

крема добрив і засобів захисту рослин. Окрім того, менше вноситься й органічних добрив, оскільки поголів'я худоби в Україні має тенденцію

9. Використання добрив у сільськогосподарських підприємствах

Показник	Рік			2022/ 2020, ±
	2020	2021	2022	
<i>Мінеральні добрива</i>				
Внесено під урожай звітного року, тис. т (у діючій речовині)	2488,7	2584,1	1831,9	-656,8
У т.ч. азотних (N)	1716,1	1769,9	1214,4	-501,7
фосфорних (P ₂ O ₅)	432,7	450,8	324,0	-108,7
калійних (K ₂ O)	339,9	363,4	293,5	-46,4
Внесено під посіви с.-г. культур, тис. т	2483,9	2579,5	1828,1	-655,8
Удобрена площа, тис. га	16378,0	16732,1	12733,7	-3644,3
Частка удобреної площі, %	93	92	88	-5,0
Внесено добрив, кг/га: удобрена площа	152	154	144	-8,0
посівна площа	140	142	126	-14,0
<i>Органічні добрива</i>				
Внесено під урожай звітного року, тис. т	10222,9	10745,9	9728,2	-494,7
Внесено під посіви с.-г. культур, тис. т	10210,0	10721,0	9716,2	-493,8
Удобрена площа, тис. га	960,6	1031,5	735,7	-224,9
Частка удобреної площі, %	5,4	5,7	5,1	-0,3
Внесено добрив, кг/га: удобрена площа	10600	10381	13222	2622,0
посівна площа	576	590	670	94,0

Джерело: складено й розраховано авторами за [17, 18].

до зменшення. Подібна ситуація простежується з застосуванням пестицидів у сільськогосподарських підприємствах (табл. 10).

Нагальною потребою є ретельний прорахунок оптимальних дози внесення поживних речовин із добривами, проведення альтернативних розрахунків щодо застосування різних комбінацій видів добрив, ефективних засобів захисту рослин, ефективне застосування відповідних інноваційних техніко-технологічних рішень при вирощуванні сільськогосподарських культур тощо.

Такі висновки підтверджуються проведеною оцінкою тісноти зв'язку між трьома факторами – застосування мінеральних добрив, внесення ор-

ганічних добрив і обробка сільськогосподарських угідь пестицидами, які впливають на ефективність виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах (вартість виробництва продукції рослинництва, грн/га с.-г. угідь) – за допомогою кореляційно-регресійного аналізу статистичних даних у сільськогосподарських підприємствах підконтрольних областей України [17, 18].

Для достовірності багатофакторного кореляційного аналізу, надійності вихідних даних для розрахунку коефіцієнтів кореляції й детермінації обрано області України без урахування тимчасово повністю чи частково окупованих таких

10. Використання пестицидів у сільськогосподарських підприємствах

Показник	Рік			2022/ 2020, ±
	2020	2021	2022	
Застосовано під урожай звітного року, тис. т	24,6	27,0	19,4	-5,2
Застосовано під посіви с.-г. культур, тис. т	24,2	26,5	19,1	-5,1
Оброблена площа, тис. га	16185,5	16644,0	12913,5	-3272,0
Частка обробленої площі, %	91	91	89	-2,0
Застосовано пестицидів, кг/га: удобрена площа	1,5	1,6	1,5	0,0
посівна площа	1,4	1,5	1,3	-0,1

Джерело: складено й розраховано авторами за [17, 18].

11. Фінансово-економічні показники діяльності сільськогосподарських підприємств

Показник	Рік			2022/ 2020, ±
	2020	2021	2022	
Фінансовий результат до оподаткування, млн грн	82041,2	238497,5	86774,7	4733,5
Чистий прибуток (збиток), млн грн	81509,3	237639,8	85901,2	4391,9
Підприємства, які одержали чистий прибуток: у % до загальної кількості	83,1	89,0	79,0	-4,1
фінансовий результат, млн грн	107592,8	245770,3	123163,1	15570,3
Підприємства, які одержали чистий збиток: у % до загальної кількості	16,9	11,0	21,0	4,1
фінансовий результат, млн грн	26083,5	8130,4	37261,9	11178,4
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	14,0	37,8	14,1	0,1
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	19,2	41,9	21,0	1,8

Джерело: складено й розраховано авторами за [17, 18].

адміністративно-територіальних одиниць: Луганська Донецька, Запорізька, Херсонська області та АР Крим. Зокрема, найбільш впливовими факторами на вартісну величину отриманої рослинницької продукції на одиницю площі в сільськогосподарських підприємствах виявилися наступні: внесення мінеральних добрив, кг д.р./га посівної площі (коефіцієнт кореляції $r = 0,579$); внесення органічних добрив, кг/га посівної

площі ($r = 0,497$); внесення пестицидів, кг д.р./га посівної площі ($r = 0,729$) тощо.

Проведений аналіз впливу факторів на результативну ознаку і цих факторів між собою, визначення рівнів мультиколінеарності дозволили формалізувати функціональний зв'язок вартісних обсягів виробництва рослинницької продукції в сільськогосподарських підприємствах у 2022 р. (ух, грн/га с.-г. угідь) і трьох

факторних показників інтенсифікації такого виробництва:

$$y_x = 4131,19 + 17,60x_1 + 1,58x_2 + 6609,84x_3, \quad (1)$$

де x_1 – внесено мінеральних добрив, кг д.р./га посівної площі; x_2 – внесено органічних добрив, кг/га посівної площі; x_3 – внесено пестицидів, кг д. р./га посівної площі.

Загальний коефіцієнт кореляції становить 0,7894, а загальний коефіцієнт детермінації – 0,6232.

Таким чином, перспективним напрямом підвищення ефективності виробництва продукції рослинництва в підприємствах є землеробство на інтенсивній основі, що передбачає: своєчасне внесення мінеральних і органічних добрив у відповідний період вирощування культурних рослин, застосування пестицидів для боротьби з хворобами і шкідниками тощо.

У ході дослідження також виявлено, що в сільськогосподарських підприємствах із початком російсько-української війни погіршився фінансово-економічний стан (табл. 11).

Так, станом на 2022 р. прибутковим було ведення агробізнесу в 79 % сільськогосподарських підприємств. Загальний рівень рентабельності діяльності сільськогосподарських підприємств у 2022 р. становив 14,1 %, рентабельність операційної діяльності – 21%, що значно менше порівняно з попереднім роком. У розрізі сільськогосподарських культур у довоєнні декілька років, як свідчать дані Державної служби статистики України [18], більш рентабельним у сільськогосподарських підприємствах було вирощування зернових культур і соняшнику; на прийнятному рівні рентабельності знаходилося виробництво овочів, картоплі, плодів і ягід. Про виробництво останньої продукції згадувалося раніше як про

перспективний напрям розвитку рослинництва в підприємствах України.

Ураховуючи кон'юнктуру цін на агропродовольчому ринку всередині та ззовні держави, сільськогосподарські підприємства намагаються більше виробити зернової продукції, насіння олійних культур тощо. Тому одним із резервів поліпшення фінансово-економічних показників господарської діяльності сільськогосподарських підприємств є удосконалення маркетингово-збутової діяльності. Необхідно активно стежити за зміною цін на сільськогосподарську продукцію контрагентів (харчових і переробних підприємств), аналізувати ретроспективні дані в динаміці, здійснювати продаж за вищими цінами.

Методичною пропозицією є необхідність проведення аналізу коливань цін протягом року, середніх цін реалізації у розрізі окремих видів продукції за останні, наприклад, 3 роки в державі, регіоні, області, районі, а також за кордоном й визначати кращий період (місяці) року для продажу рослинницької продукції.

Аналіз коливань цін реалізації продукції рослинництва в підприємствах, зокрема в розрізі зернових і зернобобових, технічних культур, картоплі за місяцями року в досліджуваному періоді – 2020-2022 рр. [18], дозволив зробити загальний висновок, що більш рентабельним буде продаж продукції рослинництва сільськогосподарськими підприємствами через декілька місяців після масового збору врожаю відповідних культур. Оскільки більш невдалим (за значно меншими цінами) є реалізація продукції в період масового збору врожаю сільськогосподарських культур: влітку та у вересні – для зернових і

зернобобових культур, дещо зі зміщенням на 1-2 місяці – для технічних культур тощо.

Вагомий вплив на показники рентабельності виробництва продукції рослинництва сільськогосподарських підприємств має планування збутової діяльності господарства. Зокрема це можна забезпечити шляхом постійного моніторингу цін в часі й просторі, щоб потім визначитись із періодом і партіями (обсягами) реалізації агропродукції за більш вигідними цінами й забезпечити прийнятні рівні рентабельності виробництва різних видів продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах.

Висновки і перспективи подальших досліджень

До 70 % валової агропродукції в Україні виробляють сільськогосподарські підприємства, яка у 2022 р. у співставних цінах 2016 р. становила 348 млрд грн, при цьому питома вага рослинницької продукції становила 81 %. За кордон підприємства продають переважно сільськогосподарську сировину рослинного походження, а тому потребує нарощування потужностей її переробки, а також розширення логістичних ланцюгів експортних поставок через блокування портів Приазов'я і частково Причорномор'я України. Перспективним напрямом забезпечення виробництва агропродукції можна вважати диверсифікацію агробізнесу, зокрема через збільшення площ під багаторічними насадженнями і нішевими культурами.

Ефективність вирощування визначених п'яти стратегічних сільськогосподарських культур (озима пшениця, кукурудза, соняшник, соя, рпак озимий, які займають найбільші

площі посівів в Україні) буде підвищуватися при зрошенні в посушливих регіонах держави. Вищі показники врожайності сільськогосподарських культур простежуються на зрошуваних землях, у великих і середніх підприємствах. Тому малим формам агробізнесу доцільно кооперуватися для поліпшення виробничо-сервісної і постачальницько-збутової діяльності.

Проведений аналіз впливу факторів інтенсифікації агровиробництва доводить позитивний приріст вартості продукції від застосування добрив і засобів захисту рослин. Тому для підвищення ефективності виробництва продукції рослинництва в підприємствах потрібно займатися землеробством на інтенсивній основі: своєчасно вносити оптимальні дози мінеральних і органічних добрив у відповідний період фаз росту й розвитку культурних рослин, екологічно правильно застосувати пестициди.

Одним із резервів поліпшення фінансового забезпечення господарської діяльності сільськогосподарських підприємств визначено вдосконалення маркетингово-збутової діяльності. Необхідно моніторити ціни на внутрішньому й зовнішньому аграрних ринках, щоб визначитись із кращими періодами й обсягами реалізації агропродукції за більш вигідними цінами й забезпечити збільшення рентабельності виробництва різних видів продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах.

Логічним продовженням наукових досліджень постає аналіз стану й визначення на цій основі перспективних напрямів розвитку тваринництва в сільськогосподарських підприємствах, щоб забезпечити комплексний підхід до обґрунтування перспектив розвитку агробізнесу в Україні.

Список використаних джерел

1. Кваша С.М., Червоний Д.В. Формування попиту і пропозиції на аграрних ринках України в умовах надзвичайних викликів. *Економіка і управління бізнесом*. 2024. Том 15. № 1. С. 5–19.
2. Варченко О.М., Варченко О.О., Вернюк Н.О. Стратегічні напрями розвитку ринку соняшнику. *Економіка та управління АПК*. 2022. № 2. С. 87–97.
3. Березіна Л.М., Бородіна Д.С. Сучасний стан виробництва продукції рослинництва в Україні. *Агросвіт*. 2023. № 21. С. 46–50.
4. Табацкова Г.В., Поточилова І.С., Ткачук А.В. Аналіз виробництва продукції рослинництва у Миколаївській області. *Агросвіт*. 2024. № 6. С. 143–148.
5. Спринчук Н.А. Економічна ефективність інвестицій в зрешувальні технології. *Агросвіт*. 2024. № 5. С. 70–74.
6. Ільчук М.М., Коновал І.А., Водніцький М.В. Стабілізація ринку зерна в Україні в повоєнний період. *Біоекономіка і аграрний бізнес*. 2022. Том 13. № 1. С. 19–30.
7. Коваленко Н.О., Лабенко О.М., Коваленко В.П., Клименко М.В. Економічна ефективність виробництва озимої пшениці в типовому господарстві Центрального регіону України. *Біоекономіка і аграрний бізнес*. 2020. Том 11. № 2. С. 25–32.
8. Makarchuk O. Sunflower oil market in Ukraine: state and challenges. *Біоекономіка і аграрний бізнес*. 2022. Том 13. № 2. С. 91–100.
9. Шарковська С.О. Стратегічні напрями розвитку ринку соняшнику. *Біоекономіка і аграрний бізнес*. 2019. Том 10. № 2. С. 155–160.
10. Чередніченко О.О., Чайка Є.А. Економічні аспекти виробництва овочів в Україні. *Економіка і управління бізнесом*. 2022. Том 13. № 3. С. 74–83.
11. Діброва А.Д., Діброва Л.В., Лужанський В.В. Теоретико-методичні засади розвитку ринку яблук і продуктів їх переробки. *Економіка і управління бізнесом*. 2024. Том 15. № 1. С. 5–19.
12. Байдала В.І., Мірзоева Т.В., Мірзоев Т.Д. Господарська цінність технічних нішевих культур і перспективи розвитку їхнього виробництва. *Економіка і управління бізнесом*. 2023. Том 14. № 1. С. 5–23.
13. Мірзоева Т.В., Томашевський В.Ю. Обґрунтування доцільності розвитку виробництва нішевих зернових культур. *Економіка і регіон*. 2023. № 1 (88). С. 17–23.
14. Das A., Datta, D., Samajdar T. et al. Livelihood security of small holder farmers in eastern Himalayas, India: Pond based integrated farming system a sustainable approach. *Current Research in Environmental Sustainability*. 2021. № 3. URL: <https://doi.org/10.1016/j.crsust.2021.100076>
15. Shaimerdenova A., Agapitova L., Bobrova A. et al. Development of optimal crop production model considering existing natural-climatic risks increasing crop yields. *Journal of Breeding and Genetic*. 2023. № 55(3). <http://doi.org/10.54910/sabrao2023.55.3>
16. Merfeld J. Labor elasticities, market failures, and misallocation: evidence from Indian Agriculture. *Agricultural Economics*. 2021. № 54(5). URL: https://joshmerfeld.github.io/assets/papers/merfeld_markets.pdf
17. Chienwattanasook K, Jarinto K, Sulong M. The development of community enterprise entrepreneurs in the crop production sector for entry into e-commerce. *WSEAS Transactions on Business and Economics*. 2023. № 20. URL: [https://wseas.com/journals/bae/2023/a985107-009\(2023\)](https://wseas.com/journals/bae/2023/a985107-009(2023))
18. Статистична інформація, експрес-випуски, публікації. Державна служба статистики України. Офіційний веб сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua>

19. Статистичні збірники «Сільське господарство України». Державна служба статистики України. Офіційний веб сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua>
20. Статистичні збірники «Рослинництво України». Державна служба статистики України. Офіційний веб сайт. URL: <http://ukrstat.gov.ua>

References

1. Kvasha, S.M., Chervonyi, D.V. (2024). Formuvannya popytu i propozytsii na ahrarykh rynkakh Ukrainy v umovakh nazvychnykh vyklykiv [The formation of demand and supply in the agricultural markets of Ukraine in conditions of extraordinary challenges]. *Ekonomika i upravlinnia biznesom*, 15, 1, 5–19.
2. Berezina, L.M., Borodina, D.S. (2023). Suchasnyi stan vyrobnytstva produktsii roslynnytstva v Ukraini [The current state of crop production in Ukraine]. *Ahrosvit*, 21, 46–50.
3. Varchenko, O.M., Varchenko, O.O., Ver-niuk, N.O. (2022). Stratehichni napriamy rozvytku rynku soniashnyku [Logistics distribution centers as a tool for attracting small agricultural producers in agrifood supply chains]. *Ekonomika ta upravlinnia APK*, 2, 87–97.
4. Tabatskova, H.V., Potochylova, I.S., Tkachuk, A.V. (2024). Analiz vyrobnytstva produktsii roslynnytstva u Mykolaivskii oblasti [Analysis of crop production in the Mykolaiv region]. *Ahrosvit*, 6, 143–148.
5. Sprynchuk, N.A. (2024). Ekonomichna efektyvnist investytsii v zroshuvalni tekhnolohii [Economic efficiency of investments in irrigation technologies]. *Ahrosvit*, 5, 70–74.
6. Ilchuk, M.M., Konoval, I.A., Vodnitskyi, M.V. (2022). Stabilizatsiia rynku zerna v Ukraini v povoiennyi period [Stabilization of the grain market in Ukraine in the post-war period]. *Bioekonomika i ahraryni biznes*, 13, 1, 19–30.
7. Kovalenko, N.O., Labenko, O.M., Kovalenko, V.P., Klymenko, M.V. (2020). Ekonomichna efektyvnist vyrobnytstva ozymoi pshenytsi v typovomu gospodarstvi Tsentralnoho rehionu Ukrainy [Economic efficiency of winter wheat production on the base of a typical farm of the Central region of Ukraine]. *Bioekonomika i ahraryni biznes*, 11, 2, 25–32.
8. Makarchuk, O. (2022). Sunflower oil market in Ukraine: state and challenges. *Bioekonomika i ahraryni biznes*, 13, 2, 91–100.
9. Sharkovska, S.O. (2019). Stratehichni napriamy rozvytku rynku soniashnyku [Strategic directions for the development of sunflower market]. *Bioekonomika i ahraryni biznes*, 10, 2, 155–160.
10. Cherednichenko, O.O., Chaika, Y.A. (2022). Ekonomichni aspekty vyrobnytstva ovochiv v Ukraini [Economic aspects of vegetable production in Ukraine]. *Ekonomika i upravlinnia biznesom*, 13, 3, 74–83.
11. Dibrova, A.D., Dibrova, L.V., Luzhanskyi, V.V. (2024). Teoretyko-metodychni zasady rozvytku rynku yabluk i produktiv yikh pererobky [Theoretical and methodological principles of development of the market of apples and their processing products]. *Ekonomika i upravlinnia biznesom*, 15, 1 5–19.
12. Baidala, V.I., Mirzoieva, T.V., Mirzoiev, T.D. (2023). Hospodarska tsinnist tekhnichnykh nishevykh kultur i perspektyvy rozvytku yikhnoho vyrobnytstva [Economic value of technical niche crops and prospects for the development of their production]. *Ekonomika i upravlinnia biznesom*, 14, 1, 5–23.
13. Mirzoieva, T.V., Tomashevskiy, V.Yu. (2023). Obgruntuvannya dotsilnosti rozvytku vyrobnytstva nishevykh zernovykh kultur [Justification of the feasibility of developing the production of niche grain crops]. *Ekonomika i rehion*, 1 (88), 17–23.
14. Das, A., Datta, D., Samajdar, T. et al. (2021). Livelihood security of small holder farmers

- in eastern Himalayas, India: Pond based integrated farming system a sustainable approach. *Current Research in Environmental Sustainability*, 3. URL: <https://doi.org/10.1016/j.crsust.2021.100076>
15. Shaimerdenova, A., Agapitova, L., Bobrova, A. et al. (2023). Development of optimal crop production model considering existing natural-climatic risks increasing crop yields, 55(3). URL: <http://doi.org/10.54910/sabrao2023.55.3>
16. Merfeld, J. (2021). Labor elasticities, market failures, and misallocation: evidence from Indian Agriculture. *Agricultural Economics*, 54(5). URL: https://joshmerfeld.github.io/assets/papers/merfeld_markets.pdf
17. Chienwattanasook, K, Jarinto, K, Sulong, M. (2023). The development of community enterprise entrepreneurs in the crop production sector for entry into e-commerce. *WSEAS Transactions on Business and Economics*, 20. URL: [https://wseas.com/journals/bae/2023/a985107-009\(2023\).pdf](https://wseas.com/journals/bae/2023/a985107-009(2023).pdf)
18. Statystychna informatsiia, ekspres-vypusky, publikatsii [Statistical information, express issues, publications]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Ofitsiyniy veb sait. URL: <http://ukrstat.gov.ua>
19. Statystychni zbirnyky «Silske hospodarstvo Ukrainy» [Statistical publications «Agriculture of Ukraine»]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Ofitsiyniy veb sait. URL: <http://ukrstat.gov.ua>
20. Statystychni zbirnyky « Roslynnystvo Ukrainy» [Statistical publications «Plant Growing in Ukraine»]. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Ofitsiyniy veb sait. URL: <http://ukrstat.gov.ua>
-

Lanchenko Y., Tymoshenko M., Ivchenko V. (2024).

DIRECTIONS FOR ENSURING EFFICIENT PRODUCTION OF PLANT PRODUCTS IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

BIOECONOMY AND AGRARIAN BUSINESS, 15(2): 23-42.

<https://journals.nubip.edu.ua/index.php/bioeconomy/article/view/49935>

[https://doi.org/10.31548/economics15\(2\).2024.025](https://doi.org/10.31548/economics15(2).2024.025)

Abstract. *The subject of the study covers the practical principles of crop production. The purpose of the study is to substantiate promising directions for ensuring the production of plant products in agricultural enterprises based on the analysis of indicators of their economic activity. Research methods: abstract-logical; monographic; statistical and economic, systematic approach, etc. Within the framework of the study, an analysis of the volume of production of agricultural products in Ukraine, acreage of agricultural crops in enterprises, data on the export of agro-food products of plant origin was carried out. The distribution of enterprises by the area of agricultural land that was owned and used in 2022, the area and yield of agricultural crops on irrigated land in enterprises, the use of fertilizers and pesticides in agricultural enterprises was analyzed. Attention was paid to the financial and economic indicators of agricultural enterprises of Ukraine during 2020-2022. It is substantiated that in order to ensure incomes and effective activity of agricultural enterprises, to balance the trade balance of the state, it is necessary to further improve the logistics schemes for the export of manufactured and processed agro-food products. This will contribute to the increase of added value, the number of jobs and labor income of the rural population in territorial communities, the saturation of the domestic agricultural market, etc. Currently, strategic agricultural crops, on which the modern development of the agrarian economy depends, are winter wheat, corn, sunflower, soybean and winter rapeseed. However, in order to diversify agribusiness, as a way of reducing risks in the field of sales of plant*

products to enterprises, it is necessary to expand specialization and set aside part of the land for the cultivation of niche crops and perennial plantations. In order to ensure the efficient production of plant products in enterprises, it is necessary to carry out its intensification thanks to the use of optimal doses of fertilizers and plant protection agents, irrigation of fields in arid regions of the country. Directions of application of research results: in the formation of agrarian and regional policy, the formation of program documents for the development of the agrarian sector of the economy and rural areas in communities, the formation of strategies, investment and business strategies, investment and business plans for the development of agricultural enterprises.

Key words: *crop production; agricultural enterprise; efficiency; diversification of agribusiness; intensification of agricultural production.*

МІНІМІЗАЦІЯ РИЗИКУ ЗНИЖЕННЯ ВРОЖАЙНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР ЧЕРЕЗ ОПТИМІЗАЦІЮ ВНЕСЕННЯ ДОБРИВ¹

Т.В. МІРЗОЄВА,

*д. е. н., професор, професор кафедри економіки,
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
м. Київ, Україна*

ORCID: 0000-0002-0034-6138

E-mail: mirzoeva_tetiana@nubip.edu.ua

М.С. ГАРБУТ,

*провідний фахівець із закупівель,
ПрАТ «Миронівський хлібопродукт», м. Київ, Україна*

E-mail: marinaharbut@gmail.com

ВАЛІЄВ ДЖЕЙХУН АМІН,

к. е. н.,

Бакинський інженерний університет, м. Баку, Азербайджан

E-mail: semed26@gmail.com

О.Д. БАЛАН

*к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки,
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
м. Київ, Україна*

ORCID: 0009-0008-7082-7157

E-mail: balanod@nubip.edu.ua

Анотація. У статті розкрито важливість урожайності сільськогосподарських культур у контексті двох основних факторів: зростання чисельності населення та, відповідно, зростаючих загроз продовольчій безпеці. Наведено й обґрунтовано й низку інших факторів, які зумовлюють необхідність підвищення урожайності сільськогосподарських культур у сучасних умовах господарювання. У рамках аналізу останніх досліджень і публікацій за тематикою дослідження проаналізували підходи науковців і практиків щодо збільшення урожайності сільськогосподарських культур і мінімізації її зниження. У рамках основної частини дослідження коротко проаналізовано і окреслено тенденції щодо використання добрив в Україні та світі. Представлено динаміку використання мінеральних

¹ Стаття підготовлена в рамках виконання науково-дослідної роботи на тему «Прогнозування розвитку ринку зернових нішевих культур в умовах викликів і загроз продовольчій безпеці України (з використанням економетричної моделі часткової рівноваги AGMEMOD)», державний реєстраційний номер: 0123U102156.

добрив в українському аграрному секторі впродовж 2017-2022 рр. Акцентовано, що якісне, ефективне і оптимальне внесення добрив при вирощуванні сільськогосподарських культур є особливо актуальним як загалом у світі в умовах сучасного господарювання, так і зокрема для українського агробізнесу в умовах сучасних ризиків. Без перебільшення в системі управління аграрних підприємств, які займаються вирощуванням сільськогосподарських культур, питання врожайності й внесення добрив є ключовими в сучасних умовах господарювання. Представлено економіко-математичне моделювання щодо оптимізації використання добрив для підвищення врожайності зернових культур на прикладі виробничої діяльності ПрАТ «Зернопродукт МХП». У рамках моделювання увагу зосередили на трьох культурах: пшениці, кукурудзі на зерно і ячмені. Для побудови моделі було введено систему змінних і систему обмежень для моделі. У результаті моделювання отримали економіко-математичну модель оптимізації внесення добрив при вирощуванні зернових культур у ПрАТ «Зернопродукт МХП», за результатами якої розробили оптимальний план розподілу добрив для вказаного підприємства та отримали змодельований темп приросту врожайності основних сільськогосподарських культур у ПрАТ «Зернопродукт МХП».

Ключові слова: мінімізація ризику; оптимізація; урожайність сільськогосподарських культур; нішеві культури; агробізнес; система управління підприємством.

Актуальність

Стабільне зростання чисельності населення на планеті, яке, за прогнозами, досягне 10 мільярдів до 2050 року, значною мірою впливає на аграрний сектор, адже нагальною потребою є збільшити виробництво сільськогосподарських культур, у тому числі нішевих, і максимізувати їх урожайність. Саме врожайність сільськогосподарських культур відіграє ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки, задоволенні зростаючого світового попиту на продукти харчування, зменшенні голоду і недоїдання у світі. За прогнозами для задоволення зростаючого попиту на продукти харчування та корми до 2050 р. необхідно збільшити світове виробництво продуктів харчування на 60–110%, порівняно з 2005 р. Одним із ключових факторів для досягнення такої цілі є підвищення

врожайності сільськогосподарських культур і мінімізація ризику її зниження. Останнє є важливим зважаючи ще й на те, що високі врожаї:

- сприяють підтримці економічного розвитку сільських громад – доведено, що підвищення врожайності суттєво зменшує бідність і сприяє підвищенню доходів фермерів і інших зацікавлених сторін у сільськогосподарському секторі;

- зумовлюють переваги для навколишнього середовища, тому що мінімізується вплив сільського господарства на навколишнє середовище загалом і, зокрема, зменшується потреба збільшувати посівні площі, що часто відбувається через вирубку лісів і втрату біорізноманіття;

- допомагають зменшити викиди парникових газів знову ж таки через зменшення потреби в розширенні сільськогосподарських угідь і підвищення ефективності використання ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання щодо збільшення врожайності сільськогосподарських культур і мінімізації її зниження досліджували й досліджують численні науковці і практики. У контексті даної проблематики насамперед акцентується увага на тому, що на рівень урожайності та, відповідно, обсяги зібраної продукції рослинництва на конкретній ділянці впливає низка різноманітних факторів, таких як якість ґрунту і наявність води, кліматичні й погодні умови, шкідники та хвороби, використання добрив і пестицидів. Ці фактори згруповані в три основні категорії, відомі як технологічні (сільськогосподарська практика, управлінські рішення тощо), біологічні (хвороби, комахи, шкідники, бур'яни) та екологічні (кліматичні умови, родючість ґрунту, рельєф, якість води тощо) [21].

У багатьох дослідженнях останнього десятиліття стверджується, що на врожайність сільськогосподарських культур чи не найбільшою мірою впливають численні кліматичні фактори і їх взаємодія [11, 8, 13, 14, 17, 23]. Зміна клімату вже знижує врожайність сільськогосподарських культур у деяких частинах світу. Екстремальні погодні умови, що мають місце внаслідок зміни клімату в умовах сьогодення відносять до найбільших ризиків, які зумовлюють високі коливання врожайності, зокрема в бік зменшення. Такі екстремальні погодні явища як хвилі спеки, посухи і опадів вкрай негативно впливають на рослинництво та, відповідно, на виробництво харчових продуктів, на продовольчу безпеку і добробут населення у світі [15]. У випадку одночасного неврожаю в основних регіонах

вирощування сільськогосподарських культур рівень ризиків для глобальної продовольчої безпеки суттєво зростає. При цьому, різниця в урожайності є значною в межах країни, регіону, ферми чи навіть польової ділянки залежно від управління, ґрунту і погодних умов [16]. Ризик зниження врожайності, як правило, зростає з посиленням залежності між посушливими умовами та врожайністю [20]. Щоб пом'якшити наслідки різного роду потрясінь при вирощуванні сільськогосподарських культур, існує очевидна потреба зрозуміти яким чином різні показники адаптаційної здатності пов'язані з мінливістю врожайності. Тому важливість впровадження стратегій в агробізнесі, які можуть максимізувати врожайність і мінімізувати ризики її зниження складно переоцінити [12, 18, 9].

Варто відмітити, що мають місце і втрати врожаю сільськогосподарських культур, спричинені бур'янами [6, 19], а зміни клімату створюють нові можливості для розвитку шкідників і хвороб. В умовах сьогодення все ще значними є втрати врожаю, наприклад зернових культур, через хвороби, не дивлячись на інтенсивні заходи захисту посівів і значний прогрес у селекції на стійкість [10]. Успіхи в селекції рослин привели до створення нових генетичних варіантів видів сільськогосподарських культур. Такі сучасні сорти позитивно реагують на внесення добрив для прискорення росту та врожайності, ніж старі сорти, але це є тільки один із інструментів управління врожайністю [22].

Загалом, проблема, що стосується врожайності сільськогосподарських культур в умовах сьогодення є однією з найважливіших для людей і планети загалом і для кожного аграрного

підприємства, зокрема, над якою потрібно працювати. Якщо врожайність і продуктивність праці в агробізнесі не підвищуються, з високою ймовірністю це матиме далекосяжні наслідки для глобальної бідності й захисту навколишнього середовища. Наприклад, тільки в Україні, за прогнозами, до середини століття зміна клімату може спричинити зниження врожайності основних сільськогосподарських культур, включно з ячменем, кукурудзою і соняшником. У тому числі питання врожайності й внесення добрив є ключовими в сучасних умовах господарювання в системі управління аграрних підприємств, які займаються рослинництвом. Так, для представників українського агробізнесу гострим є питання використання мінеральних добрив при вирощуванні сільськогосподарських культур, зважаючи на їх значне й стабільне подорожчання впродовж останніх років. Тому пошук і обґрунтування можливих шляхів оптимізації внесення мінеральних добрив є надзвичайно актуальним.

Метою дослідження є обґрунтувати можливості мінімізації ризику зниження врожайності шляхом оптимізації внесення добрив при вирощуванні зернових культур.

Матеріали і методи дослідження

Обґрунтування теоретичних і прикладних базових аспектів даного дослідження ґрунтується як на загальнонаукових, так і на спеціальних методах пізнання. Для визначення ролі добрив загалом і в контексті мінімізації ризику зниження врожайності сільськогосподарських культур, зокрема, були застосовані методи аналізу та узагальнення інформації.

Для досягнення поставленої мети щодо мінімізації ризику зниження врожайності шляхом оптимізації внесення добрив при вирощуванні зернових культур використано метод економіко-математичного моделювання, зокрема розроблено економіко-математичну модель оптимізації використання добрив. Для візуалізації результатів дослідження використано табличний і графічний методи. Абстрактно-логічний метод і метод узагальнення були використані для формулювання висновків за результатами дослідження.

Результати дослідження та їх обговорення

В умовах сьогодення для подолання загрозливого дефіциту продовольства існує два підходи: розширення посівних площ і подальший розвиток землеробства із запровадженням інноваційних методів і використанням технологічних досягнень для підвищення продуктивності існуючих сільськогосподарських угідь. Зважаючи на низку існуючих перешкод на шляху досягнення високої продуктивності – обмежені земельні наділи, брак робочої сили, зміна клімату, екологічні проблеми і зниження родючості ґрунту тощо – сучасний агробізнес переважно розвивається, рухаючись інноваційними напрямками. У контексті інноваційного розвитку як стратегічний ресурс сучасного високоефективного агропромислового виробництва і як один із визначальних ресурсних детермінантів, який впливає на врожайність і валове виробництво аграрної продукції виступають добрива [3].

У свій час збільшення використання мінеральних добрив у світі доз-

волило суттєво підвищити середню врожайність більшості продовольчих і технічних сільськогосподарських культур. Відтак з'явилося поняття «Зелена революція». Але зворотною стороною успіху розвитку глобальних продовольчих систем стало значне зростання екологічного навантаження на екосистеми і підвищення рівня залежності аграрного виробництва від мінеральних добрив. Між тим, не зважаючи на суперечливий характер застосування мінеральних добрив, загальне їх використання суттєво зросло в усьому світі, починаючи з кінця ХХ ст. і впродовж перших двох десятиліть ХХІ ст. Зокрема, з 1990 р. по 2020 використання мінеральних добрив для виробництва сільськогосподарської продукції в усьому світі збільшилося майже в 1,5 рази – з 103,1 кг/га до 146,4 кг/га. Експерти наголошують, що зазначена тенденція є досить стійкою в часі й розглядають це як те, що добрива зберігають свою важливість у сучасному глобальному сільському господарстві [4].

Разом із тим, концепція застосування добрив змінилася. Раніше основний пріоритет був спрямований на кількісне збільшення використання мінеральних добрив, а початок ХХІ ст. ознаменувався зміною парадигми – тепер у центрі уваги аграріїв якісне використання добрив на основі інноваційних технологій. Саме якісне та ефективне внесення мінеральних добрив нині виступає одним із інструментів управління врожайністю і мінімізації ризиків у процесі вирощування сільськогосподарських культур. Як показує практичний досвід загалом у світі та в Україні, зокрема, збалансоване застосування мінеральних і органічних добрив виступає запорукою збереження родючості ґрунтів і сталою розвитку аграрного виробництва [1].

В Україні впродовж 2017–2021 рр. спостерігалася стійка тенденція збільшення обсягів і рівня інтенсифікації використання мінеральних добрив у сільськогосподарському виробництві (рис. 1).

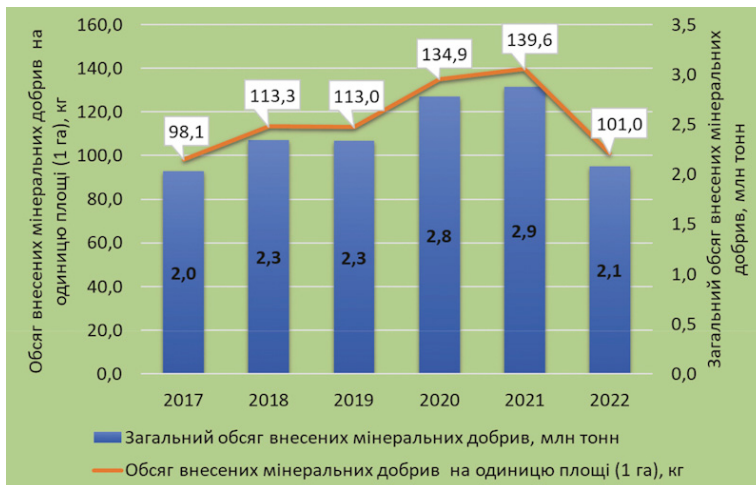

Рис. 1. Динаміка індексу продовольчої безпеки України, 2012–2022 рр.
Джерело: [3].

Однак із 2022 року зафіксовано помітне скорочення внесення мінеральних добрив, яке відбулося внаслідок стрімкого їх подорожчання. При цьому, як відмічають експерти українського аграрного ринку, інтенсивність застосування добрив на одиницю площі залишилася ще на порівняно високому рівні – в середньому близько 100 кг/га. Також багато аграрних підприємств в Україні, незважаючи на високу ціну, продовжують вносити понад 100 кг мінеральних добрив на 1 га – це забезпечує прийнятний для покриття виробничих витрат рівень урожайності [3]. Як свідчить практичний досвід у системі управління аграрним підприємством завжди приділяється увага і питанню внесення добрив, і питанню мінімізації ризиків зниження врожайності та її підвищенню.

При цьому в умовах сьогодення існує нагальна потреба в найбільш оптимальному застосуванні мінеральних добрив, доборі їх видів, форм і співвідношень для збільшення врожайності [7].

Особливо це є актуальним для українського агробізнесу в умовах сучасних ризиків, у тому числі зниження рівня врожайності сільськогосподарських культур через зміни клімату. Відзначимо, що з цим ризиком стикаються представники як великого, так і малого аграрного бізнесу, особливо в контексті постійного подорожчання добрив. Тому вирішення питання оптимізації внесення добрив, на нашу думку, є нагальною потребою для всіх агровиробників як в Україні, так і за її межами. У рамках даного дослідження обґрунтовано можливість оптимізації внесення добрив із метою мінімізації ризику зниження врожайності з допомогою економі-

ко-математичної моделі на прикладі ПрАТ «Зернопродукт МХП». Зазначене підприємство входить до вертикально інтегрованої системи ПрАТ «Миронівський хлібопродукт» (МХП) – однією з найбільших аграрних компаній в Україні. Вона займає провідні позиції на ринку сільськогосподарської продукції загалом і птахівництва, зокрема, в Україні та за кордоном. Спеціалізується ПрАТ «Зернопродукт МХП» на вирощуванні, обробці й реалізації зернових і олійних культур. До структури підприємства входить 7 виробничих підрозділів і 15 ферм, 12 із яких – молочного напрямку. Земельні угіддя ПрАТ «Зернопродукт МХП» розташовані в межах Вінницької, Житомирської й Черкаської областей, які характеризуються сприятливими умовами для ведення сільського господарства [2].

Попередні дослідження авторів [5] свідчать, що правильний підхід до ведення бізнесу ПрАТ «Зернопродукт МХП» є запорукою ефективного функціонування всіх видів виробництв. Але сучасні умови господарювання, що супроводжуються низкою ризиків з високим рівнем потребують системної роботи щодо оптимізації виробничих процесів у рамках системи управління підприємством і виробничою діяльністю. Це, зокрема, стосується і внесення добрив. Для того, щоб підвищити врожайність культур, вважаємо за доцільне запропонувати підприємству оптимізувати використання фондів добрив, для чого використали економіко-математичне моделювання. За допомогою такого підходу агровиробники можуть досягти максимальної врожайності за мінімальних витрат. Головними критеріями оптимізації визначено вартість добрив,

1. Вихідні дані для оптимізації використання добрив ПрАТ «Зернопродукт МХП»

Культура	№ ділянки	Площа посіву, га	Урожайність без внесення добрив, ц/га	Дози внесення добрив на 1 га, ц д. р.			Прибавка врожайності за рахунок внесення добрив	
				азотних	фосфорних	калійних	ц/га	гр. од./га
Пшениця		8000	35	0,5	0,4	0,1	8,2	113,0
		3000	15	0,7	0,4	0,1	7,4	106,2
		1500	22	0,8	0,5	0,4	10	120,0
		10000	31	0,7	0,6	0,3	9,7	115,2
		2500	19	0,5	0,6	0,3	8	110,6
Кукурудза на зерно		2500	24	0,9	0,8	0,4	11	130,0
		6500	36	0,6	0,8	0,4	9,8	119,8
		5000	31	0,6	0,6	0,2	8,7	115,0
		1000	28	0,8	0,4	0,5	10	124,8
Ячмінь		1200	17	0,3	0,5	0,2	5,6	114,3
		2500	23	0,4	0,5	0,5	8	124,0
		2300	29	0,4	0,3	0,3	7,2	119,0

Джерело: сформовано авторами на основі власних досліджень.

очікувану врожайність, екологічні показники і фінансові обмеження для агровиробника. Використовуючи методи лінійного програмування, зокрема симплекс-метод, можна знайти оптимальний рівень використання кожного типу добрива.

У рамках розробки економіко-математичної моделі оптимізації використання добрив ПрАТ «Зернопродукт МХП» для підвищення врожайності зернових культур увагу зосередили на трьох культурах: пшениці, кукурудзі на зерно і ячмені. Варто відмітити, що пшениця й кукурудза виступають традиційними бізнес культурами для українських аграріїв, а ячмінь в останні роки відносять до культур нішевих – тих, площі під якими порівняно менші. Разом із тим усі три обрані культури є знайомими для українського агробізнесу, їх вирощування здійснюється практично на всій території держави виробниками всіх форм власності. За техноло-

гією вирощування трьох обраних передбачає виділення певної кількості мінеральних добрив – азотних 19 723 ц д. р., фосфорних – 24 242 ц д. р., калійних – 11 966 ц д. р., що дає змогу визначити план збирання врожаю пшениці й кукурудзи на зерно – 1 900 750 ц і ячменю 320 900 ц (табл. 1).

Для побудови моделі ввели систему змінних.

Першою було введено систему змінних площі, під яку використовують добрива:

X_1 – площа посіву пшениці на ділянці №1;

X_2 – площа посіву пшениці на ділянці №2;

X_3 – площа посіву пшениці на ділянці №3;

X_4 – площа посіву пшениці на ділянці №4;

X_5 – площа посіву пшениці на ділянці №5;

X_6 – площа посіву кукурудзи на зерно на ділянці №1;

X_7 – площа посіву кукурудзи на зерно на ділянці №2;

X_8 – площа посіву кукурудзи на зерно на ділянці №3;

X_9 – площа посіву кукурудзи на зерно на ділянці №4;

X_{10} – площа посіву ячменю на ділянці №1;

X_{11} – площа посіву ячменю на ділянці №2;

X_{12} – площа посіву ячменю на ділянці №3.

Наступним кроком ввели систему обмежень для моделі.

При використанні азотних добрив існують обмеження:

$$0,5x_1 + 0,7x_2 + 0,8x_3 + 0,7x_4 + 0,5x_5 + 0,9x_6 + 0,6x_7 + 0,6x_8 + 0,8x_9 + 0,3x_{10} + 0,4x_{11} + 0,4x_{12} \leq 19\ 723$$

При використанні фосфорних добрив існують обмеження:

$$0,4x_1 + 0,4x_2 + 0,5x_3 + 0,6x_4 + 0,6x_5 + 0,8x_6 + 0,8x_7 + 0,6x_8 + 0,4x_9 + 0,5x_{10} + 0,5x_{11} + 0,3x_{12} \leq 24\ 242$$

При використанні калійних добрив існують обмеження:

$$0,1x_1 + 0,1x_2 + 0,4x_3 + 0,3x_4 + 0,3x_5 + 0,4x_6 + 0,4x_7 + 0,2x_8 + 0,5x_9 + 0,2x_{10} + 0,5x_{11} + 0,3x_{12} \leq 11\ 966$$

Обмеження для площі, яка удобрюється:

пшениці на ділянці №1

$$X_1 \leq 8000;$$

пшениці на ділянці №2

$$X_2 \leq 3000;$$

пшениці на ділянці №3

$$X_3 \leq 1500;$$

пшениці на ділянці №4

$$X_4 \leq 10000;$$

пшениці на ділянці №5

$$X_5 \leq 2500;$$

кукурудзи на зерно на ділянці №1

$$X_6 \leq 2500;$$

кукурудзи на зерно на ділянці №2

$$X_7 \leq 6500;$$

кукурудзи на зерно на ділянці №3

$$X_8 \leq 5000;$$

кукурудзи на зерно на ділянці №4

$$X_9 \leq 1000;$$

ячменю на ділянці №1

$$X_{10} \leq 1200;$$

ячменю на ділянці №2

$$X_{11} \leq 2500;$$

ячменю на ділянці №3

$$X_{12} \leq 2300.$$

Для визначення гарантованого збільшення врожайності зерна пшениці, кукурудзи і ячменю за рахунок внесення добрив, потрібно плановий показник виробництва кожного виду продукції зменшити на обсяг виробництва, що був би отриманий без внесення добрив.

Таким чином, отримали наступне значення для гарантованого виробництва зерна пшениці й кукурудзи:

$$1\ 900\ 750 - (35 \times 8\ 000 + 15 \times 3\ 000 + 22 \times 1\ 500 + 31 \times 10\ 000 + 19 \times 2\ 500 + 24 \times 2\ 500 + 36 \times 6\ 500 + 31 \times 5\ 000 + 28 \times 1\ 000) = 708\ 250 \text{ ц.}$$

Значення для гарантованого виробництва ячменю:

$$320\ 900 - (17 \times 1\ 200 + 23 \times 2\ 500 + 29 \times 2\ 300) = 176\ 300 \text{ ц.}$$

За приростом одержали наступні рівності:

Для зерна пшениці та кукурудзи:

$$8,2x_1 + 7,4x_2 + 10x_3 + 9,7x_4 + 8x_5 + 11x_6 + 9,8x_7 + 8,7x_8 + 10x_9 \geq 708\ 250 \text{ ц}$$

Для ячменю:

$$5,6x_{10} + 8x_{11} + 7,2x_{12} \geq 176\ 300 \text{ ц}$$

Тоді, отримали цільову функцію максимізація прибутку за рахунок збільшення врожайності:

$$113x_1 + 106,2x_2 + 120x_3 + 115,2x_4 + 110,6x_5 + 130x_6 + 119,8x_7 + 115x_8 + 124,8x_9 + 114,3x_{10} + 124x_{11} + 119x_{12} \rightarrow \max.$$

На основі вищезазначених даних створили матрицю економіко-математичної моделі (табл. 2), яка стала

2. Матриця економіко-математичної моделі для ПрАТ «Зернопродукт МХП»

№	Змінні	Пшениця					Кукурудза на зерно				Ячмінь			Обмеження		
		1	2	3	4	5	1	2	3	4	1	2	3	Ліва частина	Знак	Права частина
Назва обмежень		X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10	X11	X12			
Значення змінних		8000	0	0	7561	2500	0	6500	5000	0	1200	2500	2300			
<i>Баланс добрив ц д.р.</i>																
1	Азотних	0,5	0,7	0,8	0,7	0,5	0,9	0,6	0,6	0,8	0,3	0,4	0,4	19723	≤	19723
2	Фосфорних	0,4	0,4	0,5	0,6	0,6	0,8	0,8	0,6	0,4	0,5	0,5	0,3	19977	≤	24242
3	Калійних	0,1	0,1	0,4	0,3	0,3	0,4	0,4	0,2	0,5	0,2	0,5	0,3	9598,4	≤	11966
<i>Площа, що удобрюється, га</i>																
4	пшениці на ділянці №1	1												8000	≤	8000
5	пшениці на ділянці №2		1											0	≤	3000
6	пшениці на ділянці №3			1										0	≤	1500
7	пшениці на ділянці №4				1									7561,4	≤	10000
8	пшениці на ділянці №5					1								2500	≤	2500
9	кукурудзи на зерно на ділянці №1						1							0	≤	2500
10	кукурудзи на зерно на ділянці №2							1						6500	≤	6500
11	кукурудзи на зерно на ділянці №3								1					5000	≤	5000
12	кукурудзи на зерно на ділянці №4									1				0	≤	1000
13	ячменю на ділянці №1										1			1200	≤	1200
14	ячменю на ділянці №2											1		2500	≤	2500
15	ячменю на ділянці №3												1	2300	≤	2300
<i>За гарантованим приростом продукції, ц</i>																
16	Зерна пшениця та кукурудзи	8,2	7,4	10	9,7	8	11	9,8	8,7	10				266146	≥	708250
17	Ячменю										5,6	8	7,2	43280	≥	176300
Варіість прибавки врожаю, гр.од.		113	106,2	120	115,2	110,6	130	119,8	115	124,8	114,3	124	119	max		4126137

Джерело: побудовано авторами на основі власних досліджень за допомогою програми Excel.

основою для розв'язку задачі в програмі Excel. Оптимальні значення, отримані в процесі моделювання, виділили штриховкою в крапку, а оптимальні значення цільової функції – штриховкою в ризик. У результаті моделювання отримали економіко-математичну модель оптимізації внесення добрив при вирощуванні зернових культур у ПрАТ «Зернопродукт МХП».

Згідно отриманого оптимального плану (табл. 2), добрива вноситимуться на всі ділянки, крім ділянок № 2, 3, 4 для пшениці та № 1, 4 для кукурудзи. При цьому на ділянки № 2, 3 для пшениці та № 1, 4 для кукурудзи добрива не будуть вноситись взагалі. У той час, як на ділянку № 4 для пшениці буде внесено лише 75%.

Щоб максимізувати прибуток, підприємству доцільно розподілити добрива між ділянками таким чином, щоб кожна отримала необхідну

кількість добрива для оптимального росту рослин. Для ділянок із вищим коефіцієнтом у цільовій функції важливо забезпечити достатнє внесення добрив, оскільки вони принесуть найбільший дохід.

Необхідно також врахувати фактори, які не включені в модель. Це може бути якість ґрунту, погодні умови, хвороби рослин і інші фактори, що можуть впливати на врожайність.

Виконання встановлених умов:

- азотні добрива використовуються повністю, фосфорні та калійні добрива використовуються не в повному обсязі, відповідно 19 977 та 9 598,4 ц д. р.;

- мінеральні добрива не вноситимуться на 3 000 га та 1 500 га пшениці, на 2 500 га та 1 000 га кукурудзи;

- виробництво зерна нижче за мінімально необхідний гарантований обсяг на 442 104 ц зерна пшениці та кукурудзи та на 133 020 ц ячменю;

3. Оптимальний план розподілу добрив при вирощуванні зернових культур у ПрАТ «Зернопродукт МХП»

Культура	№ ділянки	Площа посіву, га	Площа, що удобрюється		Урожайність без внесення добрив, ц/га	Планова врожайність, ц/га
			га	%		
Пшениця	1	8 000	8 000	100,00	35	43,2
	2	3 000	-	-	15	15,0
	3	1 500	-	-	22	22,0
	4	10 000	7 561,43	75,61	31	37,0
	5	2 500	2 500	100,00	19	27,0
Кукурудза на зерно	1	2 500	-	-	24	24,0
	2	6 500	6 500	100,00	36	45,8
	3	5 000	5 000	100,00	31	39,7
	4	1 000	-	-	28	28,0
Ячмінь	1	1 200	1 200	100,00	17	22,6
	2	2 500	2 500	100,00	23	31,0
	3	2 300	2 300	100,00	29	36,2
Всього		46 000	35 561,43	х	х	х

Джерело: сформовано авторами на основі власних досліджень.

4. Змодельований темп приросту врожайності основних сільськогосподарських культур у ПрАТ «Зернопродукт МХП»

Культура	№ ділянки	Площа посіву, га	Площа, що удобрюється		Урожайність без внесення добрив, ц/га	Планова врожайність, ц/га	Темп приросту врожайності, %
			га	%			
Пшениця	1	8 000	8 000	100,00	35	43,2	23,43
	2	3 000	-	-	15	15,0	0,00
	3	1 500	-	-	22	22,0	0,00
	4	10 000	7 561,43	75,61	31	37,0	19,35
	5	2 500	2 500	100,00	19	27,0	42,11
Кукурудза на зерно	1	2 500	-	-	24	24,0	0,00
	2	6 500	6 500	100,00	36	45,8	27,22
	3	5 000	5 000	100,00	31	39,7	28,06
	4	1 000	-	-	28	28,0	0,00
Ячмінь	1	1 200	1 200	100,00	17	22,6	32,94
	2	2 500	2 500	100,00	23	31,0	34,78
	3	2 300	2 300	100,00	29	36,2	24,83
Всього		46 000	35 561,43	х	х	х	х

Джерело: сформовано авторами на основі власних досліджень.

- максимальна вартість прибавки врожаю за рахунок внесення мінеральних добрив становитиме 4 126 137 грн. од.

За результатами економіко-математичної моделі розробили оптимальний план розподілу добрив для ПрАТ «Зернопродукт МХП» (табл. 3).

Далі розрахували темп приросту врожайності, використавши формулу:

$$T = (U_{\text{п}} - U_0) / U_0 \times 100,$$

де $U_{\text{п}}$ – планова врожайність, ц/га;

U_0 – врожайність без внесення добрив, ц/га.

Розрахунок темпу приросту врожайності представлено в табл. 4.

Відповідно, результати економіко-математичного моделювання оптимізації внесення добрив при вирощуванні зернових культур на прикладі ПрАТ «Зернопродукт МХП» є наступні:

- пшениця: можливо, на ділянці № 4 було занадто багато або замало добрив, що призвело до зниження врожайності. Важливо розглянути зміну стратегії внесення добрив на цій ділянці;

- кукурудза на зерно: ділянки № 2 та № 3 показують відмінні результати. Варто розглянути можливість збільшення площі цих ділянок або використання цих методів на інших ділянках;

- ячмінь: оскільки всі ділянки показали позитивні результати, можна розглянути можливість збільшення загальної площі під ячмінь.

Висновки і перспективи подальших досліджень

Таким чином, із допомогою економіко-математичного моделювання розробили й обґрунтували оптимальний план розподілу добрив при вирощуванні зернових культур і змоделювали темп приросту врожайності основних сільськогосподарських культур для ПрАТ «Зернопродукт МХП», яке обрали для прикладу. При цьому довели, що хоча в цілому врожайність зернових культур у ПрАТ «Зернопродукт МХП» досить

висока, тим не менше, зважаючи на загрози, пов'язані зі змінами клімату та низкою інших факторів, існують ділянки, на яких врожайність може бути оптимізована шляхом коригування стратегії внесення добрив і інших агротехнічних заходів. Що в свою чергу дозволить мінімізувати ризику зниження врожайності при вирощуванні зернових культур. Такий приклад підтверджує доцільність і необхідність застосування на практиці розрахунково обґрунтованої оптимізації внесення добрив при вирощуванні сільськогосподарських культур загалом і зернових, зокрема. Даний підхід дозволить значною мірою мінімізувати ризику зниження врожайності та в загальному підвищити ефективність виробництва як великих представників агробізнесу, так і дрібних і малих. Перспективи досліджень полягають у подальшій розробці напрямків і способів мінімізації різного роду ризиків у рамках управління аграрним підприємством.

Список використаних джерел

1. Вожегова Р.А., Димов О.М. Застосування добрив як запорука збереження родючості ґрунтів і стійкого розвитку сільськогосподарського виробництва. *Таврійський науковий вісник*. 2016. № 96. С. 21-31.
2. Зернопродукт МХП. 2024. URL: <https://www.mhp.com.ua/uk/prat-zernoprodukt-mkhp>
3. Кернасук Ю. Проблеми й перспективи вітчизняної індустрії та ринку мінеральних добрив. Агробізнес сьогодні. 2024. URL: <https://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/29182-problemy-i-perspektyvy-vitchyzniano-industrii-ta-rynku-mineralnykh-dobryy.html>

4. Кернасюк Ю. Ринок добрив: глобальний дефіцит посилюється. *Агробізнес*. 2022. URL: <https://www.growthow.in.ua/svitove-silске-hospodarstvo-i-dobryva/>
5. Мірзоева Т.В., Гарбут М.А. Щодо управління інноваціями в умовах сьогодення. Збірник матеріалів І Міжнародної науково-практичної конференції «Глобалізація та розвиток інноваційних систем: тенденції, виклики, перспективи». 2022. С. 134. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u375/materiali_konferenciyi_3_4_11_2022_dbtu_0.pdf
6. David P. Horvath, Sharon A. Clay, Clarence J. Swanton, James V. Anderson, Wun S. Chao. Weed-induced crop yield loss: a new paradigm and new challenges. 2023. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tplants.2022.12.014>
7. Gamayunova V., Khonenko L., Baklanova T., Kovalenko O., Pilipenko T. Modern approaches to use of the mineral fertilizers preservation soil fertility in the conditions of climate change. *Scientific Horizons*. 2020. 02 (87). Pp. 89–101. DOI: 10.33249/2663-2144-2020-87-02-89-101
8. Hatfield J.L., Prueger J.H. Temperature extremes: Effect on plant growth and development. *Weather Clim. Extrem*. 2015. 10. 4–10.
9. Kai Kornhuber, Corey Lesk, Carl F. Schlessner, Jonas Jägermeyr, Peter Pfleiderer & Radley M. Horton Risks of synchronized low yields are underestimated in climate and crop model projections. *Nature Communications*. 2023. Volume 14. 3528. URL: <https://www.nature.com/articles/s41467-023-38906-7>
10. Laidig F., Feike T., Klocke B. et al. Yield reduction due to diseases and lodging and impact of input intensity on yield in variety trials in five cereal crops. *Euphytica*. 2022. 218. 150. DOI: 10.1007/s10681-022-03094-w
11. Leng G. Uncertainty in Assessing Temperature Impact on U.S. Maize Yield Under Global Warming: The Role of Compounding Precipitation Effect. *J. Geophys. Res. Atmos.* 2019, 124. 6238–6246.
12. Lesk C., Rowhani P., Ramankutty N. Influence of extreme weather disasters on global crop production. *Nature*. 2016. 529. Pp. 84–87. URL: <https://www.nature.com/articles/nature16467>
13. Madadgar S., Agha Kouchak A., Farahmand A., Davis S.J. Probabilistic estimates of drought impacts on agricultural production. *Geophys. Res. Lett.* 2017. 44. Pp. 7799–7807.
14. Matiu M., Ankerst D.P., Menzel A. Interactions between temperature and drought in global and regional crop yield variability during 1961–2014. *PLoS ONE*. 2017. 12. e0178339.
15. Pekka Kinnunen, Matias Heino, Vilma Sandström, Maija Taka, Deepak K. Ray and Matti Kummu. Crop Yield Loss Risk Is Modulated by Anthropogenic Factors. *Earths Future*. 2022. 10(9): e2021EF002420. DOI: 10.1029/2021EF002420
16. Peltonen-Sainio P., Jauhiainen L. Risk of Low Productivity is Dependent on Farm Characteristics: How to Turn Poor Performance into an Advantage. *Sustainability*. 2019. 11(19):5504. DOI: 10.3390/su11195504
17. Peña-Gallardo M., Vicente-Serrano S.M., Quiring S., Svoboda M., Hannaford J., Tomas-Burguera M., Martín-Hernández N., Domínguez-Castro F., El Kenawy A. Response of crop yield to different time-scales of drought in the United States: Spatio-temporal patterns and climatic and environmental drivers. *Agric. For. Meteorol.* 2019. 264. Pp. 40–55.
18. Puma M.J., Bose S., Chon S.Y., Cook B.I. Assessing the evolving fragility of the global food system. *Environ. Res Lett.* 2015. 10. 024007. DOI: 10.1088/1748-9326/10/2/024007
19. Reddy C. A study on crop weed competition in field crops. *J. Pharmacogn. Phytochem.* 2018. 7: 3235-3240.

20. Sifang Feng, Zengchao Hao, Xuan Zhang, Fanghua Hao. Changes in climate-crop yield relationships affect risks of crop yield reduction. *Agricultural and Forest Meteorology*. 2021. Volumes 304–305. 108401. DOI: 10.1016/j.agrformet.2021.108401
21. Tandzi Ngoune Liliane, Mutengwa Shelton Charles. Factors Affecting Yield of Crops. *Agronomy - Climate Change & Food Security*. 2019. DOI: 10.5772/intechopen.90672
22. Tom Osborne. The case for crop yield modelling in risk management. 2016. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/case-crop-yield-modelling-risk-management-tom-osborne>
23. Wang F., Zhan C., Zou L. Risk of Crop Yield Reduction in China under 1.5 °C and 2 °C Global Warming from CMIP6 Models. *Foods*. 2023. 12(2):413. DOI: 10.3390/foods12020413
4. Kernasiuk, Yu. (2022). Rynok dobryv: hlobalnyi defitsyt posyliuetsia [Fertilizer market: global shortages intensify]. *Ahrobiznes*. Retrieved from <https://www.growth.in.ua/svitove-silke-hospodarstvo-i-dobryva/>
5. Mirzoieva, T.V., Harbut, M.A. (2022). Shchodo upravlinnia innovatsiinykh umovakh sohodennia [Regarding innovation management in today's conditions]. *Zbirnyk materialiv I Mizhnarodnoi nauko-vo-praktychnoi konferentsii «Hlobalizatsiia ta rozvytok innovatsiinykh system: tendentsii, vyklyky, perspektyvy»*, 134. Retrieved from https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u375/materiali_konferencyi_3_4_11_2022_dbtu_0.pdf
6. David P., Horvath, Sharon A., Clay, Clarence J., Swanton, James V., Anderson, Wun S., Chao. (2023). Weed-induced crop yield loss: a new paradigm and new challenges. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tplants.2022.12.014>

References

1. Vozhehova, R.A., Dymov, O.M. (2016). Zastosuvannia dobryv yak zaporuka zberezhenia rodiuchosti gruntiv i stiikoho rozvytkusilskohospodarskoho vyrobnytstva [The use of fertilizers as a guarantee of preserving soil fertility and sustainable development of agricultural production]. *Tavriiskyi naukovyi visnyk*, 96, 21-31.
2. Zernoprodukt MKhP [Zernoproduct MHP]. 2024. Retrieved from <https://www.mhp.com.ua/uk/prat-zernoprodukt-mkhp>
3. Kernasiuk, Yu. (2024). Problemy y perspektyvy vitchyznianoï industriï ta rynku mineralnykh dobryv [Problems and prospects of the domestic industry and market of mineral fertilizers]. *Ahrobiznes sohodni*. Retrieved from <https://agro-business.com.ua/agro/ekonomichnyi-hektar/item/29182-problemy-i-perspektyvy-vitchyznianoï-industriï-ta-rynku-mineralnykh-dobryv.html>
7. Gamayunova, V., Khonenko, L., Baklanova, T., Kovalenko, O., Pilipenko, T. (2020). Modern approaches to use of the mineral fertilizers preservation soil fertility in the conditions of climate change. *Scientific Horizons*, 02 (87), 89–101. DOI: 10.33249/2663-2144-2020-87-02-89-101
8. Hatfield, J.L., Prueger, J.H. (2015). Temperature extremes: Effect on plant growth and development. *Weather Clim. Extrem*, 10, 4–10.
9. Kai, Kornhuber, Corey Lesk, Carl F., Schlessner Jonas, Jägermeyr, Peter, Pflieger & Radley, M. (2023). Horton Risks of synchronized low yields are underestimated in climate and crop model projections. *Nature Communications*, 14, 3528. URL: <https://www.nature.com/articles/s41467-023-38906-7>
10. Laidig, F., Feike, T., Klocke, B. et al. (2022). Yield reduction due to diseases and lodging and impact of input intensity on yield in variety trials in five cereal crops. *Euphyt-*

- ica, 218, 150. DOI: 10.1007/s10681-022-03094-w
11. Leng, G. (2019). Uncertainty in Assessing Temperature Impact on U.S. Maize Yield Under Global Warming: The Role of Compounding Precipitation Effect. *J. Geophys. Res. Atmos*, 124, 6238–6246.
 12. Lesk, C., Rowhani, P., Ramankutty, N. (2016). Influence of extreme weather disasters on global crop production. *Nature*, 529, 84–87. URL: <https://www.nature.com/articles/nature16467>
 13. Madadgar, S., Agha Kouchak, A., Farahmand, A., Davis, S.J. (2017). Probabilistic estimates of drought impacts on agricultural production. *Geophys. Res. Lett*, 44, 7799–7807.
 14. Matiu, M., Ankerst, D.P., Menzel, A. (2017). Interactions between temperature and drought in global and regional crop yield variability during 1961–2014. *PLoS ONE*, 12, e0178339.
 15. Pekka Kinnunen, Matias Heino, Vilma Sandström, Maija Taka, Deepak K. Ray and Matti Kummu. (2022). Crop Yield Loss Risk Is Modulated by Anthropogenic Factors. *Earths Future*, 10(9): e2021EF002420. DOI: 10.1029/2021EF002420
 16. Peltonen-Sainio, P., Jauhiainen, L. (2019). Risk of Low Productivity is Dependent on Farm Characteristics: How to Turn Poor Performance into an Advantage. *Sustainability*. 11(19):5504. DOI: 10.3390/su11195504
 17. Peña-Gallardo, M., Vicente-Serrano, S.M., Quiring, S., Svoboda, M., Hannaford, J., Tomas-Burguera, M., Martín-Hernández, N., Domínguez-Castro, F., El Kenawy, A. (2019). Response of crop yield to different time-scales of drought in the United States: Spatio-temporal patterns and climatic and environmental drivers. *Agric. For. Meteorol*, 264, 40–55.
 18. Puma, M.J., Bose, S., Chon, S.Y., Cook, B.I. (2015). Assessing the evolving fragility of the global food system. *Environ. Res Lett*, 10, 024007. DOI: 10.1088/1748-9326/10/2/024007
 19. Reddy, C. (2018). A study on crop weed competition in field crops. *J. Pharmacogn. Phytochem*, 7: 3235-3240.
 20. Sifang, Feng, Zengchao, Hao, Xuan, Zhang, Fanghua, Hao. (2021). Changes in climate-crop yield relationships affect risks of crop yield reduction. *Agricultural and Forest Meteorology*, 304–305, 108401. DOI: 10.1016/j.agrformet.2021.108401
 21. Tandzi Nguone, Liliane, Mutengwa Shelton, Charles. (2019). Factors Affecting Yield of Crops. *Agronomy - Climate Change & Food Security*. DOI: 10.5772/intechopen.90672
 22. Tom, Osborne. (2016). The case for crop yield modelling in risk management. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/case-crop-yield-modelling-risk-management-tom-osborne>
 23. Wang, F., Zhan, C., Zou, L. (2023). Risk of Crop Yield Reduction in China under 1.5 °C and 2 °C Global Warming from CMIP6 Models. *Foods*, 12(2):413. DOI: 10.3390/foods12020413

Mirzoeva T., Harbut M., Valiyev Jeyhun Amin, Balan O. (2024).

MINIMIZATION OF THE RISKS OF AGRICULTURAL CROPS YIELD DECREASE THROUGH OPTIMIZATION OF FERTILIZER APPLICATION

BIOECONOMY AND AGRARIAN BUSINESS, 15(2): 43-57

<https://journals.nubip.edu.ua/index.php/bioeconomy/article/view/49970>

[https://doi.org/10.31548/economics15\(2\).2024.041](https://doi.org/10.31548/economics15(2).2024.041)

Abstract. The article primarily reveals the importance of crop yield in the context of two main factors: population growth and the increasing threats to food security correspondingly. It

also reveals a range of other factors that necessitate increasing crop yields in modern farming conditions. As part of the analysis of recent research and publications on the topic, the approaches of scientists and practitioners regarding the increase in crop yields and the minimization of their decline were examined. Within the main part of the study it was briefly analyzed and outlined the trends in the use of fertilizers in Ukraine and worldwide. The dynamics of the use of mineral fertilizers in the Ukrainian agricultural sector during 2017-2022 was presented. It is emphasized that the qualitative, efficient, and optimal application of fertilizers in crop cultivation is particularly relevant both globally under modern farming conditions and specifically for Ukrainian agribusiness under current risks. Without exaggeration, in the management systems of agricultural enterprises that are engaged in crop cultivation, the issues of yield and fertilizer application are key under modern farming conditions.

Economic and mathematical modeling were presented regarding the optimization of fertilizer use to increase the yield of grain crops, using the production activities of PrJSC "Zernoproduct MHP" as an example. The modeling was focused on three crops: wheat, corn for grain, and barley. A system of variables and constraints was introduced for the model's construction. As a result of the modeling, an economic and mathematical model for optimizing fertilizer application in the cultivation of grain crops at PrJSC "Zernoproduct MHP" was obtained; based on the results of which, an optimal fertilizer distribution plan for the specified enterprise was developed, and the modeled growth rate of the yield of main agricultural crops at PrJSC "Zernoproduct MHP" was achieved.

Keywords: risk minimization; optimization; yield of agricultural crops; niche cultures; agribusiness; enterprise management system.

FINANCIAL POLICY OF ENTERPRISES UNDER MARTIAL LAW

O. LEMISHKO,

*Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,
Professor of the Finance Department,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

ORCID: 0000-0002-6216-652X

E-mail: elena.lemishko@gmail.com

V. BLYZNIUK,

*PhD in Economics, Doctoral candidate,
National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine,
Kyiv, Ukraine*

ORCID: 0009-0007-5082-0997

E-mail: bliznyuk.vladislav@gmail.com

Abstract. *The article presents a study on the formation of financial policy tools for enterprises during martial law. It generalises theoretical and methodological approaches to the essence of enterprises' financial policy and establishes that this topic remains scientifically underdeveloped amidst the current economic stagnation caused by Russia's full-scale war against Ukraine. The relevance of formulating statements on the essence and individual components of financial policy in terms of addressing the extraordinary challenges facing our country's economy is emphasized. Directions for the development of long-term and current financial policies of enterprises during the reformatting of the country's financial system under martial law are formulated to adequately respond to existing challenges and ensure stabilisation.*

The study utilised several methods: a systematic approach to researching financial policy tools of enterprises; economic-statistical analysis and generalisation (for collecting and processing information on key financial and economic indicators at both macro and micro levels); the graphical method; and theoretical generalisation (for substantiating the research results and forming conclusions and proposals).

It is substantiated that determining tools and directions for the long-term financial policy of domestic enterprises is aligned with the formation of imbalances in the financial system and the comprehensive action of systemic risk, including the irreversibility of financial losses and the negative impact of external factors on enterprise operations. Therefore, the current financial policy aims to timely identify threats and unfavourable changes in the external environment, including assessing trends in the current state of the enterprise for the targeted formation, organisation, and use of finances in the short term.

The article proposes defining the financial policy of enterprises during martial law as a system of measures aimed at mobilising financial resources (under exceptional

conditions of scarcity), their targeted distribution, and use to ensure economic stabilisation, financial stability of enterprises, and the formation of tools for post-war business recovery in Ukraine. It is argued that extrapolating principles of a peacetime market economy to form a financial management system during martial law is impossible; thus, the current conditions for enterprise operations in Ukraine require situational, scenarioal, and adaptive approaches to financial management, ensuring the effectiveness of financial policy under the destructive impact of the full-scale war. It is concluded that for managing finances at the micro-level during martial law, a conservative policy is advisable.

Keywords: financial policy enterprises; business relocation; martial law; risks; capital.

Introduction

On February 24, 2022, the era of relative peace, political, and financial-economic stability in the entire free world came to an end. For the third year, large-scale Russian aggression against Ukraine continues, and Ukrainian enterprises operate under conditions of full-scale war. The financing of businesses and the possibility of further financial development of enterprises are very limited. Therefore, the issue of developing tools for implementing financial policy at the macro and micro levels under martial law has become particularly acute.

For organising a wartime economy and addressing current tasks of the country's development, including the effective redistribution of financial resources, it is necessary to utilise the tools of current financial policy. At the same time, the urgent issue remains the development of a conceptual basis for the mechanism ensuring the strategy for financing post-war economic recovery and the development of enterprises in Ukraine.

Analysis of recent research and publications

The theoretical and methodological approaches to the essence of the fi-

ancial policy of enterprises have been formulated in the works of leading Ukrainian scholars. Melnyk I. [1] aptly defines financial policy as the development of a concept for financial growth, the implementation of specific measures for the distribution of financial resources, and the determination of the main directions for their effective use; financial strategy should be considered a direct product of strategic financial planning. Sydor I. [2] emphasises that through financial policy, whose strategy and tactics change depending on the nature and orientation of the prevailing economic doctrine of the country, a multifaceted regulatory influence on market relations and the process of expanded reproduction is carried out. Gudzyk O. and Stetsyuk P. [3] devoted their research to defining the conceptual foundations of forming a system for managing the financial resources of enterprises. Sources for optimising the financial resources of enterprises under modern conditions were identified by Polishchuk D. [4]. An unconventional view on the issue of forming enterprise strategy is presented in the scientific work of Mirzoieva T. [5]. Derhaliuk B. and Parfeniuk M. [6], in their scientific works, substantiated the economic essence of the concept of "financial policy" and the principles

of its implementation at the enterprise. The main elements of the financial mechanism of enterprise management, which acquire features of their functioning during wartime, are examined in the scientific work of Vatchenko B., & Sharanov R. [7]. Chaykovska V. [8] thoroughly worked on approaches to understanding financial policy and its significance in enterprise activities.

The study of strategic management of business structures, the specifics of making responsible decisions regarding financial-economic policy, the understanding of the objectivity of finances, and the justification of microfinance problems are highlighted in the works of foreign scholars: Keynes J.M. [9]; Weber M. [10]; Mader P. [11]; Blattberg Charles [12]; Wicaksana Agus, Ho William, Talluri Srinivas & Dolgui Alexandre [13]; Glinkowska-Krauze B., Chebotarov, V. and Chebotarov I. [14].

Vdovenko N. and Baidala V. [15] rightly note that the directions for forming the mechanism of managing economic systems lie in the transition to a new qualitative level of utilising the informational and intellectual resources of the management system based on modern information technologies and modelling factors and functions. In the thorough scientific work of Zymovets V. [16]. the preliminary consequences of the war for the finances of enterprises in Ukraine are summarised, taking into account their vulnerability to currency, credit, and market risks, and it is proven that strategies adapted to the conditions of instability allowed Ukrainian enterprises to partially mitigate the negative consequences of the war for their financial condition.

Scientists have thoroughly studied the issues of the functioning of the financial policy of enterprises, but this topic remains scientifically undeveloped in

the current conditions of economic stagnation provoked by the full-scale war of annihilation against Ukraine initiated by the criminal Moscow regime. Based on the aforementioned, it is relevant to formulate statements regarding the essence and individual components of financial policy in terms of solving the tasks and extraordinary challenges faced by the economy of our state.

The aim of the study is to summarize the impact of the consequences of the war on the functioning of finances in Ukraine, to form target-oriented directions for the development of the financial policy of enterprises (both long-term and current) under the conditions of the reformatting of the financial system of the country under martial law to adequately respond to existing challenges and ensure its stabilization.

Materials and methods of research

The article employs the following methods: a systematic approach to researching the toolkit of financial policy of enterprises; the method of economic and statistical analysis and generalization (for collecting and processing information on key financial and economic indicators, including the calculation of the physical volume index of gross domestic product); the graphical method; the method of theoretical generalization (for substantiating the research results and formulating conclusions and recommendations), among others.

Results of the research and their discussion

The financial policy of an enterprise is a system of economic relations aimed at ensuring effective financial

activities to achieve the long-term and, consequently, current objectives of the enterprise's functioning. Financial policy must respond to challenges and adequately address new demands and tasks, which determines its constant development and dynamism [17]. The formation of the financial policy of an enterprise generally begins with the development of directions for long-term financial policy and the building of the enterprise's financial strategy. It is important to note that the main directions of the financial strategy depend on the following: the form of ownership of the enterprise, the organisational and legal form of management, industry affiliation, and the type of economic activity of the enterprise, etc. At the same time, a comprehensive action programme is formed for the management of the enterprise's capital, non-current assets, directions of investment, and anti-crisis policy of the enterprise are determined, and measures are developed to ensure the financial security of the enterprise on a long-term basis. The long-term financial policy of the enterprise forms the basis for implementing its financial strategy. Accordingly, the current financial policy of the enterprise is aimed at the effectiveness of production processes that influence the formation of the financial condition, the accumulation of financial resources, and the creation of financial flows (positive or negative). The current financial policy is determined by the following main directions: management of current assets, management of the enterprise's income and expenses, profit management, accounting, and tax policy of the enterprise.

The military aggression of Russia against Ukraine has caused massive destruction of the economic and financial potential of our country at the micro

and macro levels, and global financial and economic development has been slowed. In 2021, Ukraine's gross domestic product reached 5.5 trillion UAH, and real GDP grew by 3.4% compared to 2020 [18]. At the same time, the GDP per capita in Ukraine was 131.9 thousand UAH. In 2022, Ukraine's GDP fell from over \$200 billion to \$161 billion [18]. The physical volume indexes of gross domestic product (percentage to the previous year) were 103.4% in 2021 and decreased to 71.2% in 2022 (Fig. 1).

Zymovets noted that starting on February 24, 2022, by launching a full-scale war to destroy Ukraine, the leaders of the criminal Moscow regime, along with military objectives, also set a series of tasks aimed at destroying the country's economy and financial system. Among the priorities, the enemy chose the destruction of enterprises and the creation of an atmosphere of chaos and hopelessness in the financial system, with the ultimate goal being the complete collapse of Ukraine's economy and financial system, which would break its further resistance to the aggressor [16]. All Ukrainian enterprises, without exception, were forced to change their established financing strategies to primarily hold the economic front, form the economic basis for Ukraine's victory, and ensure their survival under the very difficult conditions of a full-scale war. During the war, a significant number of enterprises found themselves in areas close to active combat zones, which had critical consequences for their production and financial activities, significantly worsening financing conditions for all enterprises.

They began the process of adapting to new economic conditions. Primarily, adaptive changes were required in the key direction of financial policy related

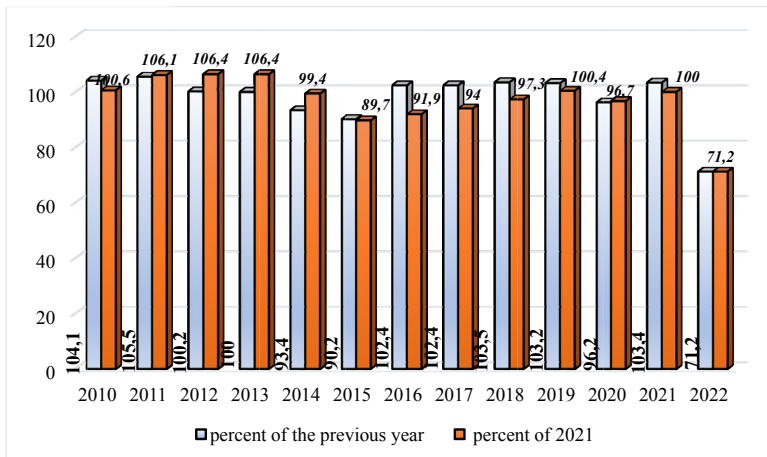

Fig. 1. Volume indices, gross domestic product (According to the SNA 2008)

To calculate these data, value indicators are used without rounding. 2017-2019 - The data are given taking into account changes in the balance of payments of the National Bank of Ukraine. (data for 2010–2021 excluding the temporarily occupied territory of the Autonomous Republic of Crimea, the city of Sevastopol and a part of temporarily occupied territories in the Donetsk and Luhansk regions; data for 2022 exclude the territories which are temporarily occupied by the Russian Federation and part of territories where the military actions are/were conducted)

Source: compiled on the basis of data [35].

to the functioning of enterprise capital. The loss of own capital, limited access to capital in the financial market, the curtailment of bank lending to production and business activities against the backdrop of the forced curtailment of state financing programmes – this is not an exhaustive list of challenges related to this direction of financial policy. The loss of enterprises' own capital was negatively impacted by the loss of human capital, problems with energy resources and logistics, as well as "proximity to areas expected to see active combat, the likelihood of enemy missile and air strikes, and loss of control by owners over enterprises, branches, or individual identified material assets (land plots, real estate, other property) in temporarily occupied territories" [16, p. 8-9]. These and other factors made it impossible to sustainably increase the endog-

enous source of filling own capital – the company's profit – and negatively affected the processes of restoring production capacities at the expense of own funds, transforming profit into additional capital and additional production factors. In their studies, American economists J.K. Shim and J.G. Siegel [19] correlated the cost of capital with the rate of return that the company offers for its securities to maintain their market value. By the end of 2022, enterprises had lost more than 40% of their own capital by book value at the beginning of the year (32% of GDP in 2022) [18, 16]. Financial policy exerts a multifaceted regulatory influence on market relations and the process of expanded reproduction, and the reproduction of the value of business entities' capital is a key element at all stages of the financial policy implementation mechanism [20]. According to estimates

by the Ministry of Finance of Ukraine, the recovery of our country will require from \$500 billion to \$900 billion [21].

An important factor for a sustainable economy is the financial stability of enterprises (based on a consistently growing profitability and equity dynamic). The lack of sufficient equity capital is the main obstacle to business recovery (as indicated by 40.4% of surveyed respondents—totaling 535 enterprises), and a significant problem for enterprises has been the inaccessibility of credit resources (as indicated by 25.7% of surveyed respondents) [18, 16]. The financial stability of enterprises has been significantly disrupted, with some enterprises operating with negative equity. Large-scale losses have led to a negative ROE (Return on Equity) indicator at the aggregate level; for large and medium enterprises over the nine months of 2022, the indicator was (−9.5%), which is more than twice the indicated figure for the corresponding period of "COVID" 2020; the negative ROE value reflects the average losses of part of the invested capital at the aggregate level, which can amount to 100% for enterprises in regions of active hostilities as well as in frontline areas [18, 16]. Additionally, one of the reasons for low financial stability is the high share of short-term debt in the capital structure. Regarding the policy of attracting long-term capital, according to scientists, it is not worth expecting an activation of bank lending either before the end of the war or in the zero cycle of post-war recovery [22, 16]. The decision of the Cabinet of Ministers of Ukraine to amend the Procedure for Providing State Financial Support to Business Entities, which allows relocated enterprises to extend loans, is timely and appropriate [23]. The solution to the problem of at-

tracting credit resources lies in defining the asset financing policy and forming a target capital structure.

The asset financing policy is subject to the following postulate: the capital of enterprises is the main source of forming the property of the enterprise, and the capital management policy determines the tools for financing assets. The full-scale war has significantly damaged or completely destroyed the property of enterprises. The destruction or damage of production facilities has negatively affected business activity and the formation of the property potential of enterprises. Accordingly, the investment attractiveness of businesses has significantly decreased, the likelihood of investors losing their invested capital has significantly increased, and serious investment activity has effectively been suspended. Given that the level of development of an enterprise's investment policy depends on the peculiarities of the state's investment policy, the deterioration of the investment climate at the macro level due to high macro-financial risks and capital movement restrictions has negatively impacted investment processes at the micro level.

During the period of martial law, the direction of financial policy, namely the crisis management policy of enterprise finances, became particularly relevant. This policy is aimed at ensuring the strategic alignment of the organisation's management system with its development's strategic goals and the state of the market environment [24, 25]. It should be noted that the financial crisis at the enterprise caused by the war is not a traditional crisis but is long and "chronic"; the war is an objective factor that carries not only financial losses but also a threat to the lives of employees and physical assets. Vatchenko B. and

Sharanov R. [7] point out the appropriateness of using the term "wartime crisis" because the seriousness and duration of the war force enterprises go beyond traditional crisis management. The researchers justify crisis management mechanisms that should take into account the challenges of martial law and emphasise that the main goal of the crisis management mechanism for enterprises during wartime is to minimise the negative economic and social consequences of the war in the enterprise's activities: at the beginning of the war, there was a need to ensure the uninterrupted operation of the enterprise and survival, and over time, adaptation and establishment of the enterprise's functioning in wartime conditions based on crisis management principles, including urgent response (due to the limitations on overcoming the crisis) [7].

Kostylianu V. [26] notes that the combination of global and local factors gives the modern financial-economic specificity of the crisis, highlighting the urgent need to create a consistent anti-crisis economic policy that takes into account local and global crisis factors. Furthermore, it should be noted that in the context of today's financial globalisation and the spread of globalisation imbalances, there has been an exacerbation of problems related to servicing and repaying accumulated debt, which has caused significant deformation processes in Ukraine's financial system [27]; the availability of sufficient financial resources is a prerequisite for the formation strong financial potential [28]. The development of a modern typology in the field of risk management at the micro level to identify and control new risks is the subject of research in the modern di-

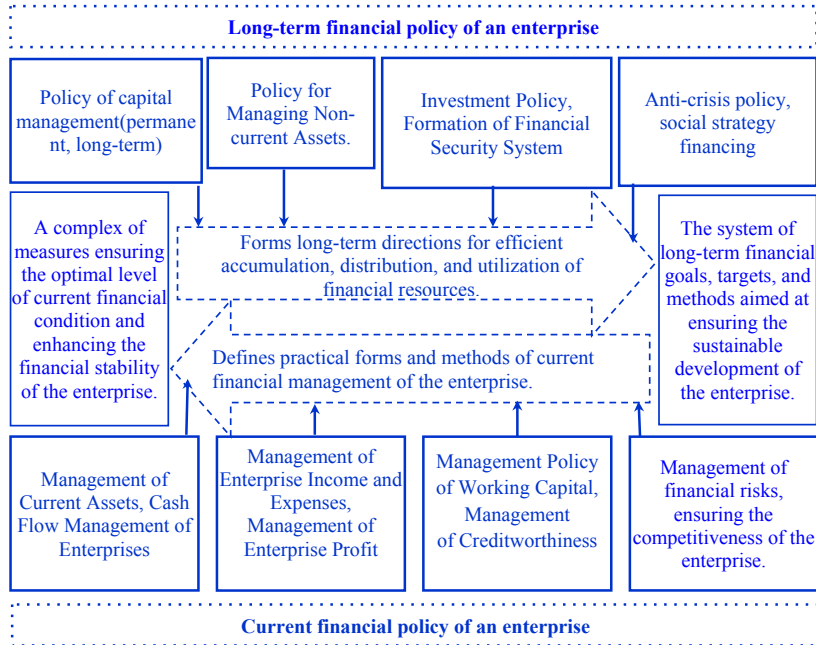

Fig. 2. Toolkit for Current and Long-term Financial Policy of the Enterprise

Source: developed by the author.

mension by Agus Wicaksana, William Ho and Srinivas Talluri [29], who propose in the field of crisis management to reduce the negative impact of risks by considering their classification, essential characteristics, and area of impact.

In our opinion, the determination of the tools and directions of the long-term financial policy of enterprises (Figure 2) in Ukraine in the third year of the terrible war and the conduct of military actions on our country's territory are subject to the formation of imbalances in the financial system and the comprehensive action of systemic risk, the components of which are the irreversibility of financial losses and the negative impact of external factors on the functioning of domestic enterprises.

Timely identification of threats and adverse changes in the external environment, as well as the assessment of trends in the current state of the enterprise, is aimed at the purposeful formation, organisation, and use of finances in the short term to achieve the enterprise's goals, which is the purpose of current financial policy. Its main directions determine the practical forms and methods of current management of the enterprise's financial activities. The tools of current financial policy are aimed at creating appropriate conditions for the step-by-step effective implementation of the enterprise's financial strategy, taking into account its organisational and legal form and the specifics of its production and economic activities. Morozov O. and Shevchenko M. [30] consider current financial policy a subsystem (lower-level system) of long-term financial policy, based on the fact that a separate lower-level economic system is a component of a higher-level economic system.

The primary importance is the policy of the management of current assets

aimed at increasing the circulation of current assets, optimising their structure, and increasing liquidity. In the formation of circulating capital, lending to enterprises acquires exclusive importance, which accordingly forms the direction of current capital management, which is a source of additional provision and regulation of the total amount of enterprise assets [31]. Especially painful for enterprises are the liquidation of assets as a result of warfare, the curtailment of fiscal support, and the high debt burden. To organise the systematic work of enterprises during the period of martial law, it is necessary to ensure the sufficiency of the formation of working capital used in the operational process, establish the supply of raw materials, and give businesses access to financial resources. In our opinion, given the existing realities in relation to the management of current assets, it is necessary to pay special attention to the issue of the emergence and repayment of receivables. As Kostash T. [32] points out, today almost every business entity has significant amounts of receivables, and the withdrawal of funds from circulation, a decrease in liquidity, an increase in the risk of non-repayment of debts by buyers, an increase in losses due to insolvent customers, losses due to long-term debts of the present value, depreciation under the inflation influence, etc. causes a negative impact on the financial condition of the enterprise. Decisive importance for making management decisions is the determination of the absolute and relative value of receivables, i.e., the amount of debt and its share in the company's assets. In fact, due to the martial law (*force majeure*), almost all receivables become doubtful [32]. To reduce the negative impact of the depreciation of a financial asset, it is

necessary to create a reserve for doubtful debts for the amount of doubtful receivables. We agree with scientists who point out that the physical destruction or extermination of key assets of enterprises that intentionally or unintentionally do not fulfil their financial obligations and other crisis conditions of business require the solution of a number of problematic issues of organisation and methods of accounting for receivables from buyers and customers, the display of transactions on the occurrence and repayment of receivables in the system of accounting accounts, and reflection in accounting of doubtful, overdue, and hopeless debts [32, 16].

Until now, the method of assessing losses from the depreciation of financial assets and determining the impact of force majeure on this process during the martial law in Ukraine has not been regulated by law. In accordance with the current legislation, indirect damages can be classified as lost profit, which is defined as the amount of lost income that the victim could have counted on in the absence of armed aggression by the Russian Federation for a certain period of time [16]. If it is assumed that due to martial law, almost all receivables become questionable, in order to resolve the relevant issues, it is necessary to refer to the Economic Code of Ukraine, which states that, according to the norms of the current legislation, a person who has violated the performance of the obligation provided for in the terms of the contract (contract, agreement, etc.), duties in accordance with legislative and other regulatory acts, is released from responsibility for such a violation if she proves that this violation occurred as a result of an accident or force majeure (Part 1 of Article 617 of the Civil Code of Ukraine, Part 2 of Article 218 of the

Civil Code of Ukraine). Also, the official letter (from February 28, 2022, No. 2024/02.0-7.1) [33] of the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine was published (CCI of Ukraine), in which it is stated that military aggression is a force majeure circumstance, and the letter itself from the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine can be used as its confirmation. The main problem is that the person who violated the fulfilment of the obligation stipulated by the terms of the contract (contract, agreement, etc.), duties, must prove a cause-and-effect relationship between the circumstance of force majeure and the impact of this circumstance on the impossibility of fulfilling the corresponding contractual obligation or other obligation, which, among other things, leads to losses from the devaluation of financial assets during the martial law in Ukraine. Nowadays, an effective tool for protecting the rights of a business entity regarding losses from the devaluation of financial assets during the martial law in Ukraine and determining the impact of force majeure circumstances is legal protection, which requires systematic legal knowledge to collect and prepare relevant evidence [16] notes that the identification and order for calculating losses from the devaluation of financial assets is provided by the current legislation only for business entities that have suffered real losses as a result of the armed aggression of the Russian Federation, and the accepted method of determining the amount of lost profits applies only to property whose owner real damages were caused to him, which became the cause of the lost profit; at the same time, so far the state has not announced compensation for business indirect losses, which with a high probability will not be compen-

sated, the mechanism of compensation for such losses is not regulated by the current legislation.

We consider the following conclusion of the scientist to be appropriate, which states that the key tasks in the field of compensation for losses as a result of the armed aggression of the Russian Federation are the establishment of a unified approach to the procedure for fixing losses and the creation of a single state electronic register, where all data on losses and their assessment would be collected, accumulated, and processed [16]. Stetsiv, I.'s research on the economic mechanism of public administration in developed countries with the aim of further implementation of the acquired knowledge in Ukraine is relevant [35]. Also, in order to ensure the economic and political stability of Ukraine, it is necessary to determine the priority sectors and areas of integration of our country and other countries of the European Union, both at the interstate level and at the level of interaction of their business structures [14, 28].

The mechanism of realisation of financial policy at the macro- and micro-level, its methods, levers, and tools, acquire the peculiarities of its functioning in the wartime period. This is due to the fact that it is impossible to extrapolate the principles of the peacetime market economy to the principles of the formation of the financial management system during martial law. The functional tasks of financial management are inferior to situational tasks in terms of their strategic orientation, which requires the use of situational and scenarioal approaches. The effectiveness of the financial policy in the face of the destructive impact on the country's economy due to the conduct of military operations on the territory of the country will be subordinated,

among other things, to the adaptability of the methods, levers, and tools of the financial mechanism. Modern operating conditions of enterprises in Ukraine require them to be more flexible and adaptable to external conditions, which should be taken into account when developing their financial policy [36].

We consider it expedient to use situational, scenarioal, and adaptive (for timely adaptation of the financial strategy) approaches to the formation of the financial management system at the macro- and micro-levels. Traditional methods of managing the finances of enterprises play an important role in ensuring their sustainable development, but there is a need for their modification and adaptation, which, in turn, requires a thorough quantitative and qualitative analysis.

In our opinion, in modern financial and economic conditions, taking into account the realities of martial law in Ukraine, it is advisable to choose a conservative model of financial policy for micro-level financial management. This type of model can be called protective based on the fact that its application allows for minimising risk, and the target orientation is not to increase the equity capital of business entities but to preserve it. At the same time, the emphasis is precisely on preserving the absolute size of its own capital and optimising its distribution by areas of use; the capital structure and sources of its formation may undergo changes. Given that "the general negative financial consequence of the war for enterprises is decapitalization, as the key reason for the decrease in their solvency and liquidity" [16, p. 16], it is advisable to use such a tool of conservative financial policy as recapitalization, which makes it possible to restore equity (including authorised capital) through the exchange of one type

of securities for others. The realisation of a conservative (protective) financial policy during the period of martial law in Ukraine is designed to ensure the fulfilment of tactical tasks of the financial strategy of recovery and further development of our enterprises, which will provide an opportunity to increase the profitability of available capital with a minimum level of financial risk to obtain optimal amounts of total profit. Leading scientists of Ukraine point out that the owners of potentially viable enterprises, not waiting for the end of the war and comparing the risks of further destruction with losses from production shutdowns, are restoring production capacities precisely at the expense of their own funds and are positive about the development of their own enterprises, which encourages a moderate increase in the volume of production of goods and services in Ukraine, increasing GDP; at the same time, a certain part of the direct losses of enterprises will be compensated by the owners, or rather by the final beneficiaries [22]. We agree with the relevant remark [16] that the effectiveness of the tools of conservative financial policy is possible, including on the condition that temporary (wartime) currency restrictions are removed; until the end of the war and in the first post-war years, full-scale comprehensive recapitalization will not take place (especially for large and medium-sized businesses). However, one cannot agree with the opinion [16] that the state's ability to finance business support programmes will play only an auxiliary function, and therefore it is appropriate to direct them to the support of purely viable businesses. A viable business is one that generates income, but in martial law, support resources must also be available for a business whose elements can be replicated to

form a successful operating model. If, in the conditions of difficult economic circumstances caused by the war, the positive financial dynamics of an enterprise began to take shape, and such dynamics are not instantaneous, state financing of support programmes for such enterprises will be able to ensure the effective functioning of the economic infrastructure throughout the country and, accordingly, will allow in the long term to ensure sustainable growth, increasing the financial potential, and forming an effective mechanism for the realisation of long-term financial policy.

Conclusions and future perspectives of the study

Thus, the financial policy of enterprises during the period of martial law is a system of measures aimed at mobilising financial resources (under exceptional conditions of their limitation), further purposeful distribution and use in order to ensure economic stabilisation, financial stability of enterprises, and the formation of tools for post-war business recovery in Ukraine, which will form the basis of sustainable development at the micro and macro levels. The formation of the tools of the current financial policy is subject to the following: in the conditions of systemic risks of martial law and countering the negative effects of the external environment, it is necessary to ensure their viability and gradual financial development. At the same time, it is necessary to take into account that the extrapolation of the principles of the peacetime market economy in relation to the principles of the formation of the financial management system during martial law is impossible. Accordingly, the modern operating conditions of enterprises in

Ukraine require the use of situational, scenarioal, and adaptive approaches to financial management, which will ensure the effectiveness of financial policy under the destructive influence of a full-scale war. Taking into account the determined destructive influence on financial management at the micro level, it is advisable to choose a conservative model of financial policy. Further research will focus on the substantiation of the conceptual basis of the functional support of the financing of the post-war reconstruction of Ukraine and the formation of the basis for sustainable development at the micro and macro levels.

Список використаних джерел

1. Мельник І.В. Фінансова політика підприємства як форма реалізації фінансової стратегії. *Агросвіт*. 2011. № 5. С. 45-48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2011_5_12
2. Сидор І. Фінансова політика держави: теоретичні аспекти та практична реалізація в Україні. *Світ фінансів*. 2009. № 4 (21). С. 44-53.
3. Гудзь О.Є., Стецюк П.А. Концептуальні засади формування системи управління фінансовими ресурсами підприємств. Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії і практики. 2020. №1(32). С. 330-340. DOI: 10.18371/fcaptr.v1i32.200530
4. Поліщук Д.С. Напрями оптимізації джерел формування фінансових ресурсів підприємства у сучасних умовах. Сучасний стан та перспективи розвитку фінансової системи України: збірник наукових праць XII Всеукраїнської науково-практичної Інтернет – конференції. Вінниця: Редакційно-видавничий відділ ВТЕІ ДТЕУ, 2023. С. 239-244. URL: http://www.vtei.com.ua/doc/2023/konf2707/zb_fin.pdf
5. Мірзоева Т.В. Щодо питання формування стратегії підприємств – виробників продукції лікарського рослинництва. *Бізнес Інформ*. 2017. № 11. С. 477-482. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2017_11_71
6. Дергалюк Б.В., Парфенюк М.В. Економічна сутність поняття «фінансова політика» та принципи її реалізації на підприємстві. *Ефективна економіка*. 2017. № 5. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5574>
7. Ватченко Б., Шаранов Р. Антикризове управління підприємством в умовах війни. *Економічний простір*. 2022. № 182. С. 38-43. DOI: 10.32782/2224-6282/182-5
8. Чайковська В.П. Фінансова політика: підходи до розуміння та значення в діяльності підприємства. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». *Економіка*. 2013. Вип. 23. С. 247-251. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2013_23_50
9. Keynes J.M. *The general theory of employment, interest, and money*. Springer. 2018. P. 63.
10. Veber M. *Sociology. General historical analyzes. Policy*. 1998. URL: <http://litopys.org.ua/weber/wbs08.htm>.
11. Mader P. *The Political Economy of Microfinance: Financializing Poverty*. Houndmills: Palgrave Macmillan. 2015.
12. Blattberg Charles. *Political Philosophies and Political Ideologies. Public Affairs Quarterly*. 2001. № 15 (3). Pp. 193-217.
13. Wicaksana A., Ho W., Talluri S., Dolgui A. A decade of progress in supply chain risk management: risk typology, emerging topics, and research collaborators. *International Journal of Production Research*. 2022. Vol. 60, Is. 24. Pp. 7155–7177. DOI: 10.1080/00207543.2022.2077672
14. Glinkowska-Krauze B., Chebotarov V., Chebotarov I. National Business Cultures as a System-forming Factor of the «Lublin Triangle». *Comparative Economic Research*.

- Central and Eastern Europe*. 2022. 25(1): 145–157. DOI: 10.18778/1508-2008.25.09
15. Vdovenko N., Baidala V., Burlaka N., Diuk A. Management mechanism of agrarian economic system: composition, functions and factors of development in Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*. 2018. № 16(2). Pp. 179-189. DOI: 10.21511/ppm.16(2).2018.16
 16. Фінанси підприємств України під час війни та завдання їх повоєнного відновлення : наукова доповідь / за ред. д.е.н. В.В. Зимовця; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозів. НАН України». Електрон. дані. К., 2023. 54 с. URL: <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/8/Finansy-pidpriemstv-Ukrainy-pidchas-vijny.pdf>
 17. Коцюрубенко Г.М. Сучасні тенденції розвитку наукових досліджень фінансової політики: актуальні проблеми сьогодення. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 44. DOI: 10.32782/2524-0072/2022-44-12
 18. Статистичний щорічник України. Державна служба статистики України. Офіційний веб сайт. 2023. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/11/year_22_u.pdf
 19. Shim J.K., Siegel J.G. Financial Management for Nonprofits: The Complete Guide to Maximizing Resources and Managing Assets. Irwin Professional Pub. 1997.
 20. Лемішко О.О. Теоретико-концептуальний базис та напрями удосконалення фінансової політики відтворення капіталу в агросекторі: монографія. Київ : НУБіП України, 2021. 620 с.
 21. Міністерство фінансів України. Офіційний веб сайт. URL: <https://www.mof.gov.ua/uk/>
 22. Данилишин Б. Тенденції розвитку бізнесу в умовах війни: ситуація в економіці та фінансових ринках. 2024. URL: https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/609260_tendentsii_rozvitku_biznesu_umovah.html
 23. Про внесення змін до Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 березня 2024 р. № 310. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-poriadku-nadannia-finansovoi-derzhavnoi-pidtrymky-subiekтам-pidpriemnytstva-i220324-310>
 24. Друкер П. Як забезпечити успіх у бізнесі: новаторство і підприємництво. Пер. з англ. Київ : Україна, 2004. 241 с.
 25. Безус А.М., Сичова Н.В. Підходи до формування аутентичної системи стратегічного управління підприємством. *Ефективна економіка*. 2021. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2021_4_18
 26. Костилян В.А. Пріоритетність антикризової економічної політики на основі інноваційно-інституційних змін. *Економіка і управління бізнесом*. 2022. Том 13, № 3. С. 52-66. DOI: 10.31548/economics13(3).2022.44-56
 27. Войцехівська С.І. Системні взаємозв'язки боргової безпеки в умовах фінансової глобалізації. *Економіка і управління бізнесом*. 2023. Том 14, № 4. С. 84-96. DOI: 10.31548/economics14(4).2023.074
 28. Davydenko N., Dibrova A., Onishko S., Fedoryshyna L. The Influence Of The Gross Regional Product On The Formation Of The Financial Potential Of The Region. *Journal of Optimization in Industrial Engineering*. 2021. № 14(1). Pp. 177-181. DOI: 10.22094/joie.2020.677843
 29. Wicaksana A., Ho W., Talluri S.. A decade of progress in supply chain risk management: risk typology, emerging topics, and research collaborators. *International Journal of Production Research*. 2022. Volume 60. Issue 24. DOI: 10.1080/00207543.2022.2077672
 30. Морозов О.Ф., Шевченко М.М. Відносини суб'єкт-об'єкт як «цілеспільний ефект» менеджменту. *Наука та інновації*. 2020. Т. 16, № 6. С. 28-35. DOI:

- 10.15407/scin16.06.028.
31. Lemishko O., Shevchenko N. Lending in the agricultural sector of Ukraine: challenges and solutions. *Economic Annals-XXI*. 2021. 192(7-8(2)). Pp. 74-87. DOI: 10.21003/ea.V192-07
 32. Косташ Т. Розрахунки з покупцями та замовниками: проблемні аспекти організації та методики обліку в умовах сучасних реалій. *International scientific journal «Grail of Science»*. 2023. № 30. С. 59-71.
 33. Господарський кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
 34. Торгово-промислова палата України. Лист від 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1. URL: <https://ucci.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631.pdf>
 35. Stetsiv I. International experience in applying and developing the economic mechanism of public administration of food security. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific*. E-Journal. 2024. № 10(1). Pp. 96–134. DOI: 10.51599/are.2024.10.01.05
 36. Ткачук І.Я., Кобеля М.Я. Особливості формування фінансової політики в секторі підприємств з державною участю. *Агросвіт*. 2020. № 12. С. 71–78. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.12.71
3. Hudz, O.Ye., Stetsiuk, P.A. (2020). Kontseptualni zasady formuvannia systemy upravlinnia finansovymy resursamy pidpriemstv [Conceptual principles of the formation of the system of management of financial resources of enterprises]. *Finansovo-kredytna diialnist: problemy teorii i praktyky*, 1(32), 330-340. DOI: 10.18371/fcapt.v1i32.200530
 4. Polishchuk, D.S. (2023). Napriamy optymizatsii dzherel formuvannia finansovykh resursiv pidpriemstva u suchasnykh umovakh [Directions for optimization of sources of formation of financial resources of the enterprise in modern conditions]. *Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku finansovoi systemy Ukrainy: zbirnyk naukovykh prats KhII Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi Internet – konferentsii*. Vinnytsia: Redaktsiino-vydavnychi viddil VTEI DTEU, 239-244. Retrieved from http://www.vtei.com.ua/doc/2023/konf2707/zb_fin.pdf
 5. Mirzoieva, T.V. (2017). Shchodo pytannia formuvannia stratehii pidpriemstv – vyrobnykiv produktsii likarskoho roslynnytstva [Regarding the issue of strategy formation of enterprises - producers of medicinal plant products]. *Biznes Inform*, 11, 477-482. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2017_11_71
 6. Derhaliuk, B.V., Parfeniuk, M.V. (2017). Ekonomichna sutnist poniattia «finansova polityka» ta pryntsyipy yii realizatsii na pidpriemstvi [The economic essence of the concept of "financial policy" and the principles of its implementation at the enterprise]. *Efektivna ekonomika*, 5. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5574>
 7. Vatchenko, B., Sharanov, R. (2022). Antykrizove upravlinnia pidpriemstvom v umovakh viiny [Anti-crisis management of the enterprise in war conditions]. *Ekonomichniy prostir*, 182, 38-43. DOI: 10.32782/2224-6282/182-5

References

1. Melnyk, I.V. (2011). Finansova polityka pidpriemstva yak forma realizatsii finansovoi stratehii [Financial policy of the enterprise as a form of financial strategy implementation]. *Ahrosvit*, 5, 45-48. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/agrosvit_2011_5_12
2. Sydor, I. (2009). Finansova polityka derzhavy: teoretychni aspekty ta praktychna realizatsiia v Ukraini [State financial policy: theoretical aspects and practical implementation in Ukraine]. *Svit finansiv*, 4 (21), 44-53.

8. Chaikovska, V.P. (2013). Finansova polityka: pidkhody do rozuminnia ta znachennia v diialnosti pidpriumstva [Financial policy: approaches to understanding and importance in the activity of the enterprise]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»*. *Ekonomika*, 23, 247-251. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoa_2013_23_50
9. Keynes, J.M. (2018). *The general theory of employment, interest, and money*. Springer, 63.
10. Veber, M. (1998). *Sociology. General historical analyzes. Policy*. URL: <http://litopys.org.ua/weber/wbs08.htm>
11. Mader, P. (2015). *The Political Economy of Microfinance: Financializing Poverty*. Houndmills: Palgrave Macmillan.
12. Blattberg, Charles. (2001). *Political Philosophies and Political Ideologies. Public Affairs Quarterly*, 15 (3), 193-217.
13. Wicaksana, A., Ho, W., Talluri, S., Dolgui, A. (2022). A decade of progress in supply chain risk management: risk typology, emerging topics, and research collaborators. *International Journal of Production Research*, 60, 24, 7155–7177. DOI: 10.1080/00207543.2022.2077672
14. Glinkowska-Krauze, B., Chebotarov, V., Chebotarov, I. (2022). National Business Cultures as a System-forming Factor of the «Lublin Triangle». *Comparative Economic Research. Central and Eastern Europe*, 25(1), 145–157. DOI: 10.18778/1508-2008.25.09
15. Vdovenko, N., Baidala, V., Burlaka, N., Diuk, A. (2018). Management mechanism of agrarian economic system: composition, functions and factors of development in Ukraine. *Problems and Perspectives in Management*, 16(2), 179-189. DOI: 10.21511/ppm.16(2).2018.16
16. Finansy pidpriumstv Ukrainy pid chas viiny ta zavdannia yikh povoiennoho vidnovlennia : naukova dopovid [Finances of Ukrainian enterprises during the war and the task of their post-war recovery: scientific report] / za red. d.e.n. V.V. Zymovtsia. (2023). NAN Ukrainy, DU «In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy». *Elektron. dani*. K., 54. Retrieved from <http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2023/8/Finansy-pidpriumstv-Ukrainy-pidchas-viiny.pdf>
17. Kotsiurubenko, H.M. (2022). Suchasni tendentsii rozvytku naukovykh doslidzhen finansovoi polityky: aktualni problemy sohodennia. *Ekonomika ta suspilstvo*, 44. DOI: 10.32782/2524-0072/2022-44-12
18. Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy [Statistical yearbook of Ukraine]. (2023). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy. Ofitsiyni veb sait. Retrieved from https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2023/zb/11/year_22_u.pdf
19. Shim, J.K., Siegel, J.G. (1997). *Financial Management for Nonprofits: The Complete Guide to Maximizing Resources and Managing Assets*. Irwin Professional Pub.
20. Lemishko, O.O. (2021). *Teoretyko-kontseptualnyi bazys ta napriamy udoskonalennia finansovoi polityky vidtvorennia kapitalu v ahrosektori: monohrafiia* [Theoretical and conceptual basis and directions for improving the financial policy of capital reproduction in the agricultural sector: monograph]. Kyiv : NUBiP Ukrainy, 620.
21. Ministerstvo finansiv Ukrainy [Ministry of Finance of Ukraine]. Ofitsiyni veb sait. Retrieved from <https://www.mof.gov.ua/uk/>
22. Danylyshyn, B. (2024). Tendentsii rozvytku biznesu v umovakh viiny: sytuatsiia v ekonomitsi ta finansovykh rynkakh [Trends in business development in the conditions of war: the situation in the economy and financial markets]. Retrieved from https://lb.ua/blog/bogdan_danylysyn/609260_tendentsii_rozvytku_biznesu_umovah.html
23. Pro vnesennia zmin do Poriadku nadannia finansovoi derzhavnoi pidtrymky sub'iektam pidpriumnytstva. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 22 bereznia 2024 r. № 310 [On making changes to

- the Procedure for providing financial state support to business entities. Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 22, 2024]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennia-zmin-do-poriadku-nadania-finansovoi-derzhavnoi-pidtrymky-subiektam-pidprijemnytstva-i220324-310>
24. Druker, P. (2004). Yak zabezpechyty uspihky u biznesi: novatorstvo i pidprijemnytstvo [How to ensure success in business: innovation and entrepreneurship]. Per. z anhl. Kyiv : Ukraina, 241.
25. Bezus, A.M., Sychova, N.V. (2021). Pidkhody do formuvannia autentichnoi systemy stratehichnoho upravlinnia pidprijemstvom [Approaches to the formation of an authentic system of strategic enterprise management]. *Efektivna ekonomika*, 4. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2021_4_18
26. Kostylianu, V.A. (2022). Priorytetnist antykrizovoi ekonomichnoi polityky na osnovi innovatsiino-instytutsiinykh zmin [The priority of anti-crisis economic policy based on innovative and institutional changes]. *Ekonomika i upravlinnia biznesom*, 13, 3, 52-66. DOI: 10.31548/economics13(3).2022.44-56
27. Voitsekhivska, S.I. (2023). Systemni vzaiemozv'iazky borhovoi bezpeky v umovakh finansovoi hlobalizatsii [Systemic relationships of debt security in the conditions of financial globalization]. *Ekonomika i upravlinnia biznesom*, 14, 4, 84-96. DOI: 10.31548/economics14(4).2023.074
28. Davydenko, N., Dibrova, A., Onishko, S., Fedoryshyna, L. (2021). The Influence Of The Gross Regional Product On The Formation Of The Financial Potential Of The Region. *Journal of Optimization in Industrial Engineering*, 14(1), 177-181. DOI: 10.22094/joie.2020.677843
29. Wicaksana, A., Ho, W., Talluri, S. (2022). A decade of progress in supply chain risk management: risk typology, emerging topics, and research collaborators. *International Journal of Production Research*, 60, 24. DOI: 10.1080/00207543.2022.2077672
30. Morozov, O.F., Shevchenko, M.M. (2020). Vidnosyny sub'iekt-ob'iekt yak «tsilespilnyi efekt» menedzhmentu. *Nauka ta innovatsii*, 16, 6, 28-35. DOI: 10.15407/scin16.06.028
31. Lemishko, O., Shevchenko, N. (2021). Lending in the agricultural sector of Ukraine: challenges and solutions. *Economic Annals-XXI*, 192(7-8(2)), 74-87. DOI: 10.21003/ea.V192-07
32. Kostash, T. (2023). Rozrakhunky z pokuptsiamy ta zamovnykamy: problemni aspekty orhanizatsii ta metodyky obliku v umovakh suchasnykh realii [Settlements with buyers and customers: problematic aspects of the organization and methods of accounting in the conditions of modern realities]. *International scientific journal «Grail of Science»*, 30, 59-71.
33. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Economic Code of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
34. Torhovo-promyslova palata Ukrainy. Lyst vid 28.02.2022 № 2024/02.0-7.1 [Chamber of Commerce and Industry of Ukraine. Letter dated 28.02.2022 No. 2024/02.0-7.1]. Retrieved from <https://ucco.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631.pdf>
35. Stetsiv, I. (2024). International experience in applying and developing the economic mechanism of public administration of food security. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*, 10(1), 96–134. DOI: 10.51599/are.2024.10.01.05
36. Tkachuk, I.Ya., Kobelia, M.Ya. (2020). Osoblyvosti formuvannia finansovoi polityky v sektori pidprijemstv z derzhavnoiu uchastiu [Peculiarities of financial policy formation in the sector of enterprises with state participation]. *Ahrosvit*, 12, 71–78. DOI: 10.32702/2306-6792.2020.12.71

Лемішко О., Близнюк В. (2024).

ФІНАНСОВА ПОЛІТИКА ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

ЕКОНОМІКА І УПРАВЛІННЯ БІЗНЕСОМ, 15(2): 58-74.

<https://journals.nubip.edu.ua/index.php/bioeconomy/article/view/49986>

[https://doi.org/10.31548/economics15\(2\).2024.054](https://doi.org/10.31548/economics15(2).2024.054)

Анотація. У статті представлено дослідження щодо формування інструментарію фінансової політики підприємств у період воєнного стану. Узагальнено теоретико-методологічні підходи до сутності фінансової політики підприємств; встановлено, що означена тематика залишається науково не розробленою в сучасних умовах економічної стагнації, яку спровокувала повномасштабна війна росії проти України. Акцентовано увагу на тому, що актуальним є формулювання тверджень щодо сутності й окремих складових фінансової політики з точки зору вирішення завдань і надзвичайних викликів, які ставляться перед економікою нашої держави в сучасному вимірі. Сформовано напрями розвитку довгострокової і поточної фінансової політики підприємств в умовах переформатування фінансової системи країни за воєнного стану задля адекватного реагування на існуючі виклики, та забезпечення її стабілізації.

Для проведення дослідження були використані наступні методи: системний підхід до дослідження інструментарію фінансової політики підприємств; метод економіко-статистичного аналізу й узагальнення (для збору та обробки інформації про визначальні фінансово-економічні показники макро- і мікрорівня); графічний метод; метод теоретичного узагальнення (для обґрунтування результатів дослідження та формування висновків і пропозицій).

Обґрунтовано, що визначення інструментарію і напрямів довгострокової фінансової політики вітчизняних підприємств підпорядковано формуванню дисбалансів у фінансовій системі та комплексній дії системного ризику, складовими якого є незворотність фінансових втрат і негативний вплив зовнішніх чинників на функціонування підприємств. Відповідно, поточна фінансова політика покликана здійснювати своєчасне виявлення загроз і несприятливих змін зовнішнього середовища, у тому числі, оцінку тенденцій зміни поточного стану підприємства для цілеспрямованого формування, організації та використання фінансів у короткостроковому періоді.

Запропоновано визначати фінансову політику підприємств у період воєнного стану як систему заходів, спрямовану на мобілізацію фінансових ресурсів (у виключних умовах їх обмеженості), їх подальший цілеспрямований розподіл і використання з метою забезпечення економічної стабілізації, фінансової стійкості підприємств і формування інструментарію повоєнного відновлення бізнесу в Україні. Обґрунтовано, що екстраполяція принципів ринкової економіки мирного часу щодо принципів формування системи управління фінансами під час воєнного стану неможлива, відповідно, сучасні умови функціонування підприємств в Україні вимагають використання ситуаційного, сценарного та адаптивного підходів до управління фінансами, що забезпечить ефективність фінансової політики за деструктивного впливу повномасштабної війни. Обґрунтовано, що для управління фінансами на мікрорівні у період воєнного стану, доцільно обрати консервативну політику.

Ключові слова: фінансова політика підприємств; фінансове забезпечення; релокація підприємств; в умовах воєнного стану; ризику; фінансова стійкість; капітал.

ФОРМУВАННЯ ДЕПОЗИТНОГО ПОРТФЕЛЮ БАНКУ З ВИКОРИСТАННЯМ КЛІЄНТ-ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ

Р.М. ОПАЛЬЧУК,

*к. е. н., доцент кафедри банківської справи та страхування,
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
м. Київ, Україна*

ORCID: 0000-0002-3733-8182

E-mail: tamchur@nubip.edu.ua

Б.П. НЕВГАД,

*здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня,
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
м. Київ, Україна*

ORCID: 0009-0008-2191-7324

E-mail: nevgadbogdan10@gmail.com

Анотація. У статті досліджено роль депозитного портфелю в забезпеченні ресурсної бази комерційного банку. Розглянуто теоретичні аспекти формування депозитного портфелю, його складові та чинники впливу. З метою визначення фінансової стабільності й можливості банку надавати кредити і вкладати кошти в різні види активів проведено аналіз зв'язків між ресурсною політикою банку та його депозитним портфелем. Досліджено методи і стратегії, які впливають на формування депозитного портфелю та його роль як важливого інструменту ресурсної політики.

Проаналізовано головні фактори управління депозитним портфелем, включаючи стратегії залучення депозитів, розподіл активів, ризиковий профіль і диверсифікацію. Детально описані інструменти, які використовуються для управління депозитним портфелем, серед яких ліквідна модель, модель оцінки ризиків, модель прогнозування попиту на депозити, аналіз конкурентного середовища та інші. Досліджено способи максимізації прибутків від депозитів, включаючи використання оптимальних ставок відсотків, розробку нових продуктів і послуг для залучення клієнтів. Для формування базису дослідження проаналізовано динаміку показників ефективності депозитної політики АТ КБ «ПриватБанк» за 2019-2023 рр.

Розглянуто практичні аспекти управління депозитним портфелем і наведено рекомендації щодо його оптимізації. Також досліджено питання створення ефективних механізмів залучення нових клієнтів, розробки продуктів депозитного портфелю, врахування інтересів клієнтів і забезпечення високого рівня обслуговування. З метою вибору оптимального розподілу депозитних

ресурсів проаналізовано такі фактори, як ризик, ліквідність, дохідність і стабільність.

Успішне управління депозитним портфелем потребує постійного моніторингу ринкових умов і аналізу змін у попиту й пропозиції на банківському ринку. Запропоновано конкретні рекомендації щодо управління депозитним портфелем комерційних банків, які базуються на результатах проведених досліджень. Отримані результати можуть бути використані для підвищення фінансової стійкості банку. Банки можуть використовувати рекомендації щодо диверсифікації депозитного портфелю і управління ризиками для забезпечення стабільного розвитку й запобігання фінансовим проблемам.

Ключові слова: банк; банківські ресурси; депозитний портфель; депозитна політика; управління депозитним портфелем; фінансова стійкість.

Актуальність

В умовах сьогодення банки є невід'ємною частиною фінансової системи, а ефективне формування депозитного портфелю має важливе значення для їх стійкості та розвитку. Однією з центральних і базових функцій банків України є залучення коштів фізичних і юридичних осіб у вклади, розміщення залучених коштів від свого імені та за свій рахунок, а також відкриття і ведення банківських рахунків фізичних і юридичних осіб. Депозитний портфель є центральним елементом банківської діяльності, від якого залежить здатність банку надавати кредити і ефективно вкладати свої ресурси. Головним джерелом залучених коштів є депозити, які становлять майже 86% всіх пасивів банків. Саме тому однією з актуальних проблем, які стоять перед банками, є удосконалення механізму залучення коштів клієнтів. В Україні наразі спостерігається відтік депозитних коштів із комерційних банків. Винятком був лише 2019 рік, коли відбулося зростання обсягу депозитів на 37 млрд грн порівняно з 2018 роком. Факторами, що спричиняють відтік депозитних коштів у ко-

мерційних банках є:

- висока інфляція, яка знецінює заощадження, що робить банківські депозити менш привабливими;

- процентні ставки за депозитами в гривні залишаються на низькому рівні, що не покриває інфляцію;

- політична й економічна нестабільність: повномасштабна війна в Україні та загальна нестабільність знижують довіру населення до банківської системи;

- зростання безготівкових розрахунків і електронних гаманців зменшує потребу в готівці та, відповідно, в банківських депозитах;

- інвестори шукають альтернативи банківським депозитам, серед яких нерухомість, акції та облигації, які потенційно можуть принести вищий дохід.

Водночас, скасування вимоги комерційного банку повертати строкові вклади на першу вимогу фізичних осіб може зменшити відтік коштів із банківської системи, знизити прояви паніки й покращити ліквідність у банківській системі. Відтак, особливої актуальності набуває формування депозитного портфелю банку з використанням клієнт-орієнтованого підходу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Суттєвий внесок щодо вивчення питань депозитної діяльності банків зробили вітчизняні вчені. Дослідник Васюренко О.В. зосереджувався на аналізі структури депозитного портфелю банків і впливі різних факторів на його формування [7]. Герасимович А.М. поглиблено досліджував взаємозв'язок між депозитним портфелем банків і економічними показниками, що характеризують розвиток держави, такими як інфляція, обсяги кредитування та інші [8]. Науковці Дзюблюк О.В. і Гриценко О.А. концентрували увагу на аналізі ризиків, пов'язаних із депозитною діяльністю банків і розробці стратегій управління ними [9, 10]. Кох Т.А. досліджувала вплив інноваційних технологій на депозитний портфель банків і розробила рекомендації щодо їхнього впровадження [11]. Савлук М.І. акцентував увагу на взаємозв'язку між депозитним портфелем комерційного банку і фінансовою стійкістю банківської системи в цілому [12].

Однак, на сьогоднішній день виникає необхідність формування ефективного механізму управління депозитним портфелем банку в умовах воєнного стану. Також необхідно вдосконалити механізми збільшення депозитних ресурсів банку безпосередньо через диверсифікацію джерел фінансування, розробку стратегії маркетингу і залучення більшої кількості клієнтів.

Метою дослідження є проаналізувати структуру депозитного портфелю на прикладі банку, оцінити ефективність управління депозитним портфелем і розробити шляхи вдосконалення управління депозитним

портфелем на прикладі державного банку України.

Матеріали і методи дослідження

Для досягнення визначеної мети і вирішення завдань дослідження були застосовані такі загальнонаукові й спеціальні методи:

1) вертикальний і горизонтальний аналіз фінансової звітності банку. Так, вертикальний аналіз фінансової звітності проведено з метою оцінки структури фінансових показників банку, визначення частки кожного елемента в загальній сумі відповідного фінансового звіту з метою визначення найбільшого впливу на фінансові результати і стан банку. Горизонтальний аналіз фінансової звітності проведено для визначення змін фінансових показників банку за певний період з метою виявлення тенденцій, визначення динаміки змін і оцінки ефективності управління банком;

2) аналіз динаміки і структури депозитного портфеля – для визначення загальних тенденцій на ринку депозитних послуг, оцінки розподілу різних видів депозитів у загальному портфелі банку, розробки шляхів підвищення ефективності управління депозитними ресурсами;

3) аналіз оборотності депозитного портфеля – для вивчення швидкості залучення і вилучення депозитів з метою оцінки стабільності депозитної бази та ефективності управління депозитними ресурсами, визначення потреб у нових продуктах і оптимізації процентної політики;

4) аналіз процентних витрат банківської установи – для оцінки ефективності управління депозитами й оптимізації процентної політики;

5) факторний аналіз ефективної процентної ставки – для оцінки факторів, які впливають на ефективну процентну ставку; виявлення ключових чинників, які дозволяють банку коригувати свою політику процентних ставок з метою підвищення привабливості депозитних продуктів; ідентифікації факторів, які впливають на зростання витрат і ризиків, пов'язаних із депозитами;

6) метод синтезу і узагальнення – для об'єднання даних про динаміку, структуру й ефективність депозитного портфеля для формування цілісного бачення; узагальнення результатів аналізу з метою виявлення основних тенденцій і закономірностей у поведінці клієнтів і ефективності депозитних продуктів; формулювання практичних рекомендацій для вдосконалення управління депозитним портфелем банку.

Результати дослідження та їх обговорення

Депозитний портфель є важливою частиною фінансової діяльності банку, так як надає можливість привернути грошові кошти для подальшого використання і кредитуванні й інших операціях. Під депозитним портфелем Мельничук Н.Ю., Ковальчук С.С. розуміють «сукупність коштів на депозитних рахунках клієнтів, залучених банком на договірній основі» [4, с. 164].

На нашу думку, депозитний портфель є сукупністю всіх депозитів, розміщених у банку. Він включає в себе депозити від фізичних осіб, юридичних осіб і інших фінансових установ. Депозитний портфель є одним із основних джерел фінансування для банків, оскільки він забезпе-

чує їм стабільність і відносно дешеві кошти.

Формування депозитного портфелю є безперервним циклічним процесом, який складається з таких основних етапів:

- аналіз (дослідження «поведінки» грошових коштів на рахунках клієнтів);
- планування (орієнтація на залучення певних груп клієнтів і види депозитів);
- робота по залученню клієнтів (впровадження нових продуктів, гнучка тарифна політика та індивідуальна робота з клієнтами);
- контроль [3, с. 33].

Низький рівень власного капіталу українських банків посилює необхідність залучати кошти через депозитні рахунки для формування ресурсної бази банківської установи і вказує на необхідність реалізації ефективної депозитної політики в системі банківського менеджменту [4, с. 2].

Важливим елементом економічної системи будь-якої країни є створення ефективної банківської системи. Усі банки повинні проводити стійку ресурсну політику, спрямовуючи зусилля на нарощення ресурсної бази й покращення її якості [1, с. 40]. Ресурсна база банку залежить від депозитного портфелю, який є його найважливішою складовою.

Депозитний портфель включає в себе суму коштів, розміщених на депозитних рахунках клієнтів, які були залучені банком на умовах договору. Депозитний портфель є важливим компонентом діяльності банку, так як він визначає обсяг грошових ресурсів, які банк може використовувати для надання кредитів і інших фінансових послуг. Окрім того, структура депозитного портфелю може впливати на фінансову стійкість банку.

Депозитний портфель є основним джерелом фінансування банку. Однією з основних функцій банків України є залучення коштів юридичних і фізичних осіб у вклади, розміщення залучених коштів від свого імені та за свій рахунок, відкриття й обслуговування банківських рахунків юридичних і фізичних осіб. Важливе місце у виконанні цих функцій на ринку банківських послуг займають депозитні операції. При цьому основні аспекти економічної сутності депозитного портфелю банку включають:

1) джерело фінансування: депозити є одним із основних джерел фінансування для банку. Гроші, залучені від вкладників, можуть бути використані банком для надання кредитів і фінансування інших операцій;

2) відсоткову ставку: банк виплачує вкладникам певний відсоток на їхні вклади, який визначається банком і може бути фіксованим або змінюватися з часом в залежності від різних факторів;

3) строк вкладу: вкладники здійснюють депозити на певний строк, що дозволяє банку планувати використання цих грошей в майбутньому;

4) ризики і ліквідність: банк повинен враховувати ризики, пов'язані з депозитами, серед яких можливість зняття коштів вкладниками до закінчення строку вкладу, що може вплинути на ліквідність банку та його можливість виконувати фінансові зобов'язання;

5) функція посередника: банк, використовуючи депозити, функціонує як посередник між секторами економіки, забезпечуючи вкладникам можливість зберігання грошей і надаючи їх у вигляді кредитів позичальникам.

Основною метою управління депозитним портфелем комерційного

банку є: задоволення попиту клієнтів на привабливі умови розміщення депозитів; підтримка ліквідності; отримання достатньої маржі як різниці процентних доходів за кредитами і процентних витрат за депозитами; формування стабільних прибутків, розподілення яких сприятиме узгодженню інтересів стейкхолдерів (акціонерів, менеджерів, клієнтів, банків-кореспондентів, наглядових і податкових органів). Таким чином, депозитний портфель є тим об'єктом, який поєднує управління зобов'язаннями і активами, а від його оптимальності й збалансованості залежить ефективність реалізації кредитної функції банківської установи.

Основні характеристики формування депозитного портфелю включають: термін вкладу, відсоткову ставку, умови видачі, ризики і захист вкладів. Управління депозитним портфелем банку передбачає впровадження комплексу стратегій і практик, спрямованих на залучення, утримання та оптимізацію депозитів. Окрім вищезазначених аспектів, також важливо враховувати динаміку ринку, кон'юнктуру і рівень конкуренції. Також важливо мати чітку стратегію ризик-менеджменту, яка включає в себе оцінку ліквідності, кредитних ризиків і процедури моніторингу.

За економічним змістом депозити можна поділити на чотири групи (рис. 1): до запитання, на певний строк (депозитні сертифікати), ощадні (ощадкнижка) та депозити на вигоду (вклади підвищення).

Власниками депозитів банківських установ є: некомерційні організації, домогосподарства, сектор загального державного управління, нефінансові корпорації та інші фінан-

Рис. 1. Класифікація депозитів за економічним змістом

Джерело: складено авторами.

сові установи. Депозити різних груп клієнтів банківських установ, попри схожу ознаку – зростання грошового капіталу, виконують специфічні функції: для сектора загального державного управління – наповнення дохідної частини державного і місцевого бюджетів; для інших фінансових і нефінансових корпорацій – джерело

інвестиційного доходу і забезпечення економічного зростання внутрішніми інвестиційними ресурсами; для домогосподарств – джерело покращення добробуту через отримання нарахованих відсотків, інститут самостраховання через створення додаткових резервів на випадок непередбачуваних подій (рис. 2).

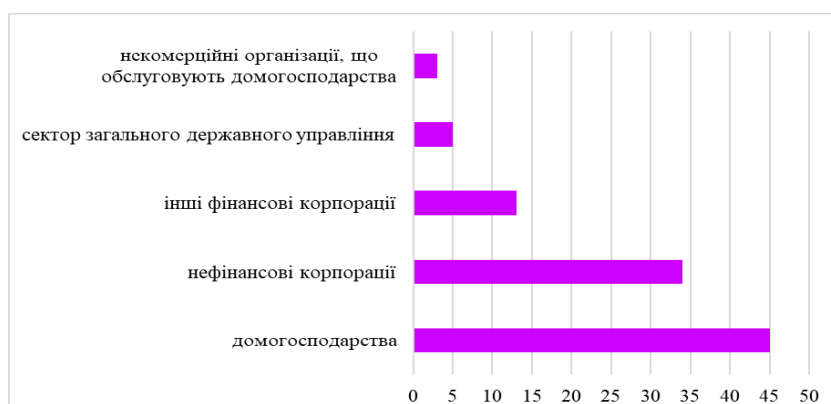

Рис. 2. Склад і структура депозитного портфелю на рівні банківської системи станом на 01.01.2024 року, %

Джерело: складено авторами на основі даних [3, с. 30].

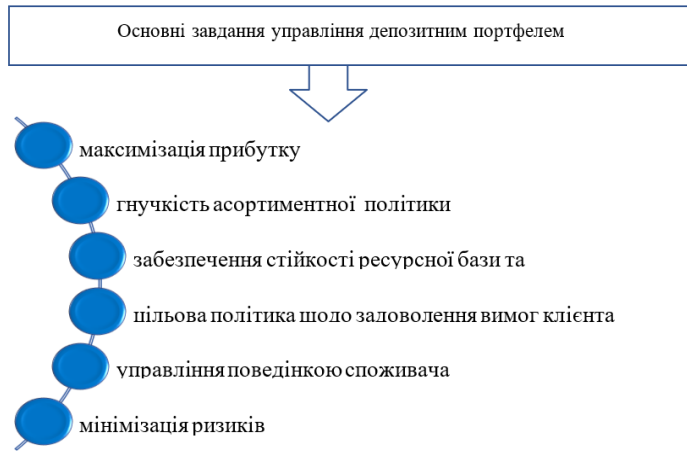

Рис. 3. Завдання управління депозитним портфелем банку

Джерело: складено авторами.

Формування депозитного портфелю як інструменту ресурсної політики банку полягає в наступному:

- депозити є основним джерелом формування ресурсної бази банку, тому управління депозитним портфелем є ключовим елементом ресурсної політики;

- банк шляхом цільового формування структури депозитного портфелю забезпечує весь обсяг і структуру ресурсів;

- банк може ефективно керувати витратами на залучення ресурсів, мінімізуючи ризики ліквідності шляхом вибору конкурентних ставок за депозитами, умов залучення, термінів, валют тощо;

- банк розподіляє ризики між усіма видами депозитів і клієнтами, що зменшує залежність від окремих депозитів або клієнтів і забезпечує більшу стійкість банку до потенційних ризиків.

Депозитна політика є важливим інструментом конкурентної боротьби між банківськими установами, коли для залучення ресурсів вони змушені підвищувати процентні ставки за

депозитами. Зворотними сторонами цієї ситуації є: подорожчання ресурсної бази; збільшення процентних витрат і зменшення процентної маржі банківської установи, що призводить до скорочення абсолютного розміру її прибутку. Головними завданнями управління депозитним портфелем є максимізація прибутку, гнучкість асортиментної політики, забезпечення стійкості ресурсної бази, цільова політика щодо задоволення вимог клієнтів та мінімізація ризиків (рис. 3).

Методи формування депозитного портфелю як інструменту ресурсної політики банку включають наступні підходи:

- різноманітність продуктів;

- управління ставками шляхом інсталяції вигідних ставок для довгострокових депозитів або спеціальні пропозиції для нових клієнтів;

- розширення клієнтської бази шляхом збільшення мережі відділень, покращення онлайн-банкінгу і обслуговування інших каналів.

Економічна сутність депозитного портфелю полягає в тому, що він

є основним джерелом фінансування банківської діяльності. Кошти з депозитного портфелю дозволяють банку надавати кредити підприємствам, організаціям і населенню, інвестувати в цінні папери, здійснювати міжбанківські операції тощо. Таким чином, банк може отримувати прибуток від різниці між активними і пасивними процентними ставками. Ефективне управління депозитним портфелем дозволяє комерційним банкам залучати й утримувати клієнтів, що є ключовим фактором для їхнього фінансового успіху.

Окрім того, депозитний портфель є важливим елементом для забезпечення ліквідності банку. Рівень депозитів визначає доступність коштів для виконання платежів і зобов'язань перед клієнтами. Комерційні банки також використовують депозитний портфель як інструмент для залучення нових клієнтів і збереження існуючих, пропонуючи конкурентні умови

й вигоди, такі як високі процентні ставки або додаткові сервіси. Однак, депозитний портфель також має свої ризики. Наприклад, залежність від залучених коштів може створювати ризик втрати ліквідності в разі відтоку депозитів. Окрім того, зміни в рівні процентних ставок можуть впливати на дохідність банку і його здатність залучати депозити. Усе це підкреслює важливість ефективного управління депозитним портфелем для комерційних банків. Вони повинні аналізувати ринкові умови, вибирати оптимальні стратегії привертання і утримання клієнтів, а також забезпечувати достатню ліквідність для забезпечення стабільності банківської діяльності.

Динаміку показників ефективності депозитної політики на прикладі державного банку АТ КБ «ПриватБанк» протягом 2019-2023 рр. наведено в табл. 1.

Генеральний коефіцієнт надійності досліджуваного банку в 2023 р.

1. Ефективність депозитної політики АТ КБ «ПриватБанк», 2019-2023 рр.

Показники	Роки					Динаміка показників 2023/2019
	2019	2020	2021	2022	2023	
Коефіцієнт миттєвої ліквідності	0,22	0,24	0,25	0,42	0,45	+ 23,0
Генеральний коефіцієнт надійності	0,15	0,17	0,19	0,37	0,41	+ 26,0
Рівень надійності капіталу в пасивах банку, %	14,2	16,3	19,1	20,4	21,7	+ 7,5
Частка власного капіталу, сформована за рахунок прибутку, %	69,0	65,3	60,4	59,2	75,1	+ 6,1
Ефективність використання банком залучених ресурсів, %	1,52	1,87	2,1	2,3	2,8	+ 1,28
Ефективність операцій банку, %	3,9	2,5	2,7	3,4	7,2	+ 3,3
Ефективність використання власного капіталу, %	2,78	5,46	8,25	13,59	14,2	+ 11,44
Рівень співвідношення кредитів і депозитів, %	24,0	26,0	29,0	36,0	42,0	+ 18,0
Рівень використання депозитів, %	79,7	82,5	83,2	85,6	87,2	+ 7,5
Рівень ефективності депозитної політики, %	3,2	3,6	4,1	4,3	5,8	+ 2,6

Джерело: розраховано авторами за [3, с. 30].

2. Показники оцінки стану депозитних операцій АТ КБ «Приватбанк»

Показники	Роки					Динаміка показників 2023/2019
	2019	2020	2021	2022	2023	
Середній залишок депозитів, млн грн	240,6	312,7	325,3	471,9	509,9	+ 269,3
Дебетовий оборот, млн грн	151,6	234,5	240,9	332,6	340,1	+ 188,5
Оборотність депозитних вкладень	0,63	0,75	0,74	0,7	0,67	+ 0,04
Тривалість одного обороту депозитних вкладень, днів	571	480	495	472	453	- 118
Приріст депозитних вкладень, тис. грн	- 10,7	72,1	73,04	84,5	86,1	+ 75,4
Кредитовий оборот, тис. грн	140,8	306,6	298,07	310,09	357,6	+ 216,8
Рівень осідання депозитних вкладень	- 0,08	0,24	0,26	0,35	0,41	+ 0,33
Сума достроково вилучених депозитів, тис. грн	16,75	14,10	15,43	15,9	16,03	- 0,72
Коефіцієнт нестабільності строкових депозитів, %	6,96	4,51	4,87	4,53	4,25	- 2,71

Джерело: розраховано авторами за [3, с. 30].

збільшився порівняно з базовим 2019 р., що вказує на зростання ефективності заходів банківської установи щодо залучення фінансових ресурсів. Це свідчить про те, що робочі активи стали більше захищені власним капіталом. Рівень співвідношення кредитів і депозитів у 2023 р. становив 42%, що на 18 в. п. більше, ніж за аналогічний період 2019 року. Оцінка рівня ефективності депозитної політики свідчить, що в АТ КБ «Приватбанк» показники використання залучених коштів і ефективність капіталу мають тенденцію до зростання. Рівень використання депозитів також має стійку тенденцію до зростання, загалом на 7,5 в. п. за досліджуваний період.

Із метою підвищення прибутковості й надійності банку рекомендується звернути увагу на оптимізацію депозитного портфелю. У табл. 2 надано оцінку стану депозитних операцій банку.

Коефіцієнт оборотності депозитних вкладень у 2019 р. становив

0,63, а тривалість обороту – 571 день. Розраховані показники за 2023 рік свідчать про прискорення оборотності депозитних вкладень до 0,67, а тривалість обороту скоротилася на 118 днів – до 453 днів. Скорочення обсягу депозитів у 2019 р. зумовило від’ємне значення рівня осідання депозитних вкладень, яке за модулем становить 0,08. У результаті зростання депозитної бази у 2023 р. зазначений коефіцієнт набув додатних значень і збільшився до 0,41. Коефіцієнт нестабільності строкових депозитів протягом 2019-2023 рр. скоротився з 6,96% до 4,25%, загалом його рівень є незначним. Виходячи з даних табл. 2, можемо зробити висновок, що депозитний портфель АТ КБ «Приватбанк» є достатньо стабільним, а динаміку зміни показників варто визнати позитивною.

Довіра до банківської установи – це «сукупність очікувань, передбачення дій контрагентів, відсутність шахрайства, дотримання суб’єктами

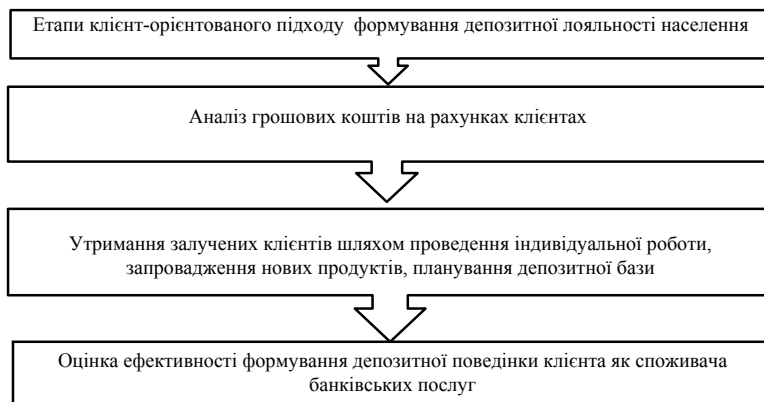

Рис. 4. Етапи клієнт-орієнтованого підходу формування депозитної лояльності населення

Джерело: складено авторами.

банківської ресурсної бази за рахунок коштів домогосподарств і формування інвестиційних джерел інноваційного розвитку національної економіки [5, с. 40].

Основні етапи використання клієнт-орієнтованого підходу до формування депозитної лояльності населення наведено на рис. 4.

Для успішної реалізації етапів наведених на рис. 4, необхідна наявність певного макроекономічного середовища, представленого, передусім, стабільністю національної грошової одиниці, формуванням стійкості банківського сектора, в основі якої лежить капіталізація відповідно до стандартів Базель III і Базель IV, а також виведення з ринку хронічно збиткових банків. Управління депозитним портфелем банку з клієнт-орієнтованим підходом означає, що банк ставить клієнтів у центр своїх стратегій і дій. Методи формування депозитного портфелю є важливим інструментом ресурсної політики, так як депозити є основним джерелом залучення коштів для банку.

Розрізняють такі основні методи формування депозитного портфелю:

1) привабливі умови депозитних продуктів, серед яких високі процентні ставки на депозити; додаткові бонуси або спеціальні пропозиції для залучення клієнтів; різні терміни депозиту; можливість додаткових внесків або вилучень, а також гнучкі умови виплати відсотків;

2) розширення каналів залучення депозитів шляхом відкриття депозитних рахунків через Інтернет або мобільний додаток, що забезпечує зручність для клієнтів;

3) розвиток відносин із сторонніми організаціями, які мають доступ до великої бази клієнтів, наприклад, з роботодавцями, щоб пропонувати спеціальні умови депозитних рахунків для їх співробітників;

4) диференціація депозитних продуктів, які відповідають потребам різних клієнтських груп, наприклад, депозити з гнучкими умовами вилучення коштів для молоді або депозитні продукти зі спеціальними умовами для підприємців;

Наведені вище методи можуть бути використані для збільшення депозитного портфелю банку і залучення більшої кількості депозитів. Однак важливо також враховувати ризики і витрати, пов'язані з формуванням депозитного портфелю, та забезпечити належне управління цими ресурсами. Головні принципи клієнт-орієнтованого підходу до управління депозитним портфелем включають:

- розуміння потреб клієнтів: вивчаються й аналізуються потреби і вимоги клієнтів щодо депозитних продуктів;

- персоналізований підхід: індивідуальне обслуговування й консультації клієнтів щодо депозитних продуктів;

- інноваційність: постійне вдосконалення депозитних продуктів і послуг, впровадження нових технологій і інноваційних рішень;

- комунікація і взаємодія: активне спілкування з клієнтами, надання зрозумілої та чіткої інформації про депозитні продукти, умови й переваги, також банк враховує зворотний зв'язок із клієнтами і вдосконалює свої послуги на основі отриманих відгуків.

Клієнт-орієнтований підхід до управління депозитним портфелем банку спрямований на те, щоб залучати й утримувати клієнтів, задовольняти їхні потреби і будувати взаємовигідні відносини. Прозорість функціонування банківських установ і виконання ними обов'язків щодо своїх клієнтів є необхідною умовою успішного функціонування банківської системи. Банки, які акумулюють «чужі» гроші, мають забезпечити довіру між усіма суб'єктами банківського ринку.

Висновки і перспективи подальших досліджень

Формування депозитного портфелю є основним інструментом ресурсної політики банку, який дозволяє використовувати ресурси, керувати ризиками, забезпечити ліквідність і збільшити конкурентоспроможність. Управління депозитним портфелем банку включає в себе: аналіз потреб і ринку клієнтів, встановлення конкурентоспроможних відсоткових ставок, розробку різноманітних депозитних продуктів і підтримання належного рівня ліквідності.

За результатами дослідження можна стверджувати, що впродовж 2019-2023 рр. середній залишок депозитів в АТ КБ «Приватбанк» зріс із 240 млн грн у 2019 р. до майже 510 млн грн у 2023 р., що свідчить про збільшення обсягу депозитів у банку. Збільшення середнього залишку депозитів упродовж зазначених років викликано тим, що населення надає перевагу короткостроковим депозитам банку. Перш за все даний факт пов'язаний із зміною економічної ситуації, високою ризиковістю довгострокових вкладень і змінами у фінансовій поведінці населення. Короткострокові депозити мають більшу ліквідність, що дозволяє клієнтам банку мати швидкий доступ до своїх коштів у разі потреби. Окрім того, такі депозити можуть бути більш привабливими для вкладників через високу конкуренцію між комерційними банками, яка призводить до надання пропозицій більш вигідних умов для короткострокових вкладень.

Ефективне управління депозитним портфелем дозволяє банку забезпечити необхідну ліквідність, знизити ризики і забезпечити стійкість фінансової системи. Розробка і впровадження

ефективних методів формування депозитного портфелю з використанням клієнт-орієнтованого підходу є важливим завданням для кожного банку, що прагне досягти успіху на фінансовому ринку з метою забезпечення стійкості банку в умовах змін на ринку та в економіці загалом. Навички комунікації та взаємодії з клієнтами також відіграють важливу роль у залученні й утриманні депозитів. Для того, щоб залучити додаткові депозитні ресурси АТ КБ «Приватбанк» повинен впроваджувати нові види депозитів. Адже це єдиний спосіб збільшити депозитну базу, зберегти власну ліквідність, виконати свої зобов'язання і показати позитивні фінансові результати. Планування депозитних ресурсів банку є складним і багатогранним процесом, який полягає в пошуку й реалізації найефективніших рішень щодо формування, розподілу та використання ресурсів. Усі ці аспекти разом утворюють комплексний підхід до управління депозитним портфелем, спрямований на досягнення стійкості та прибутковості банку.

Список використаних джерел

1. Макаренко Ю.П., Хацько В.В. Оцінка управління депозитним портфелем комерційного банку на прикладі АТ «ОТП БАНК», 2021 рік. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/1_2021/8.pdf
2. Кузьменко О.С. Управління депозитним портфелем банку в умовах цифрової трансформації. *Економіка і прогнозування*. 2021. № 4. С. 112-121.
3. Журавель О.А. Управління депозитним портфелем комерційного банку. 2021. URL: https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/56466/1/%d0%96%d1%83%d1%80%d0%b0%d0%b2%d0%b5%d0%bb%d1%8c%20%d0%9e.%d0%90._2021.pdf
4. Мельничук Н.Ю., Ковальчук С.С. Депозитна діяльність банківських установ у контексті формування їхньої ресурсної бази. *Науковий погляд: економіка та управління*. 2020. № 1. С. 163-167.
5. Зубова В.В. Довіра як фактор управління депозитним ризиком комерційного банку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2019. № 13. С. 39-44. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/13_2019/9.pdf
6. Шликова А.Б. Ефективність депозитної політики банків. 2023. URL: https://krs.chmnu.edu.ua/js_pui/bitstream/123456789/2659/1/%D0%A8%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf
7. Васюренко О.В. Управління депозитним портфелем комерційного банку: сучасний стан та перспективи розвитку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Економіка. 2014. № 77. С. 136-140.
8. Герасимович А.М. Управління депозитним портфелем комерційного банку: сучасні тенденції та перспективи розвитку. *Вісник Національного банку України*. 2019. № 11. С. 46-51.
9. Дзюблюк О.В. Управління депозитним портфелем комерційного банку: сучасні тенденції та перспективи розвитку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Економіка. 2019. № 83. С. 85-89.
10. Гриценко О.А. Управління депозитним портфелем комерційного банку: сучасний стан та перспективи розвитку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Економіка. 2018. № 79. С. 117-121.
11. Кох Т.А. Управління депозитним портфелем комерційного банку: сучасні тенденції та перспективи розвитку. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Серія: Економіка. 2019. № 88. С. 80-84.
12. Савлук М.І. Управління депозитним

- портфелем комерційного банку: сучасні тенденції та перспективи розвитку. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Економіка. 2020. № 92. С. 75-79.
13. Ілляш В.Ю., Чаленко Н.В. Депозитна політика комерційного банку та інструменти її реалізації. *Економіка. Управління. Інновації*. 2014. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_1_44
 14. Жовтун Є.В. Теоретичні аспекти депозитної політики банків. *Облік і фінанси*. 2016. № 3. С. 77-83.
 15. Коваленко В.В. Вплив депозитної політики на формування архітекτονіки розвитку банків. *ScienceRise*. 2015. № 3(3). С. 78-81.
 16. Косова Т.Д., Тарасов І.Ю. Пруденційний механізм конкурентної політики на депозитному ринку. *Держава та регіони*. Серія: *Економіка та підприємництво*. 2014. № 6. С. 94-99.
 17. Булюк В.В., Бездітко Ю.М. Інструменти депозитної політики банків України: оціночні характеристики та ефективність. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 38(2). С. 78-83.
 18. Салига К.С., Ганзюк С.М., Притуляк Д.І. Депозитна політика комерційних банків: проблеми реалізації та напрями вдосконалення. *Інвестиції: практика та досвід*. 2014. № 7. С. 96-98.
 19. Тарасова О.В. Проблеми формування депозитної бази комерційних банків України. *Економіка харчової промисловості*. 2019. Т. 11. Вип. 2. С. 89-94.
 20. Федисин М.П., Білявська А.В. Депозитні операції комерційних банків: сучасний стан та тенденції розвитку. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 5(2). С. 112-119.
 21. Philipp Mader. «Formation and management of commercial banks' deposit portfolio». 2016. URL: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.062049103463&origin=resulstlist&sort =plff&src=s&st1=Philipp+Mader&st2=deposit+portfolio&sid=72db0ca5c71661e1f4e5cc5caa7f3f80&sot=b&sdt=b&sl=49&s=TITLABSKEY%28Philipp+Mader+deposit+portfolio%29&relpos=2&citeCnt=0&searchTerm=>
 22. John Gutmann. The strategy of forming the optimal structure of the deposit portfolio. 2016. URL: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.084868917897&origin=resultslist&sort =plff&src=s&st1=john+gutmann&st2=&sid=96313683f142233b4033827b167d242b&sot=b&sdt=b&sl=21&s=TITLE-ABSKEY%28john+gutmann%29&relpos=1&citeCnt=1&searchTerm=john+ gutmann>
-
- ### References
1. Makarenko, Yu.P., Khatsko, V.V. (2021). Otsinka upravlinnia depozytnym portfelem komertsiiinoho banku na prykladi AT «OTP BANK» [Assessment of deposit portfolio management of a commercial bank using the example of JSC «OTP BANK»]. Retrieved from http://www.investplan.com.ua/pdf/1_2021/8.pdf
 2. Kuzmenko, O.S. (2021). Upravlinnia depozytnym portfelem banku v umovakh tsyvrovoi transformatsii [Management of the bank's deposit portfolio in the conditions of digital transformation]. *Ekonomi-ka i prohnozuvannia*, 4, 112-121.
 3. Zhuravel, O.A., Solomina, H.V. (2021). Upravlinnia depozytnym portfelem komertsiiinoho banku [Management of the deposit portfolio of a commercial bank] Retrieved from https://dspace.nau.edu.ua/bitstream/NAU/56466/1/%d0%96%d1%83%d1%80%d0% b0%d0%b2%d0%b5%d0%b-%d1%8c%20%d0%9e.%d0%90_2021.pdf
 4. Melnychuk, N.Iu., Kovalchuk, S.S. (2020). Depozytna diialnist bankivskykh ustanov u konteksti formuvannia yikhoi resursnoi bazy [Deposit activities of banking institutions in the context of the formation of

- their resource base]. *Naukovyi pohliad: ekonomika ta upravlinnia*, 1, 163-167.
5. Zubova, V.V. (2019). Dovira yak faktor upravlinnia depozytnym ryzykom komertsiiinoho banku [Trust as a factor in deposit risk management of a commercial bank]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 13, 39-44. Retrieved from http://www.investplan.com.ua/pdf/13_2019/9.pdf
 6. Shlykova, A.B. (2023). Efektyvnist depozytnoi polityky bankiv [Effectiveness of deposit policy of banks]. Retrieved from <https://krs.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/2659/1/%D0%A8%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0.pdf>
 7. Vasiurenko, O.V. (2014). Upravlinnia depozytnym portfelem komertsiiinoho banku: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Management of the deposit portfolio of a commercial bank: current state and prospects for development]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii: Ekonomika*, 77, 136-140.
 8. Herasymovych, A.M. (2019). Upravlinnia depozytnym portfelem komertsiiinoho banku: suchasni tendentsii ta perspektyvy rozvytku [Management of the deposit portfolio of a commercial bank: modern trends and prospects for development]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy*, 11, 46-51.
 9. Dziubliuk, O.V. (2019). Upravlinnia depozytnym portfelem komertsiiinoho banku: suchasni tendentsii ta perspektyvy rozvytku [Management of the deposit portfolio of a commercial bank: modern trends and prospects for development]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii: Ekonomika*, 83, 85-89.
 10. Hrytsenko, O.A. (2018). Upravlinnia depozytnym portfelem komertsiiinoho banku: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku [Management of the deposit portfolio of a commercial bank: current state and prospects for development]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii: Ekonomika*, 79, 117-121.
 11. Kokh, T.A. (2019). Upravlinnia depozytnym portfelem komertsiiinoho banku: suchasni tendentsii ta perspektyvy rozvytku [Management of the deposit portfolio of a commercial bank: modern trends and prospects for development]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii: Ekonomika*, 88, 80-84.
 12. Savluk, M.I. (2020). Upravlinnia depozytnym portfelem komertsiiinoho banku: suchasni tendentsii ta perspektyvy rozvytku [Management of the deposit portfolio of a commercial bank: modern trends and prospects for development]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Serii: Ekonomika*, 92, 75-79.
 13. Illiash, V.Iu., Chalenko N.V. (2014). Depozytna polityka komertsiiinoho banku ta instrumenty yii realizatsii [Депозитна політика комерційного банку та інструменти її реалізації]. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/eui_2014_1_44
 14. Zhovtun, Ye.V. (2016). Teoretychni aspekty depozytnoi polityky bankiv [Theoretical aspects of deposit policy of banks]. *Oblik i finansy*, 3, 77-83.
 15. Kovalenko, V.V. (2015). Vplyv depozytnoi polityky na formuvannya arkhitektoniky rozvytku bankiv [The influence of the deposit policy on the formation of the architecture of the development of banks]. *ScienceRise*, 3(3), 78-81.
 16. Kosova, T.D., Tarasov, I.Iu. (2014). Prudentsiinyi mekhanizm konkurentnoi polityky na depozytnomu rynku [Prudential mechanism of competitive policy on the deposit market]. *Derzhava ta rehiony. Serii: Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, 6, 94-99.
 17. Buliuk, V.V., Bezditko, Yu.M. (2019). Instrumenty depozytnoi polityky bankiv

- Ukrainy: otsinochni kharakterystyky ta efektyvnist [Deposit policy instruments of banks of Ukraine: evaluation characteristics and efficiency]. *Prychornomorski ekonomichni studii*, 38(2), 78-83.
18. Salyha, K.S., Hanzjuk, S.M., Prytuliak, D.I. (2014). Depozytna polityka komertsiiynkh bankiv: problemy realizatsii ta napriamy vdoskonalennia [Deposit policy of commercial banks: implementation problems and directions for improvement]. *Investyt-sii: praktyka ta dosvid*, 7, 96-98.
19. Tarasova, O.V. (2019). Problemy formuvania depozytnoi bazy komertsiiynkh bankiv Ukrainy [Problems of forming the deposit base of commercial banks of Ukraine]. *Ekonomika kharchovoi promyslovosti*, 11, 2, 89-94.
20. Fedyshyn, M.P., Biliavska, A.V. (2019). Depozytni operatsii komertsiiynkh bankiv: suchasnyi stan ta tendentsii rozvytku [Deposit operations of commercial banks: current state and development trends]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi*, 5(2), 112-119.
21. Philipp, Mader (2016). «Formation and management of commercial banks' deposit portfolio». URL: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.062049103463&origin=resultslist&sort=plff&src=s&st1=Philipp+Mader&st2=deposit+portfolio&sid=72db0ca5c71661e1f4e5cc5caa7f3f80&sot=b&sdt=b&sl=49&s=TITLEABSKEY%28Philipp+Mader+deposit+portfolio%29&relpos=2&citeCnt=0&searchTerm=>
22. John, Gutmann (2016). The strategy of forming the optimal structure of the deposit portfolio. URL: <https://www.scopus.com/record/display.uri?eid=2-s2.084868917897&origin=resultslist&sort=plff&src=s&st1=john+gutmann&st2=&sid=96313683f142233b4033827b167d242b&sot=b&sdt=b&sl=21&s=TITLE-ABSKEY%28john+gutmann%29&relpos=1&citeCnt=1&searchTerm=john+gutmann>

Opalchuk R., Nevgad B. (2024).

METHODS OF DEPOSIT PORTFOLIO FORMATION AS AN INSTRUMENT OF THE BANK'S RESOURCE POLICY

BIOECONOMY AND AGRARIAN BUSINESS, 15(2): 75-90

<https://journals.nubip.edu.ua/index.php/bioeconomy/article/view/49936>

[https://doi.org/10.31548/economics15\(2\).2024.066](https://doi.org/10.31548/economics15(2).2024.066)

Abstract. *The article examines the role of the deposit portfolio in providing the resource base of a commercial bank. The theoretical aspects of forming the deposit portfolio, its components, and influencing factors are considered. To determine the financial stability and the bank's ability to provide loans and invest funds in various types of assets, an analysis of the relationships between the bank's resource policy and its deposit portfolio has been conducted. Methods and strategies influencing the formation of the deposit portfolio and its role as an important instrument of resource policy are investigated.*

The main factors of deposit portfolio management are analyzed, including deposit mobilization strategies, asset allocation, risk profile, and diversification. The instruments used for deposit portfolio management are described in detail, including the liquidity model, risk assessment model, deposit demand forecasting model, competitive environment analysis, and others. Ways to maximize profits from deposits are explored, including the use of optimal interest rates, development of new products and services to attract clients. To form the basis of the research, the

dynamics of the efficiency indicators of the deposit policy of PJSC CB «PrivatBank» for the years 2019-2023 were analyzed.

The practical aspects of deposit portfolio management are examined, and recommendations for its optimization are provided. Specifically, issues such as creating effective mechanisms for attracting new clients, developing deposit portfolio products, considering client interests, and ensuring a high level of service are investigated. Factors such as risk, liquidity, profitability, and stability are analyzed to determine the optimal allocation of deposit resources.

Successful deposit portfolio management requires continuous monitoring of market conditions and analysis of changes in demand and supply in the banking market. Concrete recommendations for managing commercial banks' deposit portfolios, based on research findings, are proposed. The obtained results can be utilized to enhance the financial stability of the bank. Banks can employ recommendations for diversifying the deposit portfolio and managing risks to ensure stable development and prevent financial issues.

Keywords: *bank; banking resources; deposit portfolio; deposit policy; deposit portfolio management; resource policy; financial stability.*

АНАЛІЗ СВІТОВОЇ ТОРГІВЛІ НУТОМ: ПЕРСПЕКТИВИ ДЛЯ УКРАЇНСЬКОГО АГРОБІЗНЕСУ В КОНТЕКСТІ ВИРОБНИЦТВА ТА ЕКСПОРТУ НІШЕВИХ КУЛЬТУР

О.А. ТОМАСHEВСЬКА,

*к.е.н., доцент, доцент кафедри організації підприємництва та
біржової діяльності,*

*Національний університет біоресурсів і природокористування України,
м. Київ, Україна*

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2444-7259>

E-mail: tomashevaska2011@ukr.net

Анотація. У статті досліджено тенденції світового виробництва й торгівлі нутом, проаналізовано динаміку експортно-імпортних операцій України в цьому сегменті та окреслено перспективи нарощування експорту культури вітчизняним агробізнесом. Зазначено, що впродовж останнього десятиліття для світового ринку нуту характерною є тенденція до збільшення його ємності через зростання попиту на культуру, зумовленого поширенням різних видів вегетаріанства, концепцій здорового харчування, розвитку ринку нутового протеїну тощо. Проаналізовано динаміку та структуру світового виробництва нуту в розрізі країн станом на 2022 р. З'ясовано, що п'ятірку провідних імпортерів нуту формують Пакистан, Бангладеш, Об'єднані Арабські Емірати, Туреччина та Індія. Україна у світовому рейтингу експортерів нуту посідає 24-ту сходинку. Відмічено, що з-поміж усіх бобових культур через війну в Україні найбільше постраждало виробництво нуту, так як вирощується він переважно в Одеській, Харківській і Кіровоградській областях. У 2022 р. обсяги поставки культури на зовнішні ринки були майже в 5 разів меншими порівняно з попереднім періодом. Виявлено, що основними покупцями українського нуту є Туреччина, Саудівська Аравія та Ізраїль, у 2022 р. у ці країни було реалізовано більше половини (52,4 %) усього експорту. Встановлено, що країни Європейського союзу імпортують у середньому в межах 150 тис. тонн нуту щорічно, переважно з Мексики, Туреччини, Канади, Аргентини та США. Акцентовано увагу на прогнозі ємності світового ринку нуту. Зазначено, що динаміка зростання ємності світового і європейського ринку нуту, зокрема, формує для українських сільськогосподарських виробників перспективи зовнішньої торгівлі культурою, що є важливим з позицій нішевої диверсифікації агробізнесу.

Ключові слова: *нішеві культури; нут; експорт; імпорт; агробізнес.*

Актуальність

В умовах сучасних викликів, які постали перед вітчизняним агробізнесом (спричинене ускладненням експорту збільшення обсягів перехідних запасів традиційних культур, зниження цін на них тощо), все більшої актуальності набуває проблема диверсифікації останнього через виробництво продукції нішевих сільськогосподарських культур. Характерними ознаками цієї групи культур є їх агротехнічні (використовуються в сівозміні як попередники основних культур та/або культури-замінники для пересіву загиблих зернових культур) і економічні особливості (не є бізнес-культурами, не набули широкого розповсюдження, розраховані на споживача вузького ринкового сегменту, відповідно попит на них є ситуативним, з низькою ціновою еластичністю).

Однією з важливих нішевих культур є нут – бобова культура з високою харчовою цінністю, яка містить значну кількість амінокислот і елементів. Нут є хорошим попередником для більшості сільськогосподарських культур. Завдяки здатності до біологічної фіксації азоту, він залишає в ґрунті 100-120 кг/га біологічного азоту, тим самим зберігає й підвищує родючість [7, с. 6].

Зростання світового попиту на нут, обумовлене тенденцією до збільшення в раціоні харчування продуктів рослинного походження, створює для українських аграріїв перспективи зовнішньої торгівлі культурою. Для сільськогосподарського виробника вирощування нішевих культур є одним із напрямів зниження рівня фінансових ризиків, перестраховування на випадок неврожаю основних

культур або відсутності оптимального рівня попиту на них, з одного боку, та реалізації експортного потенціалу галузі, з іншого.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання нішевої диверсифікації агробізнесу і зміцнення його експортного потенціалу є предметом дослідження низки науковців. Зокрема, наукові доробки Кучера А., Кучер Л. і Пашенко Ю. [8] направлені на аналіз експортного потенціалу та ефективності виробництва нішевих культур у контексті концепції сталого розвитку аграрних підприємств. Вирощування нішевих культур як інструмент забезпечення економічної стійкості господарств в умовах повоєнного розвитку розглядають Прокопенко К. та Удова Л. [10]. Кернасюк Ю. [6] обґрунтовує роль цієї групи культур у стратегії диверсифікації агробізнесу й страхування діяльності від багатьох ризиків, наголошуючи при цьому на необхідності використання інноваційних технологій у галузі. Аналізу господарської цінності нішевих культур і обґрунтуванню перспектив розвитку їх виробництва присвячено праці Байдали В., Мірзоевої Т., Мірзоева Т. [1]. Височанська М. та Зубченко В. досліджують еколого-економічні аспекти вирощування нішевих культур сільськогосподарськими підприємствами [4]. Актуальні тенденції, ключові особливості українського ринку нішевих культур і аналіз ефективності державної підтримки їх виробництва висвітлюються в працях Беженар І. та Скиби Г [2].

У цілому інтерес науковців і практиків до підходів нішевої диверсифікації аграрного бізнесу та зміцнення

його експортного потенціалу є свідченням актуальності цієї проблеми, відповідно в динамічних умовах сьогоднішнього доцільним є подальше її вивчення.

Мета статті полягає в дослідженні тенденцій світового виробництва й торгівлі нутом, аналізі динаміки експортно-імпорتنих операцій України в цьому сегменті та окресленні перспектив нарощування експорту культури вітчизняним агробізнесом.

Матеріали і методи дослідження

Основою дослідження є системний підхід як головний напрям методології наукового пізнання, що передбачає вивчення об'єктів як складних систем. З метою зведення статистичних даних було використано метод побудови гістограм, для аналізу рівня і динаміки виробництва, експорту та імпорту нуту у світі в цілому, в розрізі країн і в Україні зокрема – методи аналізу та синтезу. Візуальне представлення аналітичного матеріалу здійснено за допомогою графічного й табличного методів.

Інформаційною базою слугували наукові доробки українських і зарубіжних вчених із досліджуваної проблеми, матеріали Державної служби статистики України та статистичної бази Продовольчої та сільськогосподарської організації ООН Faostat.

Результати дослідження та їх обговорення

Упродовж останнього десятиліття через зростання попиту спостерігається чітка тенденція до збільшення світових обсягів виробництва нуту – у 2022 р. з площі 14,8 млн га було зібрано 18,1 млн тонн культури, що на 67,6 % більше, ніж у 2010 р. (табл. 1). У цілому ж за останні тридцять років рівень світових урожаїв нуту збільшився вдвічі.

Найбільшим виробником культури є Індія. У 2022 р. у країні її було вирощено 13544 тис. ц, що становило 72,5 % світових валових зборів (табл. 2). Друге та третє місце в рейтингу посідають Австралія та Туреччина – з часткою відповідно 5,7 та 3,1 %.

Найбільшими країнами-експортерами нуту є Австралія, Індія та Канада – у 2022 р. їх сумарна питома вага у світовому експорті склала 50,7 % (рис. 1). Австралія, попри те, що у світових рейтингах виробників нуту посідає друге місце, впродовж останніх десяти років залишається найбільшим його експортером. У 2016-2017 рр. у країні було вирощено близько 2 млн тонн культури, що в 2,5 рази перевищило показник 2012 р. Причиною цього слугувало зростання попиту на нут в Індії, як наслідок експортні поставки з Австралії склали понад 1,1 млрд доларів США, що становило 62 % загального експорту країни.

1. Динаміка виробництва нуту у світі

	Роки				
	2010	2015	2020	2021	2022
Площа, млн га	12,0	11,8	13,6	14,1	14,8
Виробництво, млн т	10,8	10,9	15,1	15,9	18,1
Урожайність, ц/га	9,0	9,3	11,1	11,3	12,2

Джерело: складено автором за [16].

2. Структура виробництва нуту у світі в розрізі країн, 2022 р.

Країни	тис. т	%
Усього	18130	100,0
<i>у тому числі:</i>		
Індія	13544	74,7
Австралія	1062	5,9
Туреччина	580	3,2
Ефіопія	493	2,7
росія	468	2,6
М'янма (Бірма)	448	2,5
Пакистан	316	1,7
Мексика	189	1,0
Іран	176	1,0
США	166	0,9
Канада	128	0,7
Аргентина	102	0,6
Судан	97	0,5
Об'єднана Республіка Танзанія	92	0,5
Алжир	38	0,2
Йемен	37	0,2
Марокко	31	0,2
Сирійська Арабська Республіка	20	0,0
Китай, материк	17	0,1
Узбекистан	14	0,1

Джерело: складено автором за [16].

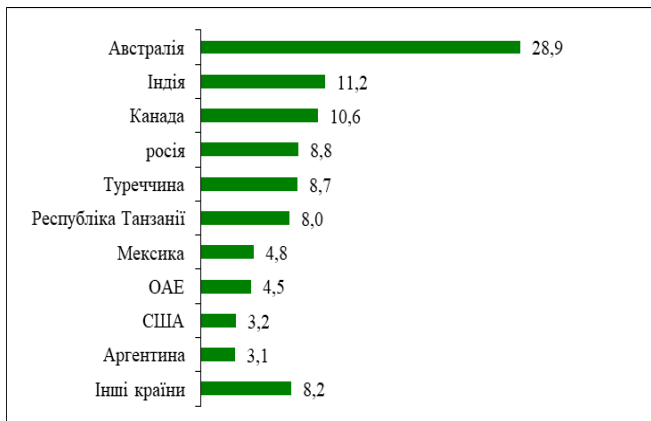

Рис. 1. Основні країни-експортери нуту в 2022 р., % до світового експорту

Джерело: побудовано автором за: [16].

Наприкінці 2017 р. з метою обмеження імпорту і підтримки місцевих фермерів урядом Індії було запроваджено 30-відсоткове ввізне мито на нут, у лютому 2018 р. його підвищили на 10 в.п. – до 40 %, у березні цього ж року – ще на 20 в.п. – до 60 %. Як наслідок, посіви культури в Австралії скоротилися вдвічі. Тим не менше, Австралія залишається найбільшим продавцем нуту, з приблизно третиною світового експорту. У 2022 р. країна реалізувала культури на 338 млн дол. США, 80 % з яких припало на Бангладеш і Пакистан. На початку травня 2023 р. у зв'язку з 20-відсотковим підвищенням внутрішніх цін на нут індійським урядом було скасовано ввізне мито на культуру. Такі заходи, направлені на забезпечення споживачів від здорожчання основного продукту харчування, не сприяють нарощуванню виробництва місцевими фермерами, проте можуть бути на користь австралійським аграріям, які через тривалу посушливу погоду замість пшениці висівають нут [17].

Індія посідає друге після Австралії місце в рейтингу країн-експорте-

рів нуту. Обсяги поставок культури з країни мають тенденцію до зростання – у 2022 р. порівняно з 2021 р. вони збільшилися вдвічі та склали 226 млн дол. США. Це відбулось в основному через збільшення експорту до Об'єднаних Арабських Еміратів і Ірану. Імпорт у цьому ж році склав 50 млн дол. США (для порівняння – у 2013 р. він становив 335 млн дол. США, у 2017 р. – 1,3 млрд. млн дол. США). Нут в основному був завезений з Танзанії – на суму 45 млн дол. США (90 % від усього імпорту).

Переважна частина (80 %) виробництва нуту в Канаді зосереджена в степовій провінції Саскачеван. Упродовж останніх десяти років обсяги експорту культури з країни зросли в 4,4 рази і склали в 2022 р. 203 млн дол. США. Найбільшими покупцями, на які припадає більше половини канадського експорту, є Пакистан, Сполучені Штати Америки та Європейський Союз [18].

До п'ятірки провідних імпортерів нуту належать Пакистан, Бангладеш, Об'єднані Арабські Емірати, Туреччина та Індія (рис. 2). У 2022 р. ці

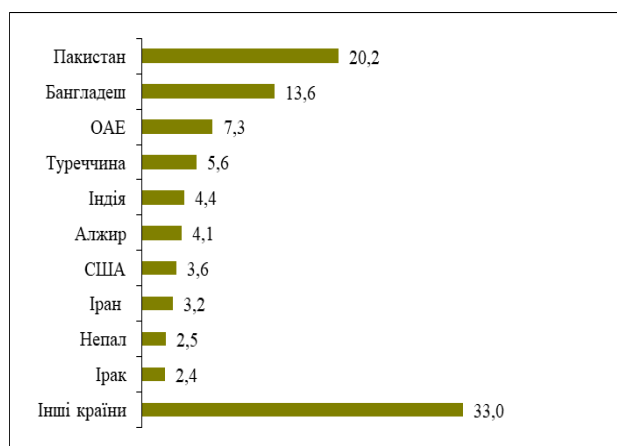

Рис. 2. Основні країни-імпортери нуту в 2022 р., % до світового імпорту
Джерело: побудовано автором за: [16].

3. Рівень і динаміка показників зовнішньої торгівлі нутом в Україні

Роки	Обсяг, т	Вартість, тис. дол	Ціна, дол/т
2018	4945	2865	579,37
2019	32059	11088	345,86
2020	39552	15186	383,96
2021	20634	11969	580,08
2022	4521	3389	749,61
		<i>Імпорт</i>	
2018	1049	1388	1323,33
2019	310	394	1270,51
2020	241	131	542,66
2021	133	83	625,02
2022	22	33	1497,05

Джерело: складено автором за [16].

країни придбали більше половини (51,1 %) представленої на ринку пропозиції культури.

Україна у світовому рейтингу експортерів нуту посідає 24-те місце. Варто зазначити, що з-поміж усіх бобових культур у результаті бойових дій найбільше постраждало виробництво нуту, так як вирощується він в основному в Одеській, Харківській і Кіровоградській областях. У 2022 р. на зовнішні ринки було поставлено 4521 т культури, що в 4,6 рази менше, ніж у 2021 р. (табл. 3).

У довоєнний період (2017-2021 рр.) розміри посівних площ нуту в нашій країні суттєво коливались. Так, у 2018 р. порівняно з попереднім періодом вони зросли в 3,3 рази (до 45 тис. га), валовий збір – у 2,8 рази і склав 535, 6 тис. ц [3]. Цьому сприяли стабільний попит на світовому ринку, підвищення закупівельних цін, а також адаптаційні можливості культури до вирощування в більшості регіонів країни в умовах аридизації. Для малого середнього бізнесу нут став такою ж маржинальною культурою як соняшник або ріпак. Упродовж

2013–2017 рр. середня ціна 1 т експортованого українського нуту зросла на 30 % – до 757,2 дол. США, а обсяги експорту – на 50 % – до 7507,8 тонн [9]. Щодо імпорту, то Україна купує незначні обсяги насіння нуту (22,3 тонни у 2022 р.) в основному в Австралії та Туреччині – відповідно 33,8 та 22,5 % від загальних обсягів.

У 2021 р. через тенденції, які сформувались на світовому ринку нуту політикою його ключових гравців, про яку йшлося вище, площі посіву культури порівняно з 2018 р. зменшилися в 5 разів – до 8,4 тис. га. У 2022 р. – році початку війни тенденції не змінилися – валовий збір нуту склав 44,2 % до попереднього періоду через суттєве (на 63,1 %) скорочення посівних площ, оскільки, вирощувалась культура переважно у трьох областях – Одеській, Харківській та Кіровоградській [11].

Основним покупцем українського нуту є Туреччина – у 2022 р. туди було реалізовано 1238 т культури, що становило 27,4 % усього експорту (рис. 3). Країна входить до п'ятірки лідерів-експортерів, а також імпор-

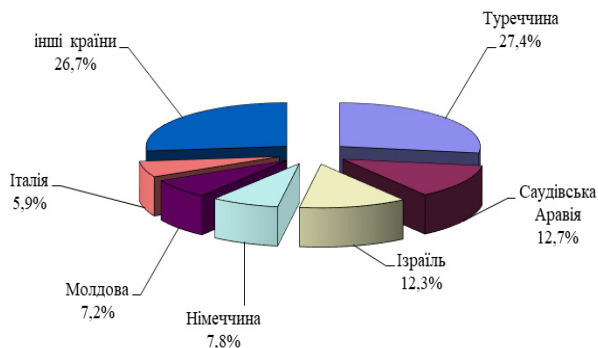

Рис. 3. Структура експорту нуту з України, 2022 р.

Джерело: побудовано автором за: [16].

терів культури. Із 2021 року експорт нуту з Туреччини був ускладнений через певні урядові обмеження. У жовтні 2021 р. з метою усунення дефіциту внутрішнього виробництва та стабілізації цін було введено заборону реалізації нуту на зовнішні ринки до 2022 року. Із серпня 2023 до 1 січня 2024 року ця заборона була продовжена. Компаніям щомісяця з 1 серпня 2023 р. по 1 січня 2024 р. надавались дозволи на експортну реєстрацію максимум 55% експорту, який вони здійснили за той самий місяць попереднього року. Це спричинило зосередження на реекспорті нуту іншого походження, відповідно позвинулась торгівля з такими країнами, як Австралія, Канада та росія. Туреччина скористалася нездатністю росії реалізовувати культуру на європейських ринках після вторгнення в Україну і стала основним імпортером російського нуту – турецькі імпортери закупають дешевший російський нут, переробляють його, а потім реекспортують на інші ринки [14].

Європейські країни імпортують у середньому 150 тис. тонн нуту щоріч-

но переважно з Мексики, Туреччини, Канади, Аргентини та США. Загалом європейський ринок є перспективним для України з позицій експортних поставок. Попит на культуру зростає через збільшення її споживання в контексті дотримання концепцій здорового харчування, вегетаріанства, веганства, флекситаризму тощо. Дефіцит пропозиції нуту в 2021-2022 рр. спричинив суттєве його подорожчання. Так, до прикладу, середній рівень цін, за якими він постачався до Європейського Союзу та Великобританії, зріс із 717 в 2020 р. до 1323 євро за тону в 2022 р. Через велику кількість індійського (1,4 млн осіб) і пакистанського (1,2 млн осіб) населення в Сполученому Королівстві, на відміну від інших європейських ринків, існує відносно високий стабільний попит на нут типів Дейзі та Кабулі.

Споживання нуту в Німеччині теж характеризується позитивною динамікою, на що, зокрема, суттєво впливає попит з боку турецького етнічного населення (2,5 млн осіб). Південна Європа (особливо Іспанія та Італія) є важливим регіоном традиційного

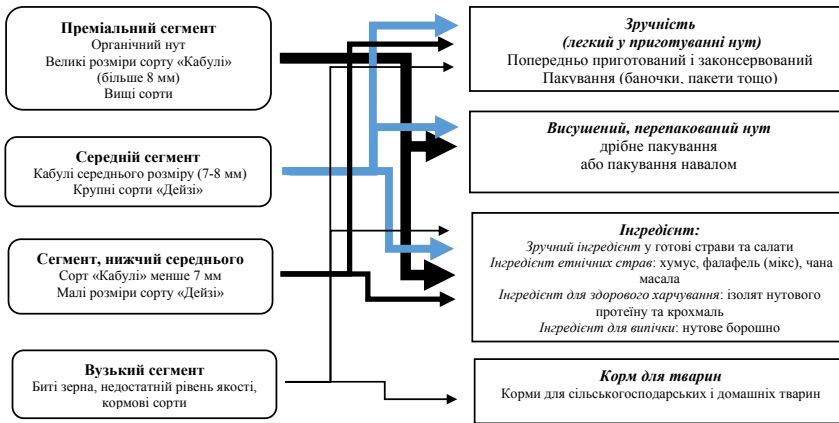

Рис. 4. Сегментація європейського ринку нуту

Джерело: побудовано автором за: [15].

споживання цієї культури. Регіон домінує в європейському імпорті нуту.

Традиційна італійська кухня містить низку страв із нуту. До того ж, у країні на державному рівні підтримується виробництво безглютенових харчових продуктів, у яких пшениця, наприклад, замінюється бобовими. Попри те, що країна є одним із найбільших виробників нуту в Європі (близько 15 % є органічним), задоволення внутрішнього споживчого попиту залежить від зовнішніх ринків [19].

У цілому європейський ринок нуту може бути представлений у вигляді сегментів – від преміального до вузького (рис. 4). Ширші стрілки означають більшу ємність. Якщо перший містить органічні і крупні боби сорту «Кабулі», то вузький – корми для тварин. Варто зазначити, що хоча нут багатий на цінні й поживні елементи для раціону тварин, через відносно високу ціну він поступається іншим бобовим, наприклад, сої. Відповідно, цей сегмент ринку невеликий. Перспективним ринком збуту культури в Європі є харчова промис-

ловість. Поєднання нутового та пшеничного борошна сприяє зниженню рівня глютену в готовому продукті, нутове борошно також може бути альтернативою таким інгредієнтам як молоко та яйця, які мають більший вуглецевий і водний слід. При цьому варто зазначити, що характерними особливостями нуту, які чинять суттєвий вплив на формування експортної політики, є те, що за умов тривалого зберігання (від шести до дванадцяти місяців) його якість погіршується, культура швидко нагрівається та виділяє значну кількість вологи, в результаті чого може зіпсуватися. Наприклад, нут сорту «Деїзі» у сховищі темніє і втрачає енергетичну цінність. Навіть за оптимальних рівнів температури та відносної вологості якість нуту погіршується швидшими темпами, ніж якість інших культур [5].

Відповідно до звіту, опублікованого аналітичною компанією «Zion Market Research», у 2023 р. розмір світового ринку нуту оцінювався в 15,05 млрд дол. США, за прогнозними розрахунками, до кінця 2032 р. він досягне 28,32 млрд дол. США

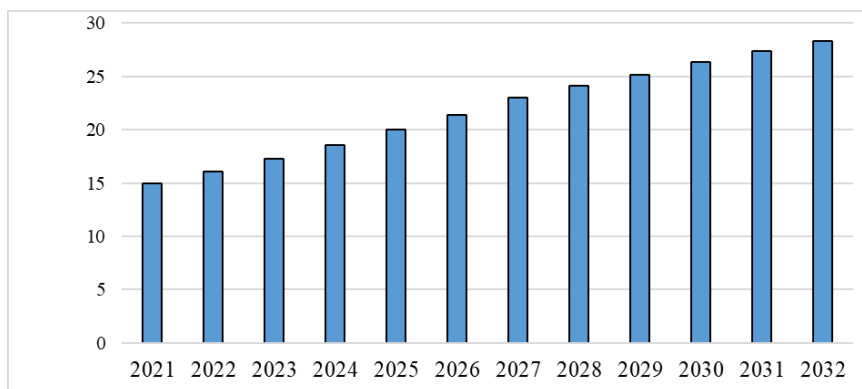

Рис. 5. Прогноз ємності світового ринку нуту ринку, млрд дол. США

Джерело: [12].

(рис. 5). Очікується, що ринок зростатиме з CAGR (сукупним середньорічним темпом зростання) 7,4 %.

Важливим чинником формування й зростання ємності світового ринку нуту є позитивні тенденції в такому його сегменті як ринок нутового протеїну. Очікується, що до 2033 року останній досягне ринкової оцінки в 165,1млн дол. США, прискорившись із CAGR на 5,1% з 2023 по 2033 рік. Це зумовлено властивостями білку нуту – він не містить алергенів, широко використовується в спортивному харчуванні, має емульгуючі властивості, через що використовується як сировина у високо- та/або низькотемпературних технологіях [13].

Висновки і перспективи подальших досліджень

Результати досліджень свідчать про тенденції до збільшення світового виробництва нуту – впродовж 2010-2022 рр. урожай культури зріс на 67,6 %, а за останні тридцять років – удвічі. Найбільшим виробником культури є Індія, частка якої у світових валових зборах у 2022 р. склала

72,5 %. Зростання попиту на культуру зумовлене поширенням концепцій здорового харчування, вегетаріанства, розвитку ринку нутового протеїну тощо. Третина світового експорту припадає на Австралію. У світовому рейтингу експортерів нуту Україна посідає 24-ту сходинку. Унаслідок бойових дій із-поміж усіх бобових культур найбільше постраждало виробництво нуту, так як його вирощування зосереджено в Одеській, Харківській і Кіровоградській областях. У 2022 р. обсяги поставки культури на зовнішні ринки були майже в 5 разів меншими порівняно з попереднім періодом. Основними покупцями українського нуту є Туреччина, Саудівська Аравія та Ізраїль – у 2022 р. в ці країни було реалізовано відповідно 27,4, 12,7 та 12,3 % усього експорту. Що стосується імпорту, то Україна купує незначні обсяги насіння нуту (22,3 тонни у 2022 р.) в основному в Австралії та Туреччині. Країни Європейського союзу імпортують в середньому в межах 150 тис. тонн нуту щорічно, переважно з Мексики, Туреччини, Канади, Аргентини та США. Попит на культуру зростає че-

рез збільшення її споживання в контексті світових тенденцій.

За прогнозами експертів, розмір світового ринку нуту, який у 2023 р. оцінювався в 15,05 млрд дол. США, до кінця 2032 р. досягне 28,32 млрд дол. США. Очікується, що ринок зростатиме сукупним середньорічним темпом на рівні 7,4 %. Відтак, динаміка зростання ємності світового та, зокрема, європейського ринку нуту формує для українських виробників перспективи зовнішньої торгівлі культурою, що є важливим з позицій нішевої диверсифікації агробізнесу.

Список використаних джерел

1. Байдала В., Мірзоева Т., Мірзоев Т. Господарська цінність технічних нішевих культур і перспективи розвитку їхнього виробництва. *Економіка і управління бізнесом*. 2023. Том 14. № 1. URL: <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Bioeconomy/article/view/25903>
2. Беженар І., Скиба Г. «Нішеві» культури: стан, проблеми та перспективи. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. *Економічні науки*. 2023. № 4 (71). С. 23-32.
3. Державна служба статистики України. Офіційний веб-сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Височанська М., Зубченко В. Еколого-економічні аспекти вирощування нішевих культур сільськогосподарськими підприємствами. *Збалансоване природокористування*. 2024. № 5. С. 53-59.
5. Знайте нут або турецький горох. 2014. URL: <https://www.zerno.org.ua/articles/marketing/409>
6. Кернасук Ю. Нішеві культури в стратегії інноваційної диверсифікації агробізнесу. 2021. URL: <https://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/22969-nishevi-kultury-v-strategii-innovatsiinoi-diversyfikatsii-agrobiznesu.html>
7. Колесніков М.О., Кадиров Т.Р. Рекомендації по вирощуванню нуту в умовах півдня України. Мелітополь : ТДАТУ, 2022. 44 с.
8. Кучер А., Кучер Л., Пащенко Ю. Експортний потенціал нішевих культур у формуванні сталого розвитку підприємств і регіонів. 2021. URL: https://www.researchgate.net/publication/353805243_Eksportnij_potencial_nisevih_kultur_u_formuvanni_stalogo_rozvitku_pidpriemstv_i_regioniv
9. Перспективний нут. 2018. URL: <https://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/10611-perspektyvnyi-nut.html>
10. Прокопенко К., Удова Л. (По)воєнні перспективи вирощування нішевих культур в аграрному секторі. *Економіка і прогнозування*. 2023. № 2. С. 118-133.
11. Томашевська О. Виробництво нуту як один із напрямів нішевої диверсифікації агробізнесу. *Економіка та суспільство*. 2024. № 59. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3443>
12. Chickpea Market Growth, Size, Share, Trends, and Forecast 2032. 2023. URL: <https://www.zionmarketresearch.com/report/chickpea-market>
13. Chickpea Protein Market Outlook. 2023. URL: <https://www.futuremarketinsights.com/reports/chickpea-protein-market>
14. Chickpeas Market Update – November 2023. 2023. URL: <https://seedea.pl/chickpeas-market-update-november-2023/>
15. Entering the European market for chickpeas, 2023. URL: <https://www.cbi.eu/market-information/grains-pulses-oilseeds/chickpeas/market-entry>
16. Faostat. 2023. URL: <https://www.fao.org/faostat/en/#data>
17. India Scraps Pulses Import Tax to Cool Prices Amid Election. 2024. URL:

- <https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-05-06/india-scraps-import-duty-on-pulses-to-cool-prices-amid-elections?srnd=economics-v2>
18. Spotlight: Global Chickpea Exports Rise. 2023. URL: <https://fas.usda.gov/data/spotlight-global-chickpea-exports-rise>
 19. The European market potential for chickpeas. 2023. URL: <https://www.cbi.eu/market-information/grains-pulses-oilseeds/chickpeas/market-potential>
-
- ### References
1. Baidala, V., Mirzoieva, T., Mirzoiev, T. (2023). Hospodarska tsinnist tekhnichnykh nishovykh kultur i perspektyvy rozvytku yikhnoho vyrobnytstva [Economic value of technical niche cultures and prospects for the development of their production]. *Ekonomika i upravlinnia biznesom*, 14, 1. Retrieved from <http://journals.nubip.edu.ua/index.php/Bioeconomy/article/view/25903>
 2. Bezhenar, I., Skyba, H. (2023). «Nishevi» kultury: stan, problemy ta perspektyvy. [«Niche» cultures: state, problems and prospects] *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Ekonomichni nauky*, 4 (71), 23-32.
 3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Ofitsiyniy veb-sait. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/>
 4. Vysochanska, M., Zubchenko, V. (2024). Ekoloho-ekonomichni aspekty vyroshchuvannya nishovykh kultur silskohospodarskymy pidpriemstvamy [Ecological and economic aspects of growing niche crops by agricultural enterprises]. *Zbalansovane pryrodokorystuvannya*, 5, 53-59.
 5. Znaiomtes - nut abo turetskyi horokh [Meet chickpeas or Turkish peas]. (2014). Retrieved from <https://www.zerno.org.ua/articles/marketing/409>
 6. Kernasiuk, Yu. (2021). Nishevi kultury v strategii innovatsiinoi dyversyfikatsii ahrobiznesu [Niche cultures in the strategy of innovative diversification of agribusiness]. Retrieved from <https://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/22969-nishevi-kultury-v-strategii-innovatsiinoi-dyversyfikatsii-ahrobiznesu.html>
 7. Kolesnikov, M.O., Kadyrov, T.R. (2022). Rekomendatsii po vyroshchuvanniu nutu v umovakh pivdnia Ukrainy [Recommendations for growing chickpeas in southern Ukraine]. Melitopol: TDATU, 44.
 8. Kucher, A., Kucher, L., Pashchenko, Yu. (2021). Eksportnyi potentsial nishovykh kultur u formuvanni staloho rozvytku pidpriemstv i rehioniv [Export potential of niche cultures in the formation of sustainable development of enterprises and regions]. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/353805243_Eksportnij_potencial_nisovykh_kultur_u_formuvanni_stalogo_rozvitku_pidpriemstv_i_regioniv
 9. Perspektyvnyi nut [Promising chickpeas]. (2018). Retrieved from <https://agro-business.com.ua/agro/ekonomichni-hektar/item/10611-perspektyvnyi-nut.html>
 10. Prokopenko, K., Udova, L. (2023). (Po) voieni perspektyvy vyroshchuvannya nishovykh kultur v ahroному sektori [(Post-war) prospects of growing niche crops in the agricultural sector]. *Ekonomika i prohnozuvannya*, 2, 118-133.
 11. Tomashevskaya, O. (2024). Vyrobnytstvo nutu yak odyin iz napriamiv nishovykh dyversyfikatsii ahrobiznesu [Chickpea production as one of the areas of niche diversification of agribusiness]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 59. Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/3443>
 12. Chickpea Market Growth, Size, Share, Trends, and Forecast 2032. (2023). URL: <https://www.zionmarketresearch.com/report/chickpea-market>

13. Chickpea Protein Market Outlook. (2023). URL: <https://www.futuremarketinsights.com/reports/chickpea-protein-market>
 14. Chickpeas Market Update – November 2023. (2023). URL: <https://seedeapl/chickpeas-market-update-november-2023/>
 15. Entering the European market for chickpeas. (2023). URL: <https://www.cbi.eu/market-information/grains-pulses-oil-seeds/chickpeas/market-entry>
 16. Faostat. (2023). URL: <https://www.fao.org/faostat/en/#data>
 17. India Scraps Pulses Import Tax to Cool Prices Amid Election. 2024. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2024-05-06/india-scraps-import-duty-on-pulses-to-cool-prices-amid-elections?srnd=economics-v2>
 18. Spotlight: Global Chickpea Exports Rise. (2023). URL: <https://fas.usda.gov/data/spotlight-global-chickpea-exports-rise>
 19. The European market potential for chickpeas. (2023). URL: <https://www.cbi.eu/market-information/grains-pulses-oil-seeds/chickpeas/market-potential>
-

Tomashevskya O. (2024).

ANALYSIS OF GLOBAL CHICKPEAS TRADE: PROSPECTS FOR UKRAINIAN AGRIBUSINESS IN THE CONTEXT OF PRODUCTION AND EXPORT OF NICHE CROPS

BIOECONOMY AND AGRARIAN BUSINESS, 15(2): 91-102

<https://journals.nubip.edu.ua/index.php/bioeconomy/article/view/49971>

[https://doi.org/10.31548/economics15\(2\).2024.079](https://doi.org/10.31548/economics15(2).2024.079)

Abstract. *The article examines trends in global production and trade of chickpeas, analyzes the dynamics of Ukraine's export-import operations in this segment, and outlines the prospects for increasing the export of culture by agribusiness. It is noted that over the past decade, the world market of chickpeas has been characterized by a tendency to increase its capacity due to the growth in demand for the crop, caused by the spread of various types of vegetarianism, concepts of healthy nutrition, the development of the chickpea protein market, etc. The dynamics and structure of global chickpea production by country as of 2022 were analyzed. It was found that the top five importers of chickpeas are Pakistan, Bangladesh, the United Arab Emirates, Turkey and India. Ukraine ranks 24th in the world ranking of chickpea exporters. It was noted that among all leguminous crops, chickpea production was the most affected by the war in Ukraine, as it is grown mainly in Odesa, Kharkiv and Kirovohrad regions. In 2022, the volume of crop supply to foreign markets was almost 5 times smaller compared to the previous period. It was revealed that the main buyers of Ukrainian chickpeas are Turkey, Saudi Arabia and Israel, in 2022 more than half (52.4%) of all exports were sold to these countries. It was established that the countries of the European Union import an average of 150,000 tons of chickpeas annually, mainly from Mexico, Turkey, Canada, Argentina and the USA. Attention is focused on the forecast of the global chickpea market capacity. It is noted that the dynamics of growth in the capacity of the world and European market of chickpeas, in particular, creates prospects for foreign trade in crops for Ukrainian agricultural producers, which is important from the standpoint of niche diversification of agribusiness.*

Keywords: *niche crops; chickpeas; export; import; agribusiness.*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СОЦІАЛІЗАЦІЇ БІЗНЕСУ

В.В. НАГОРНИЙ,

*к. е. н., доцент, доцент кафедри економіки,
Національний університет біоресурсів і природокористування України,
м. Київ, Україна*

ORCID: 0000-0001-5551-4779

E-mail: nagornyvitaliy@nubip.edu.ua

Анотація. У статті розглянуто теоретичні аспекти соціалізації бізнесу, досліджено основні чинники впливу на соціалізацію бізнесу, а також увага приділена сучасному стану соціалізації бізнесу в міжнародному контексті. Досліджено, що в сучасній науковій літературі поняття «соціалізація» розглядається в різних контекстах залежно від специфіки дослідника і галузі знань. В економічному контексті соціалізація асоціюється з формуванням концепцій, орієнтованих, перш за все, на соціум і індивідуально – на людину.

Результати дослідження свідчать, що теоретичні аспекти соціалізації бізнесу визначають сучасний підхід до управління діяльністю бізнесу. Він свідчить про поступову відмову від традиційних бізнес-моделей на користь урахування соціальних, екологічних і етичних чинників. Варто зазначити, що соціалізація бізнесу не обмежується лише досягненням прибутковості, але й орієнтується на вирішення соціальних завдань і врахування інтересів суспільства. Такий підхід не лише сприяє створенню стійких і успішних компаній, але і впливає на формування суспільства, що підтримує етичні та соціальні цінності. У контексті розвитку бізнесу важливо розуміти, що впровадження соціальної відповідальності необхідно реалізувати через різноманітні форми соціалізації, що базуються на цінностях і моральних принципах суспільства і, таким чином, сприяє підтримці соціальної стабільності, а також сприяє вирішенню актуальних проблем і впровадженню інноваційних рішень у бізнес-середовищі. Проведене дослідження показало, що на соціально-активні підприємства вплив мають не тільки глобалізаційні процеси або купівельні рішення споживачів, а також і непередбачувані обставини. Після початку повномасштабного вторгнення російської армії українські підприємства активно залучаються до сприяння місцевому населенню, тим самим сприяючи досягненню перемоги України і виявляючи свою соціальну відповідальність. Усвідомлення власної соціальної місії набуває великого значення для бізнесу, так як його вплив у суспільстві значно зріс протягом останніх десятиліть порівняно з іншими структурами.

Ключові слова: соціалізація бізнесу; соціальна відповідальність бізнесу; інтеграція, сталий розвиток; аграрний бізнес; соціальне підприємництво.

Актуальність

Розуміння зарубіжного досвіду соціалізації бізнесу дозволяє виявити й усунути перешкоди, з якими стикаються підприємства, а також використовувати успішні практики для покращення власної діяльності, що сприяє не лише забезпеченню стабільності та конкурентоспроможності підприємств, але й покращенню якості життя суспільства і збереженню навколишнього середовища.

Аналіз зарубіжного досвіду соціалізації бізнесу є важливим у сучасному контексті, так як за останні десятиліття вона стала ключовим підходом до ефективного управління підприємствами. Також сьогодні представники сфери бізнесу знаходяться під тиском не лише через необхідність генерації прибутку і створення цінності для акціонерів, але й через потребу у врахуванні соціальних і екологічних аспектів своєї діяльності.

Соціалізація бізнесу, як добровільна ініціатива його власників або працівників, наразі визначається його здатністю враховувати вплив діяльності на суспільство і вирішувати соціальні проблеми поряд із досягненням фінансового успіху. Успішна соціалізація бізнесу полягає у врахуванні інтересів усіх зацікавлених сторін, до яких відносяться споживачі, працівники, громади і довкілля. Такий підхід відображається в реалізації ініціатив і інноваційних проєктів, які сприяють економічному й соціальному розвитку суспільства.

Останні дослідження також обумовлюють актуальність дослідження соціалізації бізнесу, де особливої ваги у такому контексті набувають малий і середній бізнес. Варто зазначити, що кожні 100 дол. США, інвес-

тованих у малий бізнес, забезпечують повернення понад 63 дол. США в місцеву економіку, в порівнянні з 14 дол. США, що надходять від міжнародних компаній. Тому при аналізі зарубіжного досвіду варто врахувати саме регулювання і функціонування сфери малого й середнього бізнесу та забезпечення належного рівня його соціалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Розвиток соціалізації бізнесу привертає увагу як українських, так і зарубіжних науковців і практиків. Серед українських дослідників цього питання варто виокремити таких авторів як О. В'юнник [2], О. Краузе, Н. Юрик [9], С. Огінок, А. Когут [13] тощо. Висновки цих науковців вказують на важливість впровадження соціальної відповідальності в управління підприємством, врахування соціальних аспектів у діяльності суб'єктів ринку праці, а також впровадження соціального менеджменту в міжнародному бізнесі для забезпечення сталого розвитку. Окрім того, питання соціалізації бізнесу досліджували й зарубіжні автори, а саме: D. Chavda, M. Acharya, N. Patel [19], J. Moon [32], Y. Panchenko, A. Samoilenko [34], M. Rakov, A.U. Haque [37], H. M. Aslaksen, C. Hildebrandt, H.C.G. Johnsen [17] тощо. Ці автори наголосили на важливості врахування соціальних, екологічних і економічних аспектів у стратегічному управлінні підприємством, що сприяє стійкому економічному зростанню й підвищенню конкурентоспроможності.

Метою статті є дослідження зарубіжного досвіду соціалізації бізне-

су для визначення можливостей його імплементації в Україні в перспективі. Основні завдання дослідження: розгляд теоретичних аспектів соціалізації бізнесу і основних чинників впливу на соціалізацію бізнесу та вивчення сучасного стану соціалізації бізнесу в міжнародному контексті

Матеріали і методи дослідження

Вивчення фундаментальних аспектів економічної науки, що стосуються соціалізації аграрного бізнесу, базується на системному підході, який служить теоретичною і методологічною основою даного дослідження. У ході аналізу досліджуваної проблематики використовувалися різноманітні загальнонаукові й спеціальні методи дослідження. Для визначення актуальності й теоретичного базису досліджуваного питання було використано діалектичний метод. Статистичні методи були використані для зібрання, систематизації та аналітичної обробки статистичних даних. Статистичний, табличний і графічні методи використовувалися для аналізу й візуального представлення отриманих результатів. У якості інформаційної бази дослідження були використані наукові праці вітчизняних і зарубіжних науковців, коментарі та експертні оцінки фахівців і практиків із відкритих джерел, а також інформація з сайту Державної служби статистики України.

Результати дослідження та їх обговорення

Сучасний етап розвитку соціально-економічних систем характеризується високим рівнем нестабільності

й постійною динамікою. Такі зміни є непередбачуваними, а їхні результати мають нелінійний характер, що ускладнює подальший аналіз і прогнозування збитків. У зв'язку з цим, перед представниками бізнесу стоїть постійна необхідність запобігання можливим ризикам, які часто виникають через нестабільність економічного середовища. З іншого боку, спостерігається тенденція соціалізації у всіх сферах підприємницької діяльності, що проявляється в зростанні значення людського чинника і партнерської взаємодії у всіх аспектах функціонування бізнесу. Тому спрямованість на індивідуальні потреби споживачів, врахування соціальних вимог і прагнення до співпраці стають основними аспектами стратегій успішного ведення бізнесу в сучасних умовах. У сучасній науковій літературі поняття «соціалізація» розглядається в різних контекстах, залежно від специфіки дослідника і галузі знань. В економічному контексті соціалізація асоціюється з формуванням концепцій, орієнтованих, перш за все, на соціум і індивідуально – на людину. Згідно з результатами досліджень Л. Кириленка, соціалізацію необхідно розглядати як послідовний процес, який передбачає поетапне включення особистості в різні сегменти соціально-економічного життя. Цей процес полягає у встановленні особою власної позиції в загальному соціальному просторі, яка відповідає її потребам, можливостям, культурному рівню і стратегії економічної поведінки [5].

Із свого боку, О. Носик зазначає, що в умовах сучасності соціалізацію варто розглядати як процес, у якому соціальна складова стає центральною, а управління бізнесом і його розвиток безпосередньо залежать від

1. Основні форми соціалізації бізнесу

Форма соціалізації	Характеристика
Юридична	Юридична форма соціалізації включає дотримання законодавства, правил і норм, які регулюють діяльність бізнесу з урахуванням його відповідальності перед суспільством і державою
Моральна	Ця форма орієнтована на принципи моралі й етики у веденні бізнесу та включає дотримання принципів справедливості й чесності.
Екологічна	Екологічна форма полягає в зменшенні негативного впливу діяльності підприємства на навколишнє середовище і дотриманні принципів екологічної сталості
Політична	Вона передбачає участь у формуванні й підтримці політичних процесів і прийнятті рішень, спрямованих на підтримку загального добробуту та стабільності
Етична	Етична форма охоплює діяльність, що базується на відповідних етичних принципах і стандартах, спрямованих на досягнення морально-етичних цілей
Громадянська	Вона полягає в підтримці й розвитку громадських ініціатив і проєктів, спрямованих на покращення соціально-економічного становища спільноти
Професійна	Ця форма зумовлена дотриманням професійних стандартів і виконанням обов'язків у рамках власної професійної діяльності з високим рівнем відповідальності

Джерело: складено автором на основі [14].

урахування та взаємодії з соціальними аспектами. Тому соціальна складова стає провідною у визначенні й реалізації стратегій розвитку бізнесу, виступаючи як особливий чинник, який визначає успішність і стійкість компанії в сучасному економічному середовищі [12].

Окрім того, Н. Кравченко розглядає соціалізацію бізнесу як ефективний інструмент розвитку, спрямований на активне залучення працівників до самостійної творчої діяльності й розв'язання нових завдань. Соціалізація інноваційних можливостей підприємства виступає складною системою, де всі елементи взаємодіють між собою і сприяють розвитку кожної складової [8].

Тому, ми вважаємо, що поняття «соціалізація бізнесу» відображає важливі зміни в способі функціонування сучасних компаній, які все більше враховують соціальні аспекти своєї діяльності. Соціалізація біз-

несу означає не лише забезпечення прибутковості та росту компанії, а й врахування соціальних, екологічних і етичних аспектів у всіх сферах її діяльності. Таким чином, соціалізація бізнесу сприяє не лише створенню стійких і успішних компаній, але й формуванню суспільства, яке активно підтримує етичні й соціальні цінності, розвивається на основі взаємоповаги та співпраці між бізнесом, громадою і владою. У такому контексті для забезпечення сталого розвитку бізнесу необхідно розуміти рівень соціальної відповідальності, впроваджувати різноманітні форми соціалізації (табл. 1).

Схильність до соціалізації бізнесу проявляється через різноманітні аспекти економічного життя. Зокрема, за допомогою розвитку соціального підприємництва і підвищення ролі соціальної відповідальності бізнесу вона перетворюється на основоположний чинник довгострокового ка-

піталістичного розвитку, охоплюючи етичну поведінку відносно власного персоналу й відповідальне ставлення до зовнішнього середовища. Така тенденція охоплює низку аспектів, включаючи свідому сплату податків, захист навколишнього середовища, налагодження відносин із державою, благодійність і інші аспекти, що сприяють розвитку громади та соціальному добробуту.

Поза всіма відомими формами соціальної відповідальності бізнесу, важливо відзначити, що в процесі соціалізації необхідно враховувати соціальну відповідальність бізнесу, зокрема перед суспільством. Програма соціальної відповідальності підприємства включає широкий спектр заходів, які базуються на комплексній системі управління якістю. Ці заходи виконуються підприємством добровільно, а їхня мета полягає в забезпеченні сталого розвитку і позитивного впливу на суспільство. Окрім того, програма соціальної відповідальності підприємства передбачає наявність відповідних механізмів контролю з боку громадськості щодо діяльності підприємства, а також впровадження широкого спектра стандартів соці-

ально-етичної поведінки [9].

Варто зазначити, що наразі соціальна відповідальність бізнесу стає важливим стратегічним аспектом їхньої діяльності. Ставлення організації до суспільства і навколишнього середовища визначається не лише комерційними перевагами, але й моральними й етичними засадами. Соціально відповідальна організація, як суспільний суб'єкт, взаємодіє з довіллям на основі принципів моралі, а її відносини з суспільством є двостороннім процесом, який має як внутрішні, так і зовнішні аспекти. У цьому контексті кожна організація, як складова суспільства, може ефективно функціонувати лише тоді, коли вона має моральні передумови, відповідні суспільній моралі (табл. 2).

Таким чином, мотивація бізнесу у впровадженні процесів соціалізації ґрунтується на цінностях і моральних принципах суспільства. Відповідальність перед громадськістю, прагнення відповідати її вимогам і забезпечувати соціальну прийнятність у своїй діяльності стають визначальними чинниками для бізнесу у вирішенні соціальних завдань. Тому роль цінностей і моральних стандартів у

2. Мотивація бізнесу у впровадження процесів соціалізації

Критерії	Мотивація	Мета соціалізації
Економічна відповідальність	Прагнення до стабільного фінансового стану, визнання діловими партнерами та споживачами	- Динамічно позитивний фінансовий стан; - Визнання діловими, соціальними партнерами та споживачами; - Довіра суспільства
Юридична відповідальність	Прагнення до стабільності, упевненості, законності й безпеки	Забезпечення стабільності, упевненості, безпеки та розвитку
Морально-етична відповідальність	Прагнення до схвалення суспільством, розвитку морально-етичних відносин і особистого задоволення	Розширення норм етичної поведінки і морально-етичних відносин
Індивідуальна відповідальність	Особисті цінності, бажання сприяти досягненню соціальної мети	Внесок у соціальний розвиток і покращення життя спільноти

Джерело: складено автором на основі [7].

3. Основні ознаки соціалізації бізнесу

Ознака	Характеристика
Суспільна користь і підприємницька поведінка	Діяльність бізнесу спрямована на досягнення цілей, які корисні для суспільства ф покращення становища соціально незахищених верств населення
Гібридні підприємства	Представники сфери бізнесу, що одночасно досягають як фінансових, так і суспільно значущих цілей, поєднуючи суспільні й приватні економічні інтереси
Самоокупність і прибутковість	Здатність бізнесу генерувати прибуток і використовувати його для досягнення власних цілей і розвитку
Функції агентів соціальних змін	Виконання функцій, які сприяють прискоренню змін у суспільному порядку і вирішенню певних соціальних проблем
Генерація інновацій	Розробка новаторських ідей і застосування методів для вирішення соціальних проблем і покращення якості життя
Розв'язання ринкових проблем	Вирішення проблем, які виникають через провали ринку та є викликом для держави, але можуть бути ефективно вирішені бізнесом

Джерело: складено автором на основі [6].

сучасному бізнес-середовищі зростає, як і їхній вплив на формування стратегій і практик підприємств.

Реалізація соціалізації сучасного бізнесу часто обмежується стандартним підходом, тому громадська активність і приватна підприємницька ініціатива залишаються недооціненими у сфері соціальних інтервенцій. Таке обмеження призводить до недостатньої ефективності законодавчо встановлених заходів і засобів розв'язання соціальних проблем, що породжує соціальні напруження в суспільстві. Тому нагальною стає потреба в розвитку громадської ініціативи, спрямованої на підтримку різних аспектів соціальної сфери, включаючи ринок праці та вразливі групи населення (табл. 3).

У ході дослідження виявлено, що інші характеристики соціальних підприємств, які визначені Social Enterprise в Лондоні, включають орієнтацію на підприємництво, де вони активно беруть участь у виробництві товарів або наданні послуг на ринку з метою стати життєздатною торговельною організацією з опе-

раційним профіцитом. Також вони мають чіткі соціальні цілі, такі як створення робочих місць, навчання або надання місцевих послуг, і несуть відповідальність перед своїми членами і широкою громадськістю за їх соціальний, екологічний і економічний вплив. Окрім того, вони мають громадську власність, що передбачає автономність організацій із структурами управління і власності, що базуються на участі зацікавлених сторін або піклувальників. Прибуток розподіляється як частина прибутку між зацікавленими сторонами або використовується в інтересах спільноти [15].

В Україні соціальна роль підприємництва закріплена на законодавчому рівні, зокрема, в Господарському кодексі України (ст. 42) [3]. Згідно з цим документом, підприємництво визначається як самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, що здійснюється суб'єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів і одержання прибутку [3].

На нашу думку, зазначена дефініція відображає важливість підприємництва як каталізатора не лише економічного, але й соціального прогресу. Підприємницька діяльність сприяє забезпеченню зростання зайнятості, розвитку соціальної інфраструктури, покращенню життєвого рівня населення і формуванню стабільного економічного середовища. Таким чином, підприємництво в Україні виступає не лише як інструмент економічного зростання, але й як важливий чинник соціального розвитку держави. Окрім того, таке розуміння сфери бізнесу надає можливість досягнення соціальних результатів у ході його здійснення, але сутність цих результатів залишається невизначеною. Розуміння соціальних результатів може бути розглянуто з різних перспектив, що призводить до різноманітності й широкого спектра їхнього тлумачення: від вирішення глобальних соціальних проблем або проблем окремих груп населення до надання безоплатної допомоги соціально вразливим верствам або задоволення потреб суспільства в цілому.

Необхідно зазначити, що підхід Європейського Союзу до соціалізації бізнесу сприяє створенню більш прозорих і відповідальних бізнес-стандартів, що сприяє підвищенню довіри споживачів, інвесторів і громадськості до підприємств. Законодавство Європейського Союзу, зокрема Директива про корпоративну соціальну відповідальність (Corporate Social Responsibility Directive (CSRD)) ставить перед компаніями ЄС вимоги щодо розкриття інформації про їхній екологічний і соціальний вплив. Навіть кваліфіковані дочірні компанії, що належать до компаній, які не є членами ЄС, зобов'язані звітувати

про свої дії у сфері екології, соціальної відповідальності й управління (ESG) та вказувати, як ці дії впливають на їхню діяльність [23].

Натомість у Сполучених Штатах Америки (США) існує низка законодавчих актів і положень, які стосуються соціалізації бізнесу та регулювання його соціальних аспектів, наприклад, ст. 43 Кодексу США про національну екологічну політику (National Environmental Policy Act) [46], закони про дискримінацію на робочому місці (Civil Rights Act) [39], про безпеку праці та охорону здоров'я працівників (Occupational Safety and Health Act – OSHA) [38] тощо. Однак, основним законодавчим актом у сфері соціалізації бізнесу в США є ст. 47 Кодексу США про захист споживачів і обслуговування клієнтів (Consumer Protection Act) [38], що закріплює вимоги щодо відповідальної поведінки підприємств перед суспільством, включаючи екологічну, соціальну й етичну діяльність.

Широке розуміння підприємництва розкриває його як складний соціальний процес, спрямований на зміну статус-кво в суспільстві через вирішення актуальних проблем і впровадження інноваційних рішень. Такі зміни досягаються шляхом впровадження інноваційних продуктів або послуг, чи створення нових ринків. Окрім того, соціальна роль підприємництва проявляється в задоволенні потреб суспільства та вдосконаленні його стану через реалізацію ініціатив і інноваційних проєктів [48]. Дослідження Ш. Террі підтверджують, що кожні 100 дол. США, витрачені в малих підприємствах роздрібною торгівлю, забезпечують повернення понад 63 дол. США в місцеву економіку, в порівнянні з 14 дол. США,

що надходять від транснаціональних корпорацій. Наприклад, лише в США підприємці створюють понад 1,1 млн робочих місць у своїх громадах [43]. Таким чином, соціалізація сфери бізнесу відображається в сприянні сталому розвитку, поліпшенні якості життя громадян, забезпеченні соціальної відповідальності та сприянні розвитку громадянського суспільства.

Наразі глобальні тенденції відображають висхідну увагу до відносин між суспільством і бізнесом. Інтеграція сталого розвитку в бізнес-процеси стає не лише вимогою часу, але й ключовим фактором забезпечення успішності компаній. Сучасні споживачі, працівники й інвестори очікують від підприємств активного застосування принципів сталого розвитку, так як це сприяє підвищенню їх соціальної й економічної відповідальності. Сталий розвиток передбачає адаптацію бізнесу до потреб сучасних поколінь, не порушуючи при цьому можливості споживачів задовольняти свої потреби в майбутньому. Спрямованість на соціальну відповідальність дозволяє підприємствам досягати цілей сталого розвитку, сприяючи екологічному збереженню і суспільній підтримці. Поширення інформованості та зростаючі очікування споживачів стосовно соціальної відповідальності бізнесу є необхідною реальністю в сучасному світі. Підприємства, що активно впроваджують соціально орієнтовані стратегії, мають перевагу в очах споживачів і інших зацікавлених сторін, що сприяє їхньому успіху та позиціонуванню на ринку.

Згідно з дослідженням Cone Communications, більшість респондентів (63%) висловлюють сподівання, що компанії переймуть ініціативу

у впровадженні соціальних і екологічних змін. Із них 78% висловлюють бажання, щоб підприємства активно займалися вирішенням важливих питань соціальної справедливості. Досить значна кількість респондентів (87%) заявляють, що готові придбати продукт, якщо компанія виступає за вирішення конкретної проблеми, яка їх хвилює. Зауважимо, що 76% з них готові утриматися від покупки продукції чи послуг компанії, якщо дізнаються, що вона підтримала питання, що суперечить їхнім переконанням [30]. Такі результати свідчать про зростання значення соціальної складової бізнесу для споживачів і їхню готовність підтримувати підприємства, які виступають за соціальну та екологічну справедливість.

Як вже було зазначено, сфера малого й середнього бізнесу відіграє важливу роль в підвищенні продуктивності, зокрема валового внутрішнього продукту, в розвитку інновацій та у вирішенні соціальних і екологічних проблем. Наприклад, малий бізнес у Канаді, на який припадає 97,9% всіх підприємств, які працюють в державі, підтримує близько 40% ВВП країни [43]. Тому вплив таких підприємств на навколишнє середовище має значний обсяг і проявляється з екологічного і соціального поглядів. Малі й середні підприємства відіграють стратегічну роль, яка вимагає від них узгоджувати свої дії з прийнятими великими корпораціями стратегічними рішеннями. Однак варто підкреслити, що ці підприємства стикаються з численними викликами і проблемами, включаючи неефективний фінансовий менеджмент.

Нагальні екологічні й соціальні питання, пов'язані з підприємницькою діяльністю, такі як зростання цін

на енергоресурси та сировину, утилізація відходів і шкідливих речовин у виробничих процесах, неефективне використання ресурсів, загострення екологічних проблем, забезпечення здоров'я й безпеки на робочому місці, створюють і серйозні виклики, і значні можливості для бізнесу. Визначені фактори змушують малі й середні підприємства реагувати і впроваджувати практики не лише економічної, але й екологічної та соціальної відповідальності у свою діяльність, що сприяє підвищенню їхньої конкурентоспроможності [24].

Нині вважається, що крім отримання прибутку, підприємства також повинні переслідувати економічні й соціальні цілі. Такі процеси, як глобалізація, комп'ютеризація й підвищення обізнаності громадськості про негативні аспекти ведення бізнесу є факторами неопосередкованого впливу на соціалізацію бізнесу. Вони вимагають змін в управлінні розвитком сучасних підприємств і мають значний вплив на соціалізацію підприємств у сучасному світі. Глобалізація відкриває для підприємств нові ринки й можливості, проте одночасно ставить перед ними складні завдання у сфері соціальної відповідальності та екологічної сталості. Зокрема, підприємства змушені адаптуватися до різноманітних вимог і стандартів, які регулюються міжнародними організаціями та урядами країн [25].

Водночас комп'ютеризація відкриває нові можливості для ефективного управління й моніторингу соціальних і екологічних ініціатив підприємств. Впровадження інформаційних технологій дозволяє підприємствам вести облік впливу на навколишнє середовище, контролювати витрати енергії та ресурсів, а

також забезпечувати відповідність з усіма вимогами щодо сталого розвитку. Підвищення обізнаності громадськості про негативні аспекти ведення бізнесу ставить підприємства під тиск щодо більшої відкритості й прозорості у своїй діяльності. Критичні погляди громадськості на проблеми, такі як забруднення довкілля, порушення прав людини й етичні питання, змушують підприємства розглядати соціальну відповідальність як необхідну складову своєї стратегії.

Таким чином, соціалізація бізнесу є невід'ємною частиною сучасного підприємницького середовища і вимагає врахування різноманітних факторів, які визначають стратегії підприємств у вирішенні соціальних проблем, забезпеченні сталого розвитку та задоволенні потреб різних зацікавлених сторін.

У такому контексті важливо відзначити, що в Україні значний вплив на еволюцію соціальної відповідальності у бізнес-середовищі має війна, що розпочалася в лютому 2022 року. У зв'язку зі складною політичною ситуацією, діяльність українського бізнесу зазнала значних труднощів, внаслідок чого доходи зменшилися, а витрати зросли. Однак, основну роль у збільшенні витрат на соціальну відповідальність відіграла громадянська активність як власників, так і працівників підприємств. Підтримка з боку держави, а також активна підтримка Збройних Сил України (ЗСУ) і власного персоналу стала фундаментальним завданням для українських компаній у цей важкий період. Згідно з аналізом, проведеним компанією Factum Group Ukraine, яке стосувалося соціальної відповідальності бізнесу в умовах війни, було виявлено, що 67% опитаних висловили згадки про

Рис. 1. Роль бізнесу в сприянні глобальному розвитку в стабільності через соціальну відповідальність

Джерело: складено автором на основі [47].

допомогу від українських компаній або бізнесу, що функціонує в Україні. На сьогодні для споживачів істотними є підтримка ЗСУ (39%) і створення сприятливих умов для своїх співробітників (18%) [4].

У контексті війни в Україні міжнародна спільнота зосереджує увагу на тому, як підприємства можуть сприяти глобальному процвітання й стабільності шляхом врахування соціальних, екологічних і етичних аспектів у своїй діяльності (рис. 1). Очікується, що представники сфери бізнесу надалі будуть активно впроваджувати соціально відповідальні практики, сприяючи збалансованому розвитку суспільства, зменшенню нерівності й підвищенню рівня життя людей у всьому світі. Від бізнесу очікують партнерства з урядами, громадськими організаціями та іншими зацікавленими сторонами для спільного вирішення глобальних проблем, таких як російська агресія, зміна клімату, боротьба з бідністю і сприяння міжнародній співпраці.

Сучасний світ бізнесу переживає період значних трансформацій, де поняття соціальної відповідальності й соціалізації бізнесу стають важливими складовими успішної діяльності

корпорацій у міжнародному контексті. Спостереження за розвитком бізнесу в різних країнах світу вказує на те, що споживачі, інвестори і суспільство загалом усе більше вимагають від підприємств не лише фінансової вигоди, але й внесення позитивного впливу на соціальні та екологічні аспекти. У такому контексті було розглянуто важливі аспекти, що визначають стан і перспективи соціалізації бізнесу в окремих країнах.

1. Країни Європейського Союзу. У сучасних умовах неперервних трансформацій і розвитку економічного ландшафту Європейського Союзу відбувається зростання значущості сектору малого й середнього бізнесу, який відрізняється від транснаціональних корпорацій і державного сектору з погляду соціалізації бізнесу. Цей феномен обумовлений різноманітними чинниками, включаючи потребу в регіональному розвитку, створенні нових робочих місць і стимулюванні економічного зростання. Відзначається, що соціально активний бізнес здатний динамічно реагувати на зміни в суспільстві та ринкових умовах, забезпечуючи гнучкість в інноваційність. Попри відсутність єдиних критеріїв визначення його меж і економічного

впливу, малі та середні підприємства забезпечують значну частку зайнятості, що свідчить про їхню важливу роль у соціалізації економіки. Наприклад, у країнах, таких як Ірландія, Нідерланди й Бельгія, вони становлять понад 10% від загальної зайнятості, що підкреслює необхідність сприяти розвитку і підтримці малого та середнього бізнесу для досягнення цілей соціальної відповідальності й сталого розвитку в регіоні [20].

У Бельгії поняття «соціальне підприємство» постійно еволюціонує і не має чіткого визначення, проте воно стає все більш популярним серед компаній третього сектору, що використовують його, щоб підкреслити якість власних бізнес-рішень. Запровадження спеціальної правової бази для «компаній соціальної спрямованості» в 1996 році пов'язане з цією тенденцією. За сутністю така структура не є новою правовою формою і всі види бізнес-корпорацій можуть отримати статус «компанії соціальної спрямованості», якщо вони працюють не на збагачення своїх учасників, а їхні статuti відповідають певним умовам. Однак, за десять років лише близько 400 підприємств набули цей статус, що може пояснюватися значною кількістю додаткових вимог правової форми бізнесу [27].

Більшість ініціатив, які певною мірою відповідають критеріям соціального підприємства EMES, приймають юридичну форму ASBL (неприбуткова асоціація). ASBL є дуже гнучкою формою, яка дозволяє розвивати комерційну діяльність, за умови, що вона служить соціальній місії організації. Окрім того, отримання підтримки деяких державних програм вимагає наявності юридичного статусу ASBL. Але деякі держав-

ні програми, наприклад, програма «Підприємства трудової інтеграції» в регіоні Валлонія, вимагають, щоб організація мала статус компанії соціального призначення [22].

У сучасному бізнес-середовищі, де проблема безробіття низькокваліфікованих працівників лишається актуальною, соціальні підприємства стають важливими учасниками, спрямованими на трудову інтеграцію, що відображає стратегічний підхід до соціальної відповідальності бізнесу, де організації прагнуть не лише до прибутковості, але й до активної участі в розв'язанні соціальних проблем. Сфера трудової інтеграції об'єднує соціальні підприємства, що активно допомагають людям, виключеним з ринку праці, і сприяють їх поверненню через продуктивну діяльність [33].

Перші соціальні підприємства, спрямовані на інтеграцію праці, виникли завдяки ініціативам громадянського суспільства, так як традиційна соціальна політика була поставлена під сумнів як недостатньо ефективна. Регіональні уряди згодом розробили конкретні схеми і фінансову підтримку для цих ініціатив, що призвело до збільшення кількості проєктів. Окрім того, самоакредитація й корпоративні мережі почали розвиватися разом із правовою інституціоналізацією, надаючи додаткову підтримку розвитку соціально орієнтованих бізнесів [29].

У контексті соціалізації бізнесу в Данії лежить те, що соціальні підприємства наразі переходять від традиційного розуміння підприємництва до більш комплексного уявлення про роль бізнесу в суспільстві, що враховує не лише економічний, а й соціальний вимір його діяльності. Соціально-економічний ландшафт Данії передбачає розподіл представників соціально-ак-

тивного бізнесу на чотири основні групи, що відображає різноманітність їхніх сфер діяльності й стратегій впливу на соціальне середовище.

Перша група організацій зосереджується на наданні добровільної соціальної підтримки, охоплюючи кризові центри, притулки для жінок, групи самопомогои в кризових ситуаціях, а також комісійні магазини. Цей тип організацій є важливими підпорядниками соціального підприємництва, забезпечуючи підтримку і послуги вразливим групам населення. Друга група включає кооперативи й компанії з демократією членства, де активна участь членів у прийнятті рішень і плануванні діяльності підприємства є важливою. Такий бізнес працює в різних галузях, включаючи роздрібну торгівлю, фінансування, страхування та сільське господарство, і відображає принципи колективного управління та співпраці. Третя група організацій спрямована на надання освіти й навчання на робочому місці для безробітних і вразливих груп населення. Тому соціальні підприємства з інтеграції праці підтримують розвиток і професійну адаптацію осіб із обмеженими можливостями на ринку праці. Цей розподіл відображає широкий спектр стратегій і підходів, застосовуваних у соціальному підприємстві Данії, що сприяє зміцненню соціально-економічної стабільності та згуртованості суспільства [21].

Варто зазначити, що в Данії не існує спеціального законодавства, призначеного виключно для регулювання соціалізації бізнесу. Серед різноманітних юридичних форм, які використовуються соціальним бізнесом, переважною є підприємство, що володіє власністю («selvejende

institution»). Така самостійна установа застосовується до широкого спектра культурних, екологічних, освітніх і соціальних організацій, які надають різноманітні соціальні послуги, зокрема у сфері соціального забезпечення працівників. Наразі в Данії діє близько 9 тис. соціально-активних підприємств. Зв'язки між бізнесом і національними, регіональними та місцевими органами влади можуть варіюватися від тісних інтеграцій із місцевою системою соціального забезпечення до бізнесу, що здійснює таку діяльність без співпраці з державою [36].

У Німеччині соціалізація бізнесу є досить недооціненою сферою, так як її значущість практично не відображена в політичному порядку денному, публічних дебатах, масовому інформаційному просторі, а також навіть у наукових дослідженнях, де їх розгляд обмежується окремими експертами і майже не підтримується офіційними установами. Натомість в державі існує активна культура соціального підприємництва, що базується на старовинних традиціях і змушує суспільство й представників бізнесу сприяти вирішенню гострих соціальних проблем і забезпечувати сталий розвиток. Такі підприємства допомагають вирішувати соціальні проблеми через ефективні бізнес-моделі, сприяючи змінам у суспільстві.

Неоднозначність соціалізації бізнесу зумовлена декількома важливими чинниками, що перешкоджають широкому поширенню й активній дискусії щодо концепцій соціалізації бізнесу в Німеччині. По-перше, чинні системи та угоди, такі як соціальне партнерство та концепція соціального ринкового господарства, розглядаються деякими як достатні для вирішення соціальних проблем.

По-друге, відбувається зіткнення поглядів між прихильниками більш соціально відповідального бізнесу і прицільно орієнтованими підходами, що відстоюють ідею мінімального втручання держави в економіку [28].

В Італії соціальні кооперативи відіграють важливу роль у процесі соціалізації бізнесу. Після введення відповідного законодавства (Закон 381/1991), який надав правовий статус соціальному бізнесу, ці організації почали демонструвати виняткові темпи зростання, з середньорічними показниками від 10 до 20%. Важливо відзначити, що успіх соціальних кооперативів не перешкоджав іншим типам організацій у третьому секторі розвивати соціально-підприємницьку діяльність. Навіть при ухваленні закону про соціальне підприємництво (Закон 118/2005), який спрямований на сприяння розвитку соціального бізнесу, цей розвиток залишався незалежним і динамічним [35]. У цих нормативно-правових актах відображений принцип різноманітності організаційних форм, не обмежуючи можливість розвитку соціальних ініціатив сфери бізнесу.

2. Сполучені Штати Америки (США). Досвід Сполучених Штатів Америки (США) наочно демонструє,

що соціалізація бізнесу відіграє важливу роль у забезпечення суспільного добробуту. Соціальна спрямованість підприємств виявляється в різних формах, які відповідають потребам і бажанням працівників, зацікавлених сторін і суспільства в цілому. Визначені стейкхолдери створюють складну мережу фізичних і юридичних суб'єктів, які мають потенціал впливати на результати діяльності бізнесу через власні дії або бездіяльність. Зростання вимог зацікавлених сторін до соціального впливу бізнесу на суспільство в США стає неабиякою причиною активізації. Ця ситуація впливає з посилення ролі громадянського суспільства в соціально-економічних процесах і необхідності забезпечення сталого розвитку корпоративних структур.

Наразі соціалізація бізнесу в США є однією з найбільш важливих складових суспільства, так як більшість представників сфери бізнесу і населення вважають роль підприємництва та промисловості важливою складовою забезпечення добробуту суспільства. Така ситуація підтверджується статистичними даними Групи геополітичної стратегії й ризиків «Weber Shandwick» у партнерстві з «KRC Research» (рис. 2).

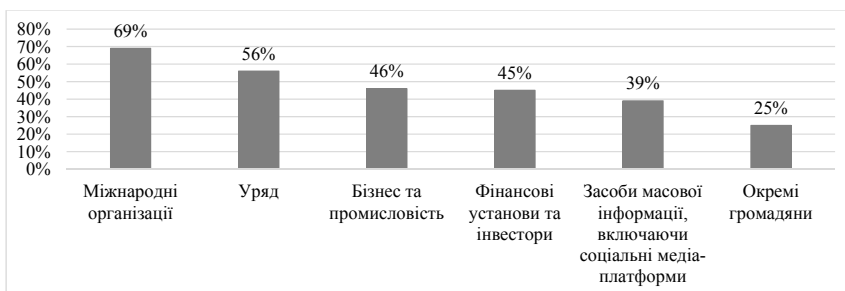

Рис. 2. Рейтинг учасників процесу розвитку суспільства у США

Джерело: складено автором на основі [47].

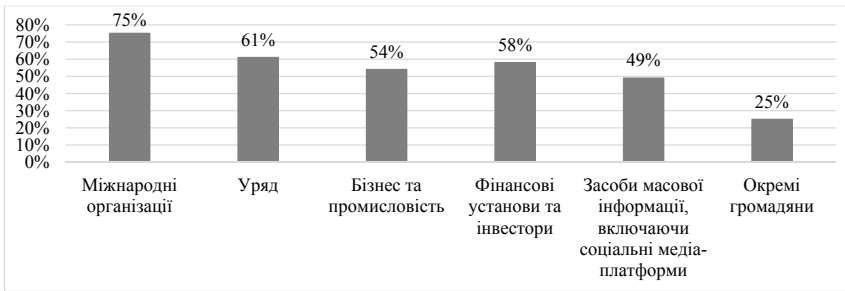

Рис. 3. Рейтинг учасників процесу розвитку суспільства у Великій Британії

Джерело: складено автором на основі [47].

Окрім того, зростання вимог зацікавлених сторін до соціального впливу бізнесу на суспільство в США стає неабиякою причиною активізації. Ця ситуація впливає з посилення ролі громадянського суспільства в соціально-економічних процесах і необхідності забезпечення сталого розвитку корпоративних структур.

У такому контексті, Глобальна Ініціатива Звітування (GRI) [44] визначає важливі індикатори, такі як істотна інформація, що відображає значні економічні, екологічні й соціальні наслідки діяльності підприємства, що можуть суттєво вплинути на його соціальну позицію серед зацікавлених сторін. Кожне соціально-активне підприємство несе свою унікальну цінність і має головну місію, спрямовану на досягнення соціальних або екологічних цілей, поза забезпеченням прибутковості бізнесу. Окрім того, збільшення кількості соціально-орієнтованих підприємств сприяє загальному підвищенню рівня добробуту суспільства.

3. Велика Британія. У Великій Британії спостерігається саморегулювання процесу соціалізації бізнесу, що передбачає, що окремі підприємства мають ініціювати власні стратегії корпоративної соціальної відповідально-

сті (КСВ), навіть при відсутності юридичних обов'язків у цьому питанні. Підвищення громадської обізнаності щодо соціальних, етичних і екологічних питань стимулює споживачів вимагати від компаній більшої відповідальності. Таким чином, рівень соціалізації бізнесу впливає на його популярність і успіх. До того ж, його взаємодія зі спільнотою проявляється в різних формах, таких як спеціальні програми соціалізації, волонтерство серед працівників, ініціативи щодо екологічної стійкості, благодійні пожертвування, волонтерство на основі навичок, а також спонсорство місцевих заходів або партнерство з громадськістю. Необхідно зазначити, що в 2023 році згідно з результатами Звіту про сталий розвиток Велика Британія посіла 11-те місце серед 193 країн-членів Організації Об'єднаних Націй (ООН) [40]. Цей факт відображає досить високий рівень зацікавленості та здійснення заходів щодо розвитку соціальних, етичних і екологічних секторів у масштабах всієї країни. Тому варто зауважити, що населення Великої Британії відзначає вагомий внесок сфери бізнесу в забезпеченні добробуту суспільства (рис. 3).

Чинники розвитку соціалізації бізнесу у Великій Британії відобра-

жаються в різноманітних аспектах культури праці й взаємодії між компаніями та їх працівниками. По-перше, британська ділова культура відрізняється великою увагою до етикету, ввічливості та пунктуальності. Компанії прагнуть до вирішення проблем і конфліктів у шанобливій і компромісній манері, що створює сприятливу атмосферу для співпраці. Однак, ця культура не заважає підвищенню уваги до питань гнучкості й балансу між роботою та особистим життям працівників. Зокрема, після пандемії більшість людей виявляє зацікавленість у гнучких умовах праці, що дозволяють враховувати їхні індивідуальні потреби і розвиток психічного здоров'я. У такому контексті за результатами дослідження Д. Кейва було визначено, що 80% роботодавців у Великій Британії вважають пропозицію гнучких умов роботи основною для повернення й утримання талановитого персоналу. Окрім того, нове законодавство, яке набрало чинності у 2023 році, надає можливість працівникам вимагати гнучкості в організації роботи з перших днів працевлаштування, що раніше було доступним лише через 26 днів [18].

Гендерна рівність також важлива для британського бізнесу, і наявність жінок на високих посадах і рівний доступ до можливостей стають усе більш поширеними явищами. Наразі Велика Британія посідає третє місце у світі за рівністю статей в Індексі кращого життя (ОЕСР) [49]. Однак, необхідно зазначити, що у Великій Британії спостерігається відмінність у рівні зайнятості жінок порівняно з чоловіками. Хоча частка зайнятих жінок становить 72,3%, що трохи менше, ніж у чоловіків (79%), значна частина жінок (38%) працює неповний

робочий день, у порівнянні з лише 14% чоловіків. Але, попри ці розбіжності, рівень зайнятості жінок у Великій Британії перевищує середній показник по ЄС і складає 71,4% [26].

Однак, існують виклики, такі як збереження рівноваги між роботою і особистим життям, яке може бути складним для багатьох працівників. Наразі Велика Британія займає 30-е місце за балансом між роботою і особистим життям за даними ОЕСР. Згідно з наданими даними 11% працівників працюють у середньому понад 50 годин на тиждень, що трохи вище за середній показник [48]. Тому підвищення обізнаності про психічне здоров'я і боротьба з вигоранням стають актуальними завданнями для компаній і суспільства в цілому. До того ж, система соціального забезпечення, яка включає доступ до безплатного державного медичного обслуговування через Національну службу охорони здоров'я (NHS) та пенсійної системи для всіх, хто працює в країні й сплачує внески Національного страхування (NI), робить британський ринок праці більш привабливим для працівників. Для багатьох компаній це також важливий чинник конкурентоспроможності в приваблинні та утриманні талантів [31]. Отже, соціалізація бізнесу у Великій Британії включає різноманітні аспекти культури праці, взаємодії між працівниками і компаніями, а також систему соціального забезпечення, що сприяє підвищенню якості життя працівників.

Висновки і перспективи подальших досліджень

Результати дослідження свідчать, що теоретичні аспекти соціалізації

бізнесу визначають сучасний підхід до управління діяльністю бізнесу. Він свідчить про поступову відмову від традиційних бізнес-моделей на користь урахування соціальних, екологічних і етичних чинників. Варто зазначити, що соціалізація бізнесу не обмежується лише досягненням прибутковості, але й орієнтується на вирішення соціальних завдань і врахування інтересів суспільства. Такий підхід не лише сприяє створенню стійких і успішних компаній, але і впливає на формування суспільства, що підтримує етичні та соціальні цінності. У контексті розвитку бізнесу важливо розуміти, що впровадження соціальної відповідальності необхідно реалізувати через різноманітні форми соціалізації, що базуються на цінностях і моральних принципах суспільства і, таким чином, сприяє підтримці соціальної стабільності, вирішенню актуальних проблем і впровадженню інноваційних рішень у бізнес-середовищі. Проведене дослідження показало, що на соціально-активні підприємства вплив мають не тільки глобалізаційні процеси чи купівельні рішення споживачів, а також і непередбачувані обставини.

Загалом, отримані результати дослідження розглядаємо як базис для формування теоретико-прикладної платформи імплементації основних підходів до соціалізації бізнесу в Україні в перспективі. Варто відмітити, що передумови для цього вже є. Так, після початку повномасштабного вторгнення російської армії українські підприємства активно залучаються до сприяння місцевому населенню, тим самим сприяючи досягненню перемоги України та виявляючи свою соціальну відповідальність. Усвідомлення власної со-

ціальної місії набуває великого значення для бізнесу, так як його вплив у суспільстві значно зріс упродовж останніх десятиліть порівняно з іншими структурами.

Список використаних джерел

1. Будько О.В., Галатов Б.М. Корпоративна соціальна відповідальність як інструмент бізнес-стратегії розвитку підприємств. *Економіка та управління підприємствами*. 2023. № 1(6). С. 49-57. DOI: 10.31319/2709-2879.2023iss1(6).282985 pp49-57
2. В'юнник О.О. Особливості контролю соціальної відповідальності в управлінні підприємством. Менеджмент як фактор соціально-економічного розвитку. Матеріали І студентської науково-практичної конференції. ТНУ ім. В. І. Вернадського. 2023. С. 31-32.
3. Господарський Кодекс України: Законодавство України від 08.03.2024 № 436-IV. Верховна Рада України. 2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
4. Дерманська Л.В. Вплив війни на соціальну відповідальність в Україні. Наука, інновації, бізнес: проблеми, перспективи і сьогочасні тренди розвитку: Матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції пам'яті проф. ТНТУ ім. І. Пулюя, академіка НАН України М.Г. Чумаченка. ФОП Паляниця В.А. 2023. С. 41.
5. Кириленко Л. Необхідність, сутність та напрями соціальної орієнтації економічного розвитку. *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Економіка*. 2014. № 12(165). С. 18-22. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2014_12_6
6. Коваль О. Міжнародний досвід соціального підприємництва і перспективи його застосування в Україні. Національний інститут стратегічних досліджень. 2024. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/>

- sotsialna-polityka/zarubizhnyy-dosvid-sotsialnoho-pidpryyemnytstva-i-perspektyvy-yoho
7. Колот А.М., Грішнова О.А., Герасименко О.О. Соціальна відповідальність. ДВНЗ «КНЕУ ім. В. Гетьмана». 2015. С. 519. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/11583>
 8. Кравченко Н.В. Соціалізація як фактор розвитку інноваційно потенціалу підприємства в умовах глобалізації. *Ефективна економіка*. 2016. № 5. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2016_5_23
 9. Краузе О.І., Юрик Н.Є. Соціальна відповідальність суб'єктів ринку праці. *Публічне адміністрування та національна безпека*. 2023. № 4. DOI: 10.25313/2617-572X-2023-4
 10. Нагорний В.В. Теоретичні аспекти соціалізації бізнесу. Матеріали доповідей. Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми економіки та суспільства в сучасному світі», 26 квітня 2024 р., м. Черкаси. С. 28-32.
 11. Нагорний В.В. Чинники впливу на соціалізацію бізнесу. Продовольча безпека України в умовах війни і післявоєнного відновлення: глобальні та національні виміри. Міжнародний форум: доповіді учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Миколаїв, 30-31 травня 2024 р.). Миколаїв: МНАУ, 2024. С. 107-111. DOI: 10.31521/978-617-7149-78-0-34.
 12. Носик О.М. Теоретичні підходи до визначення змісту соціально-інноваційної моделі економічного розвитку. *Бізнесінформ*. 2014. № 4. С. 59-63. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_4_10
 13. Огінок С., Когут А. Вплив соціального менеджменту на міжнародний бізнес. *Економіка та суспільство*. 2023. № 55. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-55-18
 14. Петькун С., Гудзь О. Соціальна відповідальність бізнесу в цифровій державі: Нові ціннісні орієнтири в поствоєнних умовах. *Наукові перспективи*. 2023. № 7(37). С. 140-153. DOI: 10.52058/2708-7530-2023-7(37)-140-153
 15. Святенко С.В., Донських Ю. А. Нові підходи до фінансування соціальних підприємств. *Східна Європа: Економіка, бізнес та управління*. 2019. № 6(23). С. 393-402. DOI: 10.32782/easterneurope.23-59
 16. Чала Ю.В. Соціальна відповідальність підприємств як основа інноваційного розвитку сучасної економіки. *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України*. 2014. № 40. С. 275-285. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pprbsu_2014_40_32
 17. Aslaksen H. M., Hildebrandt C., Johnsen H. C. G. The long-term transformation of the concept of CSR: Towards a more comprehensive emphasis on sustainability. *International Journal of Corporate Social Responsibility*. 2021. № 6(1). DOI: 10.1186/s40991-021-00063-9
 18. Cave D. Four in five UK business leaders believe flexible working is critical to success, research finds. *People and Management*. 2022. URL: <https://www.peoplemanagement.co.uk/article/1808194/four-five-uk-business-leaders-believe-flexible-working-critical-success-research-finds>
 19. Chavda D., Acharya M., Patel H. A study on CSR activities in banking sector as a factor of economic growth. *International Journal of Management, Public Policy and Research*. 2022. № 1(2). P. 88-93. DOI: 10.55829/ijmpr.v1i2.75
 20. Defourny J., Nyssens M. Social enterprise in Europe: recent trends and developments. *Social Enterprise Journal*. 2008. № 4(3). P. 202-228. DOI: 10.1108/17508610810922703
 21. Defourny J., Nyssens M. Social enterprise in europe: recent trends and developments. *EMES Working Papers*. 2008. № 8(1). URL: https://base.socioeco.org/docs/wp_08_01_se_web.pdf
 22. Defourny J., Pestoff V. Images and concepts of the third sector in Europe. *EMES*

- Working Papers. 2008. № 8(2). URL: https://emes.net/content/uploads/publications/WP_08_02_TS_FINAL_WEB.pdf
23. Directive (EU) 2022/2464 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 amending Regulation (EU) No 537/2014, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/43/EC and Directive 2013/34/EU, as regards corporate sustainability reporting (Text with EEA relevance). Eur-lex. 2023. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2464/oj>
 24. Dvorský J., Švihlíková I., Kozubíková L., Frajtova Michalíková K., Balcerzak A. P. Effect of CSR implementation and crisis events in business on the financial management of SMEs. *Technological and Economic Development of Economy*. 2023. № 29(5). P. 1496-1519.
 25. Fajczak-Kowalska A., Tokarski D. Sustainable social development manufacturing enterprises in selected countries Central and Eastern Europe. *Scientific Papers of Silesian University of Technology*. 2023. № 172. P. 185-199. DOI: 10.29119/1641-3466.2023.172.12
 26. Francis-Devine B., Hutton G. Women and the UK economy: Research Briefing. House of Commons Library. 2024. URL: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN06838/SN06838.pdf>
 27. Fransen L., Burgoon B. Privatizing or socializing corporate responsibility: Business participation in voluntary programs. *Business & Society*. 2014. № 53(4). P. 583-619. DOI: 10.1177/0007650313475784
 28. Freye S. Professional socialization and institutional change: German corporate leaders in transition. *Competition & Change*. 2015. № 19(5). P. 406-426.
 29. Grégoire O. National Profiles of Work Integration Social Enterprises: Belgium. EMES European Research Network. 2003. № 3(8). URL: https://emes.net/content/uploads/publications/WP_03-08_ELEXIES_B.pdf
 30. Marcinkowska E., Sawicka J. Corporate Social Responsibility as a Factor Influencing Purchasing Decisions of Consumers in Central and Eastern Europe. *European Research Studies*. 2023. № 26(4). P. 281-299.
 31. Milne Sh. Business culture in the UK: Employment Basics. *Expatica*. 2024. URL: <https://www.expatica.com/uk/working/employment-basics/uk-business-culture-103182/#work-life-balance>
 32. Moon J. The socialization of markets. *Corporate Social Responsibility: A Very Short Introduction*. Oxford Academic. 2014. № 4. DOI: 10.1093/ac-trade/9780199671816.003.0005
 33. Nyssens M. *Social Enterprise – At the crossroads of market, public policies and civil society*. Routledge, 2006. 335 p.
 34. Panchenko Y., Samoilenko A. Global Trends in the Sharing Economy's Development within the Framework of Socialization. *International Economic Policy*. 2023. № 38. P. 39-53. DOI: 10.33111/iep.eng.2023.38.02
 35. Poledrini S., Tortia E. Social Enterprises: Evolution of the Organizational Model and Application to the Italian Case. *Entrepreneurship Research Journal*. 2020. № 10(4). DOI: 10.1515/erj-2019-0315
 36. Rago S. Social Enterprises as Democracy and Development Promoters: Comparing Danish and Italian Samples. Center for Socialt Entreprenørskab. Roskilde Universitet. 2009. № 9(9).
 37. Rakov M., Haque A. U. Emerging Economies in Eastern Europe: Corporate Social Responsibility. In *Corporate Management Ecosystem in Emerging Economies: Global Perspectives* Springer International Publishing. 2023. P. 287-300.
 38. Rights and protections under Occupational Safety and Health Act of 1970; procedures for remedy of violations on April 5, 2024. Office of the Law Revision Council «United States Code», 1970. URL: <https://uscode.house.gov/view.xhtml?req=Occupational+Safety+and+Health+Act&f=tree->

- sort&fq=true&num=4&hl=true&edition=prelim&granuleId=USC-prelim-title2-section1341
39. Rights and protections under title VII of Civil Rights Act of 1964, Age Discrimination in Employment Act of 1967, Rehabilitation Act of 1973, and title I of Americans with Disabilities Act of 1990 on April 5, 2024. Office of the Law Revision Council «United States Code», 1964. URL: <https://uscode.house.gov/view.html?req=Civil+Rights+Act+1964&f=tree-sort&fq=true&num=2&hl=true&edition=prelim&granuleId=USC-prelim-title2-section1311>
40. Sachs J.D., Lafortune G., Fuller G., Drumm E. Implementing the SDG Stimulus. Sustainable Development Report 2023. SDSN. 2023. DOI: 10.25546/102924
41. SA 8000:2014 Standard. Social Accountability International, 2014. URL: <https://sa-intl.org/resources/sa8000-standard/>
42. Social responsibility – Discovering ISO 26000. International Organization for Standardization. 2010. URL: <https://www.iso.org/publication/PUB100258.html>
43. Tarry S. The Profound Effects of Losing Independent Retailers and Businesses in Canada During the Pandemic. Retail Insider Media. 2021. URL: <https://retail-insider.com/retail-insider/2021/03/the-profound-effects-of-losing-independent-retailers-and-businesses-in-canada-during-the-pandemic/>
44. The global leader for impact reporting. Global Reporting Initiative. 2024. URL: <https://www.globalreporting.org/>
45. United Nations: The 17 goals. Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development. 2024. URL: <https://sdgs.un.org/goals>
46. U.S. Code. Legal information system. Cornell Law School. 2024. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text>
47. Weber Shandwick. War in Ukraine: Results of six country survey. Weber Shandwick's Geopolitical Strategy & Risk Group. 2022. № 37. <https://webershandwick.com/news/a-six-country-survey-public-and-employee-expectations-of-business-amid-war-in-ukraine>
48. Winter D. What Is Entrepreneurship? Get Started as an Entrepreneur. 2024. URL: <https://www.shopify.com/blog/what-is-entrepreneurship>
49. Work-Life Balance: United Kingdom. Better Life Index. 2023. URL: <https://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/work-life-balance/>
-

References

1. Budko, O.V, Halatov, B.M. (2023). Korporatyvna sotsialna vidpovidalnist yak instrument biznes-strategii rozvytku pidpryemstv [Corporate social responsibility as a tool of business strategy for enterprise development]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpryemstvamy*, 1(6), 49-57.
2. Viunnyk, O.O. (2023). Osoblyvosti kontroliu sotsialnoi vidpovidalnosti v upravlinni pidpryemstvom [Peculiarities of social responsibility control in enterprise management]. Menedzhment yak faktor sotsialno-ekonomichnoho rozvytku. Materialy I studentskoi naukovo-praktychnoi konferentsii. TNU im. V. I. Vernadskoho, 31-32.
3. Hospodarskyi Kodeks Ukrainy (2003). Zakonodavstvo Ukrainy vid 08.03.2024 № 436-IV. Verkhovna Rada Ukrainy. Kyiv. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
4. Dermanska, L.V. (2023). Vplyv viiny na sotsialnu vidpovidalnist v Ukraini [The impact of war on social responsibility in Ukraine]. Nauka, innovatsii, biznes: problemy, perspektyvy i sohochasni trendy rozvytku: Materialy -I Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii pamiati prof. TNTU im. I. Puliuia, akademika NAN Ukrainy M.H. Chumachenka: FOP Palianytsia V.A., 41.
5. Kyrylenko, L. (2014). Neobkhdnist, sutnist

- ta napriamy sotsialnoi oriientsatsii ekonomichnoho rozvytku [Necessity, essence and directions of social orientation of economic development]. *Visnyk KNU im. T. Shevchenka. Ekonomika*, 12(165), 18-22. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2014_12_6
6. Koval, O. (2024). Mizhnarodnyi dosvid sotsialnoho pidpriemnytstva i perspektyvy yoho zastosuvannya v Ukraini. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen [International experience of social entrepreneurship and prospects for its application in Ukraine]. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen. Retrieved from: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/zarubizhnyy-dosvid-sotsialnoho-pidpriemnytstva-i-perspektyvy-yoho>
 7. Kolot, A.M., Hrishnova O.A., Herasimenko O.O. (2015). Sotsialna vidpovidalnist [Social responsibility]. DVNZ «KNEU im. V. Hetmana», 519. Retrieved from: <https://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/11583>
 8. Kravchenko, N.V. (2016). Sotsializatsiia yak faktor rozvytku innovatsiinono potentsialu pidpriemstva v umovakh hlobalizatsii [Socialization as a factor in the development of the innovative potential of the enterprise in the conditions of globalization]. *Efektivna ekonomika*, 5. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2016_5_23
 9. Krause, O.I., Yurik, N.E. (2023). Sotsialna vidpovidalnist subiektiv rynku pratsi [Social responsibility of labor market subjects]. *Publichne administruvannya ta natsionalna bezpeka*, 4. DOI: 10.25313/2617-572X-2023-4
 10. Nahornii, V.V (2024). Teoretychni aspekty sotsializatsii biznesu [Theoretical aspects of business socialization]. *Materialy dopovidei Mizhnarodna naukovopraktychna konferentsiia «Aktualni problemy ekonomiky ta suspilstva v suchasnomu sviti»*, 28-32. (in Ukrainian).
 11. Nahornii, V.V (2024). Chynnyky vplyvu na sotsializatsiiu biznesu [Factors influencing business socialization] *Food security of Ukraine in the conditions of the war and post-war recovery: global and national dimensions. International forum: dopovidi uchastykiv mizhnarodnoi naukovopraktychnoi konferentsii*. Mykolaiv: MNAU, 107-111. DOI: 10.31521/978-617-7149-78-0-34
 12. Nosyk, O.M. (2014). Teoretychni pidkhody do vyznachennia zmistu sotsialno-innovatsiinoini modeli ekonomichnoho rozvytku [Theoretical approaches to determining the content of the socio-innovative model of economic development]. *BiznesInform*, 4, 59-63. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_4_10
 13. Ohinok, S., Kogut, A. (2023). Vplyv sotsialnoho menedzhmentu na mizhnarodnyi biznes [The impact of social management on international business]. *Ekonomika ta suspilstvo*, 55. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-55-18
 14. Petkun, S., Gudz, O. (2023). Sotsialna vidpovidalnist biznesu v tsyfrovii derzhavi: Novi tsinnisni oriientyry v postvoiennykh umovakh [Social responsibility of business in the digital state: New value orientations in post-war conditions]. *Naukovi perspektyvy*, 7 (37), 140-153. DOI: 10.52058/2708-7530-2023-7(37)-140-153
 15. Svyatenko, S.V., Donskikh, Yu.A. (2019). Novi pidkhody do finansuvannya sotsialnykh pidpriemstv [New approaches to financing social enterprises]. *Skhidna yevropa: Ekonomika, biznes ta upravlinnia*, 6 (23), 393-402. DOI: 10.32782/easterneurope.23-59.
 16. Chala, Yu. (2014). Sotsialna vidpovidalnist pidpriemstv yak osnova innovatsiinoho rozvytku suchasnoi ekonomiky [Social responsibility of enterprises as the basis of innovative development of the modern economy]. *Problemy i perspektyvy rozvytku bankivskoi systemy Ukrainy*, 40, 275-285. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pprbsu_2014_40_32

17. Aslaksen, H.M., Hildebrandt, C., Johnsen, H.C.G. (2021). The long-term transformation of the concept of CSR: Towards a more comprehensive emphasis on sustainability. *International Journal of Corporate Social Responsibility*, 6(1). DOI: 10.1186/s40991-021-00063-9
18. Cave, D. (2022). Four in five UK business leaders believe flexible working is critical to success, research finds. People and Management. URL: <https://www.people-management.co.uk/article/1808194/four-five-uk-business-leaders-believe-flexible-working-critical-success-research-finds>
19. Chavda, D., Acharya, M., Patel, H. (2022). A study on CSR activities in banking sector as a factor of economic growth. *International Journal of Management, Public Policy and Research*, 1(2), 88-93. DOI: 10.55829/ijm-pr.v1i2.75
20. Defourny, J., Nyssens, M. (2008). Social enterprise in Europe: recent trends and developments. *Social Enterprise Journal*, 4(3), 202-228. DOI: 10.1108/17508610810922703
21. Defourny, J., Nyssens, M. (2008). Social enterprise in Europe: recent trends and developments. EMES Working Papers, 8(1). URL: https://base.socioeco.org/docs/wp_08_01_se_web.pdf
22. Defourny, J., Pestoff, V. (2008). Images and concepts of the third sector in Europe. EMES Working Papers, 8(2). URL: https://emes.net/content/uploads/publications/WP_08_02_TS_FINAL_WEB.pdf
23. Directive (EU) 2022/2464 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 amending Regulation (EU) No 537/2014, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/43/EC and Directive 2013/34/EU, as regards corporate sustainability reporting (Text with EEA relevance). Eur-lex, 2023. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2022/2464/oj>
24. Dvorský J., Švihlíková, I., Kozubíková, L., Frajtova Michalíková, K., Balcerzak, A.P. (2023). Effect of CSR implementation and crisis events in business on the financial management of SMEs. *Technological and Economic Development of Economy*, 29(5), 1496-1519.
25. Fajczak-Kowalska, A., Tokarski, D. (2023). Sustainable social development manufacturing enterprises in selected countries Central and Eastern Europe. *Scientific Papers of Silesian University of Technology*, 172, 185-199. DOI: 10.29119/1641-3466.2023.172.12
26. Francis-Devine, B., Hutton, G. (2024). Women and the UK economy: Research Briefing. House of Commons Library. URL: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN06838/SN06838.pdf>
27. Fransen, L., Burgoon, B. (2014). Privatizing or socializing corporate responsibility: Business participation in voluntary programs. *Business & Society*, 53(4), 583-619. DOI: 10.1177/0007650313475784
28. Freye, S. (2015). Professional socialization and institutional change: German corporate leaders in transition. *Competition & Change*, 19(5), 406-426.
29. Grégoire, O. (2003). National Profiles of Work Integration Social Enterprises: Belgium. EMES European Research Network, 3(8). URL: https://emes.net/content/uploads/publications/WP_03-08_ELEXIES_B.pdf
30. Marcinkowska, E., Sawicka, J. (2023). Corporate Social Responsibility as a Factor Influencing Purchasing Decisions of Consumers in Central and Eastern Europe. *European Research Studies*, 26(4), 281-299.
31. Milne, Sh. (2024). Business culture in the UK: Employment Basics. Expatica. URL: <https://www.expatica.com/uk/working/employment-basics/uk-business-culture-103182/#work-life-balance>
32. Moon, J. (2014). The socialization of markets. *Corporate Social Responsibility: A Very Short Introduction*. Oxford Academic, 4. DOI: 10.1093/ac-

- trade/9780199671816.003.0005
33. Nyssens, M. (2006). *Social Enterprise – At the crossroads of market, public policies and civil society*. Routledge, 335.
 34. Panchenko, Y., Samoilenko, A. (2023). *Global Trends in the Sharing Economy's Development within the Framework of Socialization*. *International Economic Policy*, 38, 39-53. DOI: 10.33111/iep.eng.2023.38.02
 35. Poledrini, S., Tortia, E. (2020). *Social Enterprises: Evolution of the Organizational Model and Application to the Italian Case*. *Entrepreneurship Research Journal*, 10(4). DOI: 10.1515/erj-2019-0315
 36. Rago, S. (2009). *Social Enterprises as Democracy and Development Promoters: Comparing Danish and Italian Samples*. *Center for Socialt Entreprenørskab. Roskilde Universitet*, 9(9).
 37. Rakov, M., Haque, A.U. (2023). *Emerging Economies in Eastern Europe: Corporate Social Responsibility*. In *Corporate Management Ecosystem in Emerging Economies: Global Perspectives* Springer International Publishing, 287-300.
 38. *Rights and protections under Occupational Safety and Health Act of 1970; procedures for remedy of violations on April 5, 2024*. Office of the Law Revision Council «United States Code». (1970). URL: <https://uscode.house.gov/view.xhtml?req=Occupational+Safety+and+Health+Act&f=treesort&fq=true&num=4&hl=true&edition=prelim&granuleId=USC-prelim-title2-section1341>
 39. *Rights and protections under title VII of Civil Rights Act of 1964, Age Discrimination in Employment Act of 1967, Rehabilitation Act of 1973, and title I of Americans with Disabilities Act of 1990 on April 5*. (2024). URL: <https://uscode.house.gov/view.xhtml?req=Civil+Rights+Act+1964&f=treesort&fq=true&num=2&hl=true&edition=prelim&granuleId=USC-prelim-title2-section1311>
 40. Sachs, J.D., Lafortune, G., Fuller, G., Drumm, E. (2023). *Implementing the SDG Stimulus*. *Sustainable Development Report 2023*. SDSN. DOI: 10.25546/102924
 41. SA 8000:2014 Standard. *Social Accountability International*. (2014). URL: <https://sa-intl.org/resources/sa8000-standard/>
 42. *Social responsibility – Discovering ISO 26000*. *International Organization for Standardization*. (2010). URL: <https://www.iso.org/publication/PUB100258.html>
 43. Tarry, S. (2021). *The Profound Effects of Losing Independent Retailers and Businesses in Canada During the Pandemic*. *Retail Insider Media*. URL: <https://retail-insider.com/retail-insider/2021/03/the-profound-effects-of-losing-independent-retailers-and-businesses-in-canada-during-the-pandemic/>
 44. *The global leader for impact reporting*. *Global Reporting Initiative*. (2024). URL: <https://www.globalreporting.org/>
 45. *United Nations: The 17 goals*. *Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development*. (2024). URL: <https://sdgs.un.org/goals>
 46. *U.S. Code. Legal information system*. *Cornell Law School*. (2024). URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text>
 47. *Weber Shandwick. War in Ukraine: Results of six country survey*. (2022). *Weber Shandwick's Geopolitical Strategy & Risk Group*, 37. URL: <https://webershandwick.com/news/a-six-country-survey-public-and-employee-expectations-of-business-amid-war-in-ukraine>
 48. *Winter, D. (2024). What Is Entrepreneurship? Get Started as an Entrepreneur*. *Shopify*, 2023. URL: <https://www.shopify.com/blog/what-is-entrepreneurship>
 49. *Work-Life Balance: United Kingdom*. *Better Life Index*. (2023). URL: <https://www.oecdbetterlifeindex.org/topics/work-life-balance/>

Nahornii V. (2024).

FOREIGN EXPERIENCE OF BUSINESS SOCIALIZATION

BIOECONOMY AND AGRARIAN BUSINESS, 15(2): 103-125

<https://journals.nubip.edu.ua/index.php/bioeconomy/article/view/49972>

[https://doi.org/10.31548/economics15\(2\).2024.090](https://doi.org/10.31548/economics15(2).2024.090)

Abstract. *The article examines the theoretical aspects of business socialization, examines the main factors influencing business socialization, and pays attention to the current state of business socialization in the international context. In today's world, where globalization and technological changes are constantly transforming the business landscape, understanding socialization processes in the context of entrepreneurship is critical for strategic management and sustainable development of enterprises. Enterprises are required not only to achieve financial goals, but also to take into account the social, environmental and ethical aspects of their activities. It has been investigated that in modern scientific literature, the concept of "socialization" appears in different contexts, depending on the specifics of the researcher and the field of knowledge. In the economic context, socialization is associated with the formation of concepts focused, first, on society and, individually, on a person. The results of the study indicate that the theoretical aspects of business socialization determine the modern approach to business management. It indicates a gradual abandonment of traditional business models in favor of taking into account social, environmental and ethical factors. It should be noted that the socialization of business is not limited to achieving profitability, but is also focused on solving social problems and taking into account the interests of society. This approach not only contributes to the creation of sustainable and successful companies, but also affects the formation of a society that supports ethical and social values. In the context of business development, it is important to understand that the implementation of social responsibility must be implemented through various forms of socialization, which are based on the values and moral principles of society and, thus, contribute to the maintenance of social stability, as well as contribute to the solution of current problems and the implementation of innovative solutions in the business environment. The conducted research showed that socially active enterprises are influenced not only by globalization processes or consumer purchasing decisions, but also by unforeseen circumstances. After the start of the full-scale invasion of the Russian army, Ukrainian enterprises are actively involved in helping the local population, thereby contributing to the victory of Ukraine and showing their social responsibility. Awareness of one's own social mission acquires great importance for business, as its influence in society has grown significantly over the past decades compared to other structures.*

Keywords: *socialization of business; social responsibility of business; integration, sustainable development; agricultural business; social entrepreneurship.*